

DUMITRU ȚEICU

STUDII ISTORICE

EDITURA MIRTON

<https://biblioteca-digitala.ro>

DUMITRU ȚEICU

STUDII ISTORICE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ȚEICU, DUMITRU

Studii istorice / Dumitru Țeicu. - Timișoara: Mirton, 2003

150 p.; 21 cm.

ISBN 973-661-180-9

94(498.5)

DUMITRU ȚEICU

STUDII ISTORICE

EDITURA MIRTON

TIMIȘOARA - 2003

Relevee: *Arhitect Dragoș Zipfl*

Desene: *Maria Gyömbér*

Ridicări topo: *Sing. Micli Vidu*

*Istoricului Victor Spinei,
la moment aniversar*

Cuvânt înainte

Volumul de față cuprinde studii și note de istorie medievală bănățeană. O parte dintre ele prezintă cercetări foarte recente, altele au văzut deja lumina tiparului în anii din urmă în diverse publicații locale. Toate sunt rodul cercetărilor de arheologie medievală pe care le-am inițiat și condus în ultimul deceniu în spațiul bănățean, ele ilustrând fidel abordările inegale ale unor segmente ale arheologiei așezărilor, arheologiei funerare ori mai recent a monumentelor de arhitectură.

Consecvenți unor preocupări mai vechi am readus în discuție cercetări și descoperi mai vechi, cum a fost cazul bunăoară al necropolei de la Turnu-Severin, cercetată de Alexandru Bărcăcilă cu aproape șapte decenii în urmă. Cercetările mai vechi cu privire la vatra satului medieval Ilidia, la care de altminteri am participat nemijlocit se regăsesc de asemenea în structura volumului de față. Am considerat necesar să reluăm discuția cu privire la monumentul din Caransebeș, având în vedere implicațiile deosebite asupra istoriei elitelor medievale din zonă.

Informații din documentele medievale atestă existența unui număr important de peste 150 de biserici și mănăstiri medievale în spațiul bănățean, ceea ce m-a determinat să acord o atenție specială acestei probleme. Cercetarea arheologică sistematică a mănăstirii medievale bănățene, cu toate etapele sale specifice, de la identificarea pe teren a celor dispărute, până la descoperirea și conservarea primară a acestora se înscrie într-un proiect de durată pe care l-am inițiat în anul 2002 cu sprijinul financiar nemijlocit al Ministerului Culturii și Cultelor. Cercetările sistematice de la Biserica mănăstirii Sirinia, cu toate greutățile întâmpinate, cele de la mănăstirea Baziaș, ori cele foarte recente de la mănăstirea sârbească de la Zlatița aduc informații de primă importanță pentru reconstituirea evoluției arhitecturii ecleziastice în Banat. Extinderea investigației în zona de câmpie din nordul Banatului, pe care o preconizăm în următorii ani la biserici și mănăstiri din dieceza catolică

a Cenadului va duce cu siguranță la acumularea unei documentații temeinice în această chestiune, în măsură să recupereze un segment grav afectat al istoriei medievale a Banatului, care a fost arhitectura ecleziastică. Inițierea și derularea acestor cercetări n-ar fi fost posibilă fără sprijinul financiar și moral, acordat în momente de cumpănă, de către Domnul Academician Răzvan Theodorescu și de Prof. univ. dr. Ioan Opriș, pe care-i asigur de întreaga mea gratitudine.

Dumitru Țeicu

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN VATRA SATULUI MEDIEVAL ILIDIA

Localitatea Ilidia se află situată pe marginea sud-estică a depresiunii Oravița. Culmile prelungi și domoale, cu altitudini cuprinse între 400-500 m, ale dealurilor ce coboară dinspre Munții Aninei către Câmpia Carașului închid, asemenea unui golf, hotarele satului Ilidia¹.

Documentele scrise au marcat existența satului la începutul veacului al XIII-lea. Actul papal din 30 martie 1223 a confirmat stăpânirea Margaretei, fiica regelui Bella al III-lea, fostă împărăteasă a Bizanțului, asupra unor moșii și cetăți din zona Dunării de jos apusene². Ilidia, menționată în actul papal sub forma *possessio regalis Elyad*, a făcut parte din domeniile fostei împărătese Margareta, pe care le-a primit la căsătoria cu împăratul Isaac al II-lea Angelos în anul 1185³. Informații ulterioare, din prima jumătate a veacului al XIV-lea, aduc mărturie despre cetatea regală Ilidia și castelanii acesteia.

Izvoarele scrise oferă extrem de puține informații cu privire la evoluția așezării rurale de la Ilidia în secolele XIII-XV. Un act din epoca regelui Sigismund de Luxemburg, emis în anul 1428, menționa *oppidum nostrum (regis) Elyed*⁴.

Ilidia, situată într-o zonă cu populație omogen românească, a fost centrul unui district românesc, delimitat pe rama sudică a Depresiunii Oravița. O știre din anul 1312, menționând așezări existente *in comitatu*

---

* Apărut în *Adevărul omeneste posibil pentru rânduirea binelui*, Oradea, 2001, p. 399-413.

¹ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 45; P.V. Coteș, *Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, seria Geografie, II, Timișoara, 1970, p. 23.

² DIR, C, XI, XII, XIII, 1, p. 197.

³ L. Tăutu, *Antemurale*, III, Roma, 1956, p. 62-65.

⁴ Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története*, II, 1, p. 224; B. Milleker, *Démagyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 49.

de Elyed, oferă una din primele mărturii cu privire la existența unor forme de autonomie locală românească existentă în Banat⁵. Poziția geografică a așezării medievale Ilidia, în preajma unor importante drumuri, care legau depresiunile intramontane și spațiul de câmpie de culoarul Dunării, au favorizat, fără îndoială, dezvoltarea așezării rurale Ilidia, a cărei amploare nu o putem însă preciza. O dovadă indirectă a acestui fenomen se regăsește în mărturiile unor izvoare turcești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care confirmă existența cătunelor Baca și Botușu, foarte aproape de nucleul medieval al Ilidiei⁶.

Documentația arheologică referitoare la habitatul medieval de la Ilidia a extins și nuanțat, într-o bună măsură, imaginea oferită de izvoarele scrise. Cercetările arheologice de la Ilidia au început în vara anului 1969, derulându-se, cu o amploare diferită, până în anul 1986. Ilidia și Gornea, o așezare învecinată din Clisura Dunării, au fost primele șantiere de arheologie medievală din Banat⁷. Investigațiile arheologice au oferit informații importante cu privire la vatra satului medieval, la necropolele contemporane satului medieval, la bisericile din zid, la construcțiile civile și de fortificație din secolele XII-XV⁸. Cercetările de arheologie medievală de la Ilidia s-au concentrat asupra reședinței feudale de pe culmea Dealului Oblița și a bisericii fortificate de pe Dealul Cetate, de unde s-au obținut informații istorice de primă importanță, atât cu privire la începuturile arhitecturii medievale de fortificații, cât și la arhitectura ecleziastică⁹.

Vatra satului medieval Ilidia a fost identificată în lunca pârâului Vicinic, în zona *Săliște* și *Funii*. (Fig. 1.) Cercetările arheologice din aceste puncte a avut o durată și o amploare mai mică decât cele din reședința feudală și biserica fortificată de la *Cetate*. Investigarea vetrei satului medieval, la *Săliște*, a început în anul 1973, săpăturile fiind reluate

---

⁵ G. Györfy, *Az Arpad-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapesta, 1987, p. 485.

⁶ Engel Pál, *A Temesvári és Moldavai Szandzsák törökkori településesei (1554-1579)*, Szeged, 1996, p. 23-34.

⁷ D. Țicu, *Arheologia medievală*, I, 1996, p. 10.

⁸ Șt. Matei, *Banatica*, 2, 1973, p. 317-319; Șt. Matei, I. Uzum, *ActaMN*, 9, 1972, p. 555-559; D. Țicu, *Banatica*, 9, 1987, p. 327-333.

⁹ D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 175-177; 201-202.

în anii 1979 și 1985. Cercetările de la Ilidia-*Funii*, din anii 1982-1984, au adus informații cu privire la locuirea din secolele XII-XIII¹⁰.

Toponimul *Săliște* de la Ilidia identifică o zonă, delimitată la sud de pantele abrupte ale Dealului Oblia, de albia pârâului Mășcășeni la nord, la răsărit se află vatra actuală a satului, iar spre vest se ridică panta domoală a Dealului Ormenilor. (Fig. 1 și 2). Pârâul Vicinic, care curge de la est spre vest prin mijlocul luncii de la *Săliște*, împarte zona în două jumătăți (Fig. 2.) În stadiul actual al cercetării arheologice nu se poate delimita cu precizie întinderea vetrei satului medieval din secolele XII-XIV. Cercetările de suprafață și sondajele practicate în anii 1979 și 1985 au oferit repere cu privire la vatra satului din veacul al XV-lea, a tipului de locuință și a culturii materiale. Se poate afirma, cu prudență cuvenită, că locuirea din veacul al XIV-lea de la Ilidia-*Săliște* ocupa un spațiu restrâns, de circa 22.000 m². El reprezintă o treime din suprafața totală a zonei, cunoscută în toponimia locală *Săliște*. Gospodăriile din secolul al XIV-lea, cu urme de locuire identificate pe teren, se concentrează pe marginea nordică a luncii de la *Săliște*, de-a lungul pârâului Mășcășeni. Săpăturile arheologice de la Ilidia-*Săliște*, din anul 1979 au investigat o suprafață de 180 m², iar cele din anul 1985 o suprafață de 150 m², în total suprafața de teren cercetată arheologic a însumat aproape 400 m², ceea ce reprezintă extrem de puțin, raportat la întinderea vetrei satului medieval.

Cercetările din vatra satului din veacul al XIV-lea au oferit o documentație sumară, în baza căreia s-au putut totuși face constatări cu privire la casa medievală. Prezentarea locuințelor de la Ilidia-*Săliște*, pe care o facem în continuare, oferă date cu privire la mărimea acestora, organizarea internă și inventarul gospodăresc și informații sumare cu privire la structura satului medieval.

Locuința 1 a fost cercetată în secțiunea 3/1979. Tipologic, ea se înscrie în categoria caselor din lemn cu podeaua adâncită în pământ¹¹.

---

¹⁰ Investigarea vetrei satului medieval a fost făcută de Șt. Matei în anul 1973, de Dumitru Țicu în anii 1979, 1985 și 1982-1984 la *Funii* și *Săliște*.

¹¹ V. Spinci, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 103-104; V. Neamțu, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, p. 64-66; D. Țicu, *op. cit.*, p. 102-103.

Casa a avut o parte săpată în pământ, a cărei adâncime, măsurată de la nivelul actual de călcare, coboară până la 0,85 m. Forma gropii locuinței a fost ovală, cu dimensiunile de 3,60/2,10 m. Accesul se făcea printr-un gârlici, care măsura 1 m. Ceramica descoperită în locuință sugerează o datare în veacul al XIV-lea. În cursul săpăturilor din anul 1979 au fost cuprinse urmele locuinței 2 din aceeași perioadă, cercetată parțial în secțiunea 8. În apropiere de locuința 1, notată în continuare L₁, a fost identificată o vatră liberă, care a avut o formă ovală, măsurând în lungime 1,60 m.

Locuința 3 de la *Săliște* a fost cercetată în cursul anului 1985¹². A avut un plan dreptunghiular, cu dimensiunile de 6,25/3,25 m, podeaua era ușor adâncită în pământ, cu cca 0,25 m față de nivelul la care a fost surprins conturul locuinței. Pe una din laturile lungi, orientată spre nord, a fost surprins un gârlici, cu dimensiunile de 1,50/1,25 m pe unde se făcea accesul în casă.

Locuința 3 a avut o suprafață utilă de aproape 23 m², în interiorul căreia n-au fost surprinse elemente de încălzire (vatră, cuptor etc.). Piatra mărunță de râu și câteva fragmente de cărămizi, surprinse în jurul gropii locuinței, sugerează că pereții au fost ridicați pe o talpă de lemn. Locuința a avut pereții din lemn, realizați în cununi de bârne așezate orizontal. Această tehnică de construcție a caselor a fost specifică arhitecturii românești din lemn, mărturie etnografice din veacul al XVIII-lea dovedind persistența acesteia în mediul românesc din Banat¹³. (Fig. 4) În apropiere de L₃ au fost cercetate alte două locuințe de dimensiuni mai mici. Construite în aceeași tehnică, ele au avut podeaua îngropată în pământ la adâncimi cuprinse între 0,25-0,50 m de la nivelul la care a fost surprins conturul gropii.

Locuința 4 a avut o formă rectangulară, cu dimensiunile de 3,25/2,80 m și o adâncime de 0,60 m, măsurată de la nivelul actual de călcare. (Fig. 3/1) Locuința 5 a avut dimensiunile de 3,25/3 m și o adâncime de 1,00 m, măsurată de la nivelul actual de călcare. (Fig. 3/4)

---

¹² Idem, în *Kulturr aum Mittelere und Untere Donau*, Reșița, 1995, p. 145 și urm., prezentarea ceramicii smălțuite descoperite la Iliidia-Săliște.

¹³ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*. Prefață, traducere, note C. Feneșan, Timișoara, 1982, p. 49; N. Secară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara, 1987, p. 55-56; D. Țicu, *op. cit.*, p. 98-100, fig. 23-24.

Inventarul descoperit în groapa locuințelor L_4 și L_5 constă în principal din ceramică uzuală și resturi menajere, cu aceleași forme și caracteristici întâlnite în locuința nr. 3 de la *Săliște*. Oala simplă, uneori cu toarte, reprezintă forma dominantă a ceramicii uzuale descoperite la *Săliște*. Vasele au culoare închisă, în majoritate negru sau brun, dar s-au găsit și exemplare de culoare cărămidie. Decorul oalelor este cel tradițional ceramicii din secolele XIII-XIV. Alături de ceramica uzuală s-a găsit, cu precădere în L_3 , și ceramică smălțuită. Vasele au un smălț verde-măsliniu, aplicat peste ornamentele incizate sau cele realizate cu *cornul*¹⁴.

Zona de luncă a pârâului Vicinic, situată în vecinătatea sudică a Dealului Oblița, este cunoscută în toponimia locală sub numele de *Funii*. (Fig. 1) Pe această suprafață de peste 10 ha au fost depistate urme de locuire din preistorie, din perioada romană târzie, din secolele VIII-IX și perioada secolelor XII-XIII¹⁵. Cercetările din anul 1982, derulate pe o suprafață de 260 m², au localizat o gospodărie medievală de la sfârșitul veacului al XII-lea și foarte probabil de la începutul secolului al XIII-lea. Locuința a avut o parte adâncită în pământ, de circa 0,60 m. Groapa, de formă dreptunghiulară, cu colțurile ușor rotunjite, a avut dimensiunile de 7/4,50 m. Accesul în locuință se făcea printr-un gârlici, adică o intrare strâmtă, amplasat în colțul de nord al acesteia (Fig. 5 și 6), care a avut o deschidere de 1,50 m, iar aproape de mijlocul podelei s-a găsit amenajată o vatră deschisă, de formă rotundă, cu diametrul de 1 m. Absența gropilor de la stâlpii de susținere în colțurile locuinței sau pe marginile podelei, sugerează că pereții acesteia au fost ridicați pe talpă din lemn. Propunerea de reconstituire a locuinței, cu acoperișul în două ape și pereții realizați în cununi de bârne orizontale, se întemeiază pe mărturii scrise din veacul al XVIII-lea și pe relice etnografice din același spațiu al Banatului. (Fig. 7) Inventarul special, cuprinzând monede de la împăratul bizantin Manuel Comnenul (1143-1180) și de la regele Bella al III-lea (1172-1196), pintenii cu spin asigură o încadrare cronologică în perioada de sfârșit a veacului al XII-lea și începutul veacului următor.

---

¹⁴D. Țeicu, *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 283; Idem, *Kulturraum Mittlere und Untere Donau*, p. 145, fig. 5-6.

¹⁵ Idem, *op. cit.*, p. 327-333.

Cercetările arheologice de la Ilidia n-au avut un caracter exhaustiv, ceea ce oferă doar repere și răspunsuri parțiale la întrebările legate de vatra satului medieval Ilidia. Acumulările cu privire la vatra satului vin să completeze imaginea referitoare la habitatul medieval din spațiul montan al Banatului, cunoscută deja prin cercetările de la Gornea și Moldova Veche¹⁶. Vatra satului medieval Ilidia, înțeleasă ca o delimitare a teritoriului în care au existat curțile sau gospodăriile țărănești, a existat din veacul al XII-lea și până în veacul al XIV-lea, în lunca pârâului Vicinic. Astfel, pentru perioada secolelor XII-XIII, s-a documentat existența unei curți feudale la *Funii*, dar și la *Săliște* s-au identificat urme de locuire din aceeași perioadă. Informațiile despre așezarea rurală din secolele XII-XIII, coroborate cu documentația referitoare la donjonul din veacul al XII-lea de pe Dealul Oblia¹⁷, necropola și biserica din zid din veacul al XIII-lea de la *Cetate*¹⁸, conturează o imagine despre habitatul medieval de la Ilidia în cursul secolelor XII-XIII, în sensul în care a fost definit în istoriografia contemporană¹⁹.

Documentația arheologică cu privire la secolul al XIV-lea oferă o imagine mai nuanțată cu privire la elementele de habitat medieval de la Ilidia. Vatra satului medieval, asupra căreia am zăbovit în această prezentare, s-a stabilizat pe marginea nordică a luncii de la *Săliște*, nu departe de fortificația de pământ și biserica parohială de la Ilidia-*Cetate*. Informațiile obținute cu privire la locuința din secolele XII-XIV, rămân, după opinia noastră, unul din acumulările importante cu privire la habitatul medieval în spațiul montan bănățean. Absența unor referiri la izvoarele scrise, cu privire la locuința rurală, sporește importanța observațiilor arheologice în această chestiune. Documentația cu privire la locuințele din secolele XII-XIV, obținute prin cercetarea arheologică

---

¹⁶ D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996, p. 53-57; I. Uzum, *Banatica*, 5, 1979, p. 225-234.

¹⁷ D. Țeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 80.

¹⁸ Șt. Matej, *op. cit.*, p. 314-315; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160-162; Șt. Matej, I. Uzum, *op. cit.*, p. 557.

¹⁹ R. Popa, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 555-561; P. Iambor, *Acta MN*, 20, p. 505-506; D. Minić, *Balkanoslavica*, 6, 1977, p. 109 și urm.; D. Deneke, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 3, 1975, p. 7 și urm.; G. Milošević, *Starinar*, 42, 1991, p. 189-195.

a vetrei satelor de la Ilidia, Gornea și Moldova veche, a oferit suportul încercării de reconstituire a locuinței și comparării acesteia cu locuințele din spațiul bizantino-balcanic și central european²⁰.

---

²⁰ G. Rouillard, *La vie rurale dans l'Empire Byzantin*, Paris, 1953. p. 193-194; J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 473; V. Jansen, *AAWG*, 101. 1977. p. 285 și urm.

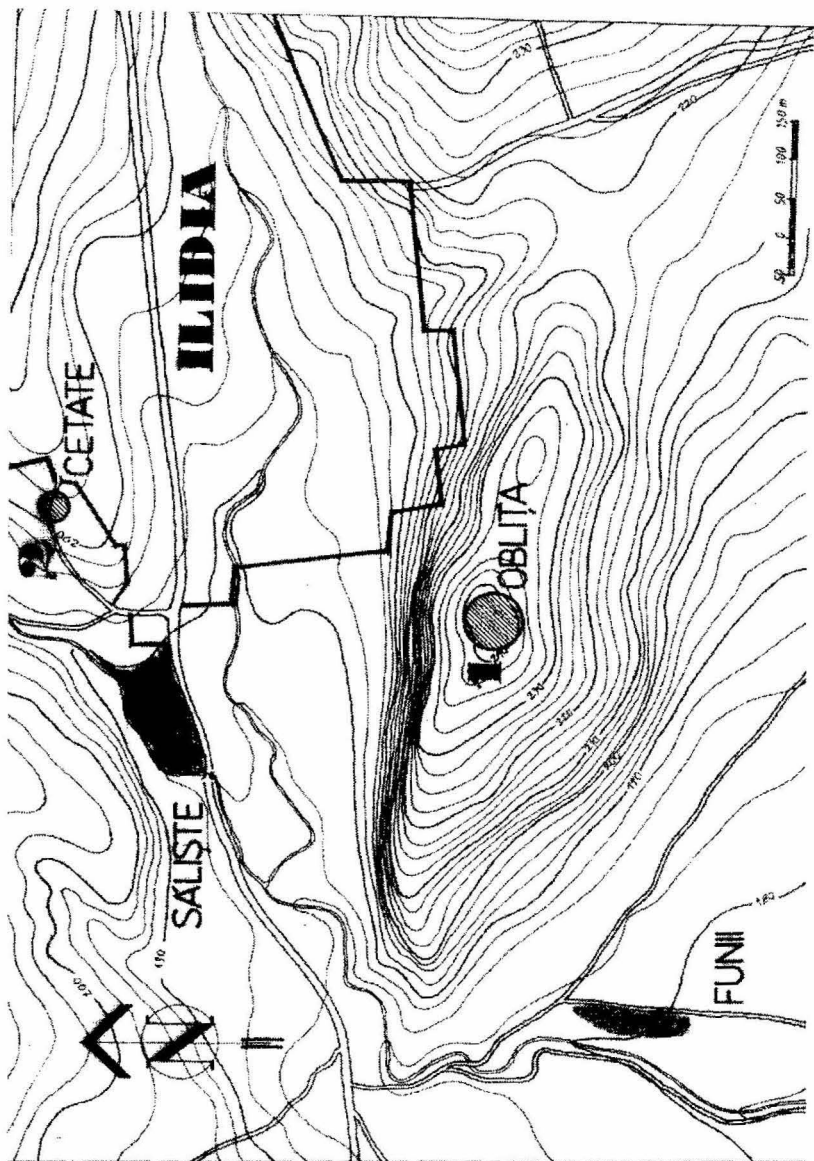

Fig. 1. Ilidia. Plan de situație cu amplasarea vetrei satului medieval la Săliște și Funii.

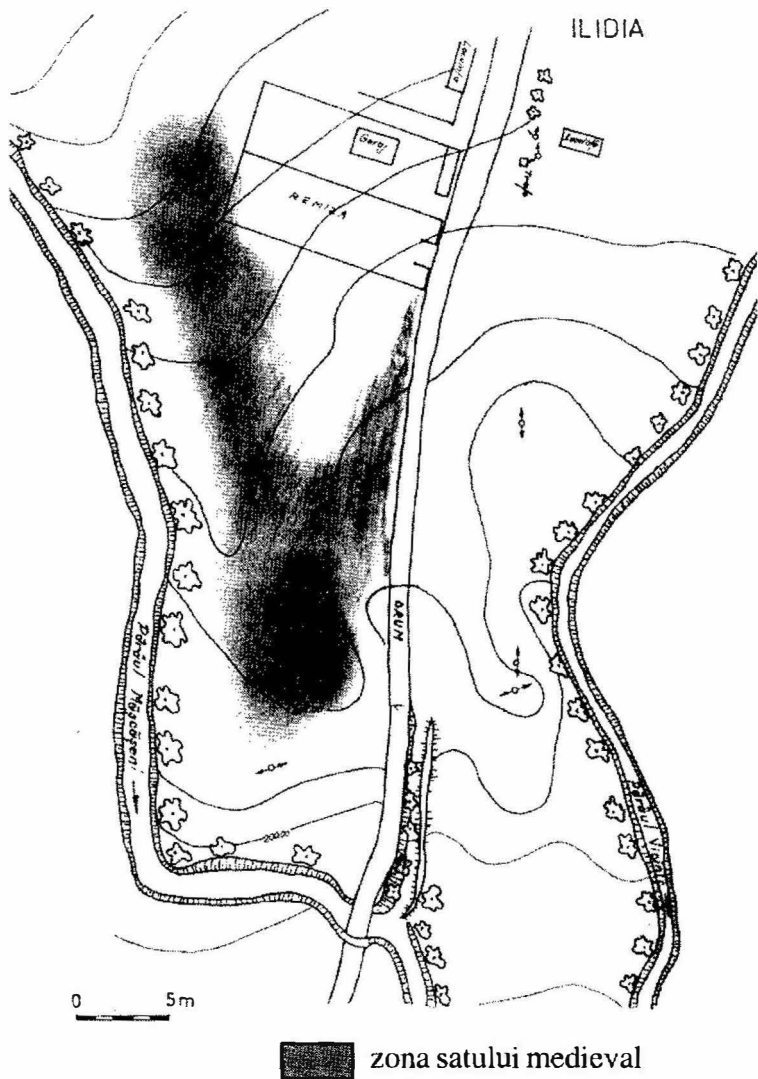

Fig. 2. Ilidia-Săliște. Planul zonei cu delimitarea vetrei satului medieval.

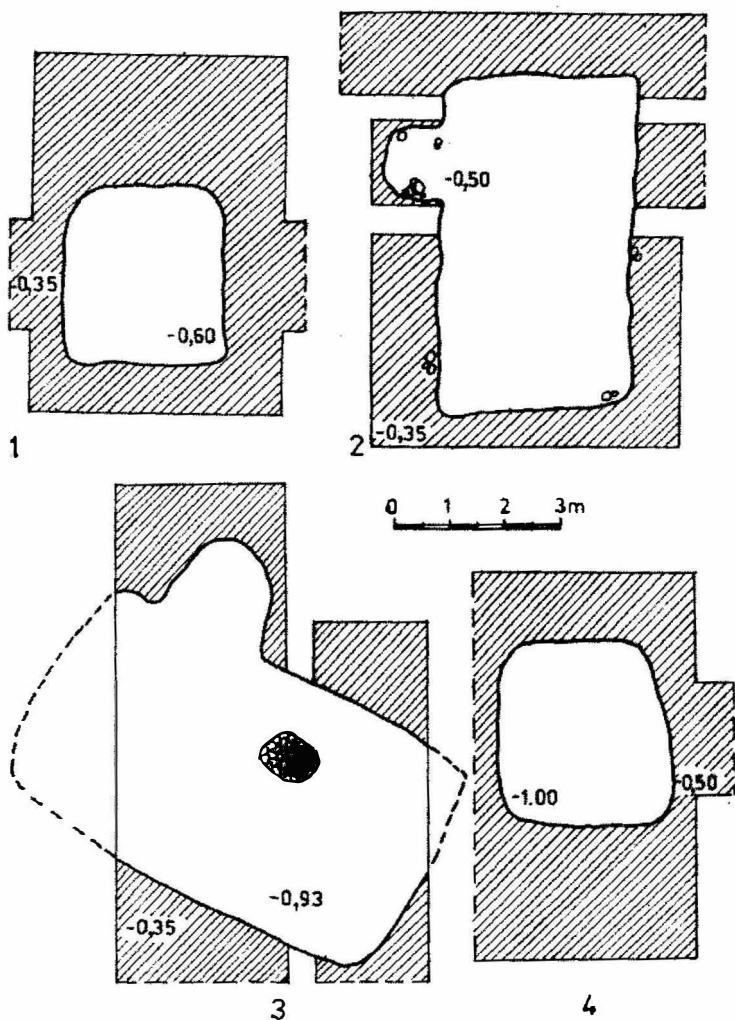

Fig. 3. Planuri de locuințe din secolele XII-XIII: Săliște (1,2,4); Funii (3).

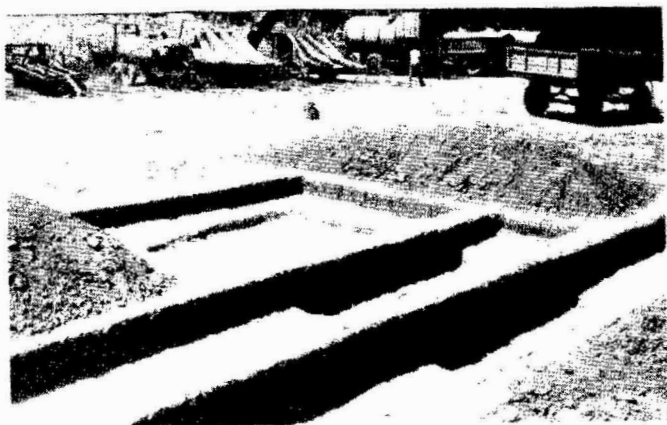
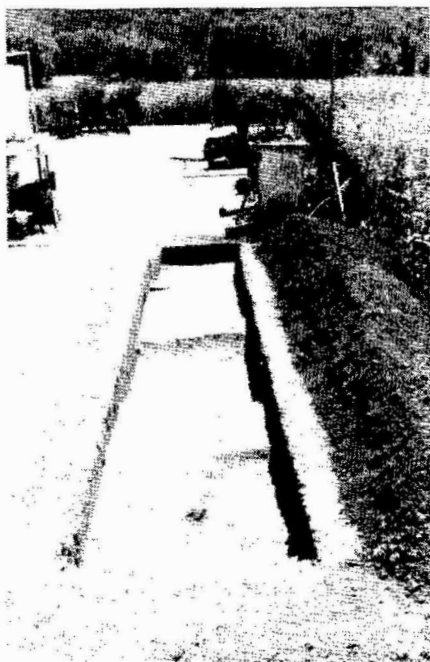

Fig. 4. Ilidia-Săliște. a. Locuința 3/1985.

Fig. 5. Ilidia-Funii. Aspecte din cercetarea arheologică de la locuința din sec. XII-XIII.

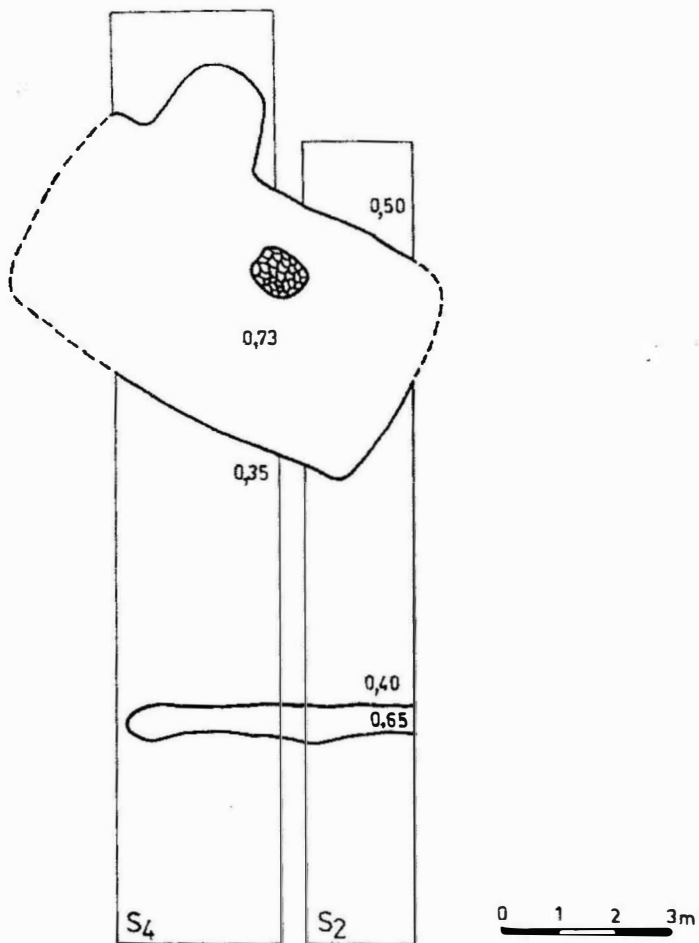

Fig. 6. Ilidia-Funii. Planul locuinței din secolele XII-XIII.

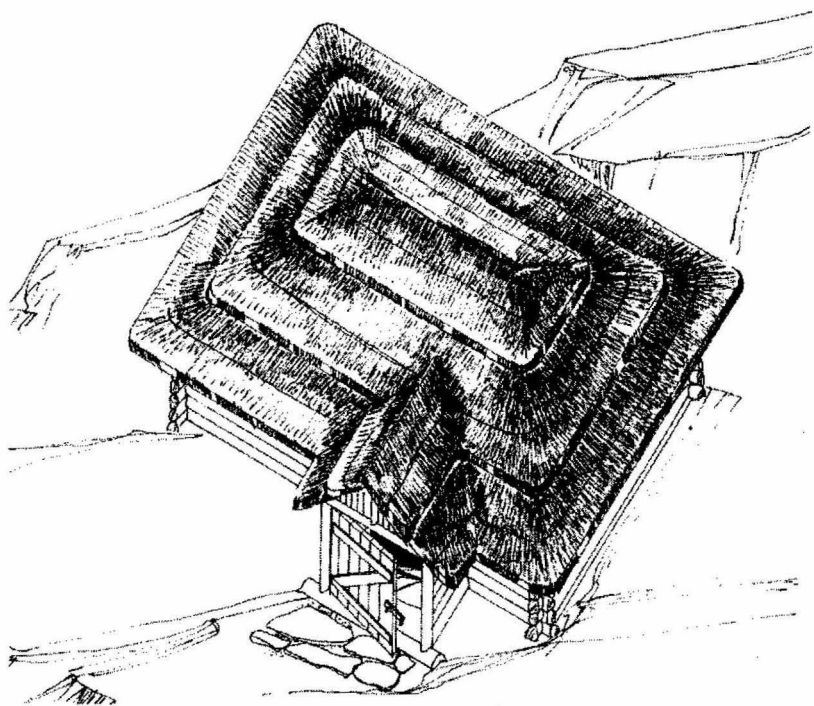

Fig. 7. Ilidia-Funii. Propunere de reconstituire a locuinței.

NECROPOLA DE LA ȘOPOTU VECHI

Localitatea Șopotu Vechi se află amplasată pe malul drept al râului Nera, în depresiunea intramontană cunoscută sub numele de Valea Almăjului (Fig. 1). Depresiunea Bozovici sau Valea Almăjului, străbătută de râul Nera ca un ax longitudinal este înconjurată de cununa Munților Semenic spre nord-est, de Munții Aninei și Almăjului spre nord și nord-est¹. Astfel străjuită de masivele muntoase, depresiunea se delimitează ca o unitate geografică distinctă. Ceea ce caracterizează relieful zonei este forma joasă a luncii Nerei, închisă asemenea unui amfiteatru de culmile prelungi ale dealurilor dispuse perpendicular pe albia râului. Altitudinea acestor dealuri nu depășește 400-500 m spre răsărit, iar spre vest ele coboară până la 300-350 m². Accesul în depresiune este dificil datorită zonei muntoase înconjurătoare, fără însă a fi izolată de regiunile cealalte. Principala cale de acces dinspre culoarul Timiș-Cerna o constituie valea Nerei prin Cheile Borlovenilor. Un drum mai greu, dar care a fost practicat tot timpul, peste culmile Munților Almăjului de la Șopotu Vechi, coboară la Gornea în Clisura Dunării. Alte trasee străbăteau aceeași zonă montană pornind de la Bănia și Rudăria, coborau la Berzasca și Svinița, în culoarul Dunării³.

Satul Șopotu Vechi se întinde de-a lungul pârâului Șopot, ce curge de la sud spre nord, către râul Nera. Culmile unor dealuri prelungi străjuiesc, de o parte și de cealaltă, valea Șopotului. Se distinge prin înălțime (800 m) dealul *Blidariu*, ce desparte la vest hotarul Șopotului de cel al satului Dalboșeț. Valea pârâului Șopot, începând de la marginea nordică a satului, se lărgeste treptat până la confluența cu lunca Nerei.

---

¹ Gr. Posea, V. Gârbacea, *Probleme de geografie*, 8, 1961, p.41-43.

² V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p.44.

³ L. Botosăneanu, St. Negrea, *Drumețind prin Munții Banatului*, 1976, p.127-132; L. Groza, *Restituiri istorice*, X, 1999, p.61, publică un raport militar din anul 1772 cu descrierea drumurilor intramontane din Almăj în Depresiunea Liubcova (Gornea, Berzasca) și la Svinița.

Dealul Viilor, cu o coamă domoală, delimitează lunca spre hotarul cu Gârbovățul. Această zonă de la marginea nordică a satului, cunoscută în toponimia locală sub denumirea de *Mârvilă*, are un caracter apăsător, mlăștinos. Toponimul *Mârvilă*, întâlnit sub forme asemănătoare și în alte zone românești, semnifică un teren mocirlos⁴. Denumirea satului își are obârșia în cea a pârâului Șopot⁵.

Cercetările de arheologie medievală de la Șopotu Vechi au fost determinate de lucrările de îmbunătățiri funciare din anii 1988-1989, care au afectat lunca Nerei în zona Dalboșeț-Prilipeț⁶. Descoperiri arheologice și numismatice fortuite au fost consemnate în vecinătate la Dalboșeț-Grădiște și Blidariu⁷. Dealul *Blidariu*, ce domină lunca Nerei (800 m altitudine) se extinde de altminteri și în hotarul Șopotului Vechi. Urme de locuire au fost semnalate pe pantele dealurilor de la Gârbovăț, care închid spre nord hotarul satului Șopot. Cea mai importantă descoperire, urmată de o cercetare sistematică derulată în anii 1969-1970, a avut loc la confluența pârâului Șopot cu Nera pe terasa numită *Dragomireană*. În această zonă de pe extremitatea vestică a hotarului satului Șopotu Vechi a fost investigată o construcție romană impresionantă, identificată ca *villa rustica*⁸ sau, mai recent, drept *statio*, oficiu de poștă, pe drumul roman ce străbătea valea Almăjului⁹.

Lunca pârâului Șopot are aspectul unui con, cu baza sprijinită pe albia Nerei și vârful închis între dealul Viilor, vatra satului și culmea dealului Blidariu spre vest. Zona numită *Mârvilă* din lunca Șopotului este situată pe marginea nordică a vetrei satului. În mijlocul luncii se

---

⁴ DLR, VI, 8, p.725 cu variantele regionale de *mârvină*, *mârviță*, *mărghilă*.

⁵ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 284-286.

⁶ D. Țeicu, *Crisia*, XXI, 1991, p.307. Cercetările arheologice din spațiul sud-bănățean s-au bucurat în perioada 1986-1989 de sprijinul nemijlocit al inginerului Ionel Voicău, directorul I.E.E.L.I.F. Caraș-Severin, căruiua îi rămânem îndatorați.

⁷ C. Daicoviciu, I. Miloia, *AnB*, III, 4, 1930, p.21-22; R. Petrovszky, *Banatica*, III, 1975, p.371-372; M. Moga, N. Gudea, *Tibiscus*, 4, 1975, p. 136.

⁸ D. Protase, *Banatica*, 3, 1975, p.349, care localizează greșit, la Dalboșeț, construcția romană.

⁹ O. Bozu, *Almăjul*, I, 1, oct.-dec. 1995, p.4-5.

ridică o movilă naturală de formă ovală-alungită, care măsoară pe axe circa 80/50 m (Fig. 2). Ea nu depășește lunca cu mai mult de 5-6 m înălțime. În cursul anului 1989 a fost cercetată arheologic o suprafață de 500 m². Secțiunea 1, notată în plan S₁, cu dimensiunile de 42/2 m, a secționat movila pe traiectoria N-S, în timp ce Secțiunea 2, cu dimensiunile de 70 m/2 a avut orientarea E-V. Extremitățile de vest și est ale movilei au fost cercetate prin alte secțiuni și casete în cursul anului 1989. Suprafața totală, cercetată arheologic, a însumat 700 m². Au fost investigate în această suprafață un număr de 47 de morminte de înhumatie dintr-o necropolă din veacul al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea. Cercetarea arheologică a surprins în același timp o parte din elementele unei fortificații de pământ aparținând primei epoci a fierului. Traseul unui șanț de apărare, de formă elipsoidală, care înconjură movila la baza acesteia a fost surprins în S₁, în extremitatea nordică, și în S₂ la extremitatea de vest și est, precum și în S₃. Terenul mlăștinos din jurul movilei n-a îngăduit stabilirea exactă a dimensiunilor și caracteristicilor șanțului de apărare. Lățimea șanțului, în extremitatea estică a secțiunii 2 a fost surprinsă pe o distanță de 8 m, până în marginea unui canal recent de îmbunătățiri funciare. Adâncimea gropii șanțului era de 1,25 m. La extremitatea vestică a aceleiași secțiuni șanțul a fost delimitat pe o lungime de 4 m, în timp ce în S₁, pe marginea sudică, șanțul care înconjură movila a fost surprins pe o distanță de 6 m. Măsurată pe axa vest-est, dimensiunea interioară a incintei apărate era de 57 m. Ceramica găsită pe stratul de pământ deranjat de înhumările medievale, precum și în groapa șanțului de apărare, aparține de prima epocă a fierului, culturii Basarabi. O groapă cu ceramică hallstattiană și câteva fragmente de oase de animal a fost cercetată în S₄. Ea a avut o formă conică cu o adâncime de 1,00 m (Fig. 12).

Descrierea mormintelor

M₁ – păstrat doar craniul și câteva fragmente de oase în S₂ la 0,40 m adâncime.

M₂ – cercetat în S₂, scheletul a fost bine păstrat. Brațul drept era așezat pe abdomen, iar cel stâng adus la claviculă. A avut ca inventar

funerar o diademă din argint păstrată fragmentar¹⁰ (Fig. 11).

M₃ – cercetat în S₁, s-a păstrat doar craniul și fragmente din oasele brațelor. A avut ca inventar funerar o monedă schifată bizantină de la Manuel Comnenul (1145-1180).

M₄ – păstrat parțial, cercetat în S₁ la 0,65 m adâncime.

M₅ – a fost deranjat de o groapă recentă și s-a păstrat doar craniul și partea superioară a toracelui.

M₆ – cercetat în S₁ la 0,60 m adâncime. Scheletul era bine păstrat, brațul stâng a fost așezat pe abdomen, iar celălalt pe piept.

M₇ – În imediata vecinătate a lui M₆, mortul a fost așezat cu ambele brațe îndoite din coate și palmele aduse la claviculă. S-a găsit pe piept o monedă schifată emisă de Isac al II-lea Angelos (1185-1195)¹¹.

M₈ – Mormânt de femeie cercetat în S₃. Scheletul a fost bine păstrat, avea brațul drept adus cu palma la claviculă, iar cel stâng era așezat pe abdomen. În dreptul craniului s-au găsit doi cercei din argint (Fig. 13).

M₉ – Cercetat în S₃, brațul stâng era așezat pe abdomen, iar dreptul pe lângă corp.

M₁₀ – Păstrat fragmentar, a fost un mormânt de femeie sau copil. S-a găsit o brățară torsadată cu capetele în formă de buclă (Fig. 14/4).

M₁₁ – Schelet bine păstrat, a fost cercetat în S₃ la 0,60 m adâncime. Ambele brațe erau așezate pe lângă corp.

M₁₂ – Mormânt de femeie săpat în S₃. A avut ambele brațe așezate de-a lungul corpului. În zona craniului s-au găsit doi cercei globulari din argint ornamentați cu fir filigranat și granulații. Pe brațe a avut patru brățări, trei dintre acestea erau torsadate și una lucrată din platbandă cu impresiuni cu motive geometrice (Fig. 14/5-10).

M₁₃ – Cercetat în S₃, scheletul bine păstrat avea brațul drept așezat pe lângă corp și cel stâng adus la claviculă. La mâna dreaptă s-a găsit un inel din cupru (Fig. 15/1).

M₁₄ – Păstrat fragmentar, a fost cercetat în S₃.

M₁₅ – Păstrat fragmentar.

---

¹⁰ D. Țeicu, *Crisia*, 21, 1991, p.308.

¹¹ D. Bălănescu, *Banatica*, 10, 1990, p.193.

M₁₆ – Cercetat în S₄ la 0,40 m adâncime. Scheletul a fost slab conservat. În zona brațului stâng s-a găsit o brățară din fire de cupru răsucite cu capetele în formă de buclă (Fig. 15/2).

M₁₇ – Cercetat în S₄ la 0,55 m. A fost afectat de o groapă modernă, care l-a deranjat. A avut ca inventar funerar o brățară din sticlă păstrată fragmentar (Fig. 15/3).

M₁₈ – A fost distrus în parte de o groapă modernă. În zona craniului s-a găsit un cercel de tâmplă (Fig. 15/4).

M₁₉ – Cercetat în S₄ la 0,40 m adâncime. Ambele brațe erau așezate pe abdomen.

M₂₀ – Cercetat în S₅ la 0,70 m adâncime. Schelet de bărbat păstrat în parte. La mâna dreaptă a avut un inel din argint (Fig. 15/5).

M₂₁ – Mormânt de femeie slab conservat. Ambele brațe erau așezate pe lângă corp. La craniu s-au găsit cinci cercei de tâmplă cu capetele în formă de „S”. S-au putut distinge fragmente din scândurile sicriului (Fig. 15/8-9).

M₂₂ – A fost deranjat de o groapă recentă.

M₂₃ – Păstrat fragmentar, a avut brațul drept așezat cu palma în zona claviculei, poziția celuilalt nu s-a putut preciza. Pe mandibulă s-a găsit o monedă emisă de regele Coloman (1095-1116), la tâmple a avut doi cercei globulari din argint ornamentați cu filigran și granulații (Fig. 15/10-11).

M₂₄ – Păstrat doar craniul și câteva fragmente osteologice. A fost cercetat în S₃ la 0,30 m adâncime.

M₂₅ – Mormânt de femeie, cercetat în S₅ la 0,60 m. Foarte slab conservat de aceea este greu de precizat poziția brațelor. La craniu s-a găsit un exemplar frumos lucrat al unui cercel de tâmplă globular, ornamentat cu șiruri de granulații. Tot în zona craniului s-a găsit o monedă de la Bella al III-lea (1172-1196) (Fig. 15/12).

M₂₆ – Păstrat parțial, fără inventar funerar.

M₂₇ – Cercetat în martorul dintre S₃ și S₅ la adâncimea de 0,60 m. Mormântul a fost slab păstrat și din această cauză nu se poate preciza poziția brațelor. La craniu, în zona tâmplelor, s-au găsit doi cercei globulari lucrați din cerculețe din fir de argint filigranat. Pe brațul stâng a avut o brățară torsadată (Fig. 15/13-15).

M₂₈ – S-a păstrat doar craniul și câteva fragmente de la braț. A avut ca inventar funerar o brățară torsadată (Fig. 16/1).

M₂₉ – Cercetat în caseta 6, la 0,30 m adâncime. Groapa mormântului s-a putut surprinde cu multă claritate în lutul galben. A avut dimensiunile de 230/0,80 m. O groapă recentă a deranjat mormântul. Brațul drept a fost așezat pe abdomen, iar cel stâng a fost adus cu palma la claviculă. La mâna stângă în palmă s-a găsit o monedă de Friesach.

M₃₀ – Cercetat în S₇, la 0,60 m adâncime. Ambele brațe erau așezate pe abdomen. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă (Fig. 16/2).

M₃₁ – Schelet slab conservat.

M₃₂ – Păstrat parțial, a avut brațul drept așezat pe abdomen, poziția celuilalt braț nu a putut fi precizată.

M₃₃ – Cercetat în S₃, la 0,65 m adâncime. Scheletul s-a păstrat foarte slab. A avut ca inventar funerar un cercel de argint cu un șir de granule dispuse pe o tijă (Fig. 16/3).

M₃₄ – Cercetat între martorul S₂ și caseta 7, la 0,30 m adâncime. A fost deranjat de o groapă modernă.

M₃₅ – Schelet slab păstrat, a fost identificat în caseta 8 la 0,40 m.

M₃₆ – Cercetat în martorul păstrat între S₃ și S₁. Păstrat doar craniul și câteva fragmente osteologice.

M₃₇ – Cercetat în S₉ la 0,80 m adâncime, ambele brațe au fost așezate pe abdomen. A avut ca inventar funerar două inele de cupru și un cercel cu granulații găsit în zona craniului (Fig. 16/4-6).

M₃₈ – Schelet slab păstrat, cercetat într-un sol nisipos. Ambele brațe au fost aduse cu palma la claviculă. A avut ca inventar funerar un cercel (Fig. 16/7).

M₃₉ – Cercetat în S₉ la 0,55 m adâncime. Scheletul foarte slab conservat, în solul nisipos și cu pietriș. La craniu s-au găsit doi cercei simpli sub forma unor verigi rotunde (Fig. 16/8-10).

M₄₀ – Cercetat în martorul S₁ și S₄ la 0,30 m adâncime. Schelet bine păstrat, a avut ambele brațe așezate pe lângă corp. Pe piept s-a găsit o monedă maghiară emisă de regele Bella al III-lea.

M₄₁ – Cercetat în martorul dintre S₁ și S₃ la 0,40 m adâncime. Mormântul a fost deranjat de săpături recente. Brațul drept a fost așezat

la claviculă, poziția celuilalt nu a putut fi precizată.

M_{42} – Cercetat în caseta 8, la 0,45 m adâncime. În mormântarea s-a făcut într-un sol nisipos și plin de pietriș. Oasele sunt foarte friabile. Brațul drept era adus pe abdomen, iar cel stâng așezat pe lângă corp.

M_{43} – Cercetat în S_2 , în capătul estic la 1,25 m adâncime. În mormântarea s-a făcut în umplutura șanțului de apărare într-un sol negru, mocirlos. Are aceeași orientare vest-est ca și celelalte morminte, doar poziția sa este excentrică, în cadrul necropolei.

M_{44} – Cercetat între martorul dintre S_1 și S_3 , la 0,35 m adâncime. Groapa se distinge ușor, în lutul galben.

M_{45} – Cercetat în aceeași zonă, avea brațele ușor deranjate din poziția anatomică normală. Brațul drept era așezat pe bazin, iar cel stâng adus pe piept.

M_{46} – Cercetat în martorul dintre S_1 și S_4 . A fost tăiat în parte de o groapă modernă. A avut ca inventar funerar două brățări torsadate (Fig. 16/11-12).

M_{47} – Cercetat în C_{10} , în martorul din C_{10} și S_2 . A fost tăiat de o groapă modernă. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă simplu.

În mormântările s-au concentrat numai în partea superioară a movilei, pe o suprafață de circa 500 m². Extrem de puține morminte au fost surprinse spre baza acestora, excepție fiind M_{43} identificat într-o poziție excentrică a necropolei, într-o zonă mlăștinoasă.

Stratigrafia zonei comportă câteva precizări, care au fost consemnate în cursul cercetării. Imediat sub stratul vegetal, extrem de subțire, a fost surprins un strat cu mult pietriș și nisip care are grosimi cuprinse între 0,50-0,85 m. Aceste depuneri aluvionare s-au așezat pe un strat masiv, compact, de lut galben, care formează dealtminteri structura de bază a movilei (Fig. 6, 9, 10). Un strat de humus negru, mocirlos, cu o grosime de 2,25 m măsurată în S_1 , se află în jurul movilei. Șanțul de apărare al fortificației hallstatiene a fost săpat în acest strat de pământ negru (Fig. 7, 9). În mormântările s-au făcut la mică adâncime, de obicei, în stratul de pietriș și nisip. Au fost identificate morminte la adâncimi cuprinse între 0,35-0,50 m de la nivelul actual de călcare, în perimetrul central al movilei ($M_{2.3.7.8.12.13.29.42}$), altele la adâncimi cuprinse între 0,50-0,70 m ($M_{20.23.25.27}$) și puține la adâncimi cuprinse între 0,80-

0,90 m. ($M_{16,29,37}$). Delimitarea gropii mormintelor în stratul de pietriș și nisip a fost arareori posibilă. Suprafața necropolei a fost afectată de un număr de 11 gropi recente, notate în planul săpăturilor G_1 - G_{11} , datorate explorărilor inițiate de căutătorii de comori, care au deranjat dealtminteri unele morminte.

Inventarul funerar oferă informații concludente cu privire la cronologia necropolei, la obiceiurile funerare și nu în ultimul rând cu privire la legăturile culturale ale Almăjului cu spațiul Dunării de jos apusene la începuturile Evului Mediu românesc. Monedele depuse ca obol funerar la M_{31} , M_7 , M_{23} , M_{29} și M_{40} constituie jaloane extrem de importante cu privire la cronologia necropolei și, în egală măsură, reprezintă un document cu privire la cultul morților. Monedele maghiare descoperite în necropolă aparțin regelui Coloman (1095-1116) la M_{23} , și regelui Bella al III-lea (1172-1196) la M_{25} și M_{40} . Două monede bizantine s-au găsit în inventarul funerar al mormintelor, una la M_3 , atribuită împăratului Manuel Comnenul (1140-1180) și cealaltă la M_7 , atribuită împăratului Isac II Angelos (1185-1195). O imitație după un denar de Friesach, din prima jumătate a veacului al XIII-lea, descoperit la M_{29} , încheie șirul descoperirilor monetare din necropola de la Șopotu Vechi – *Mârșila*. Cronologic, monedele se grupează în a doua jumătate a veacului al XII-lea. Descoperirile monetare de la Șopotu Vechi constituie o documentație importantă pentru circulația monetară în Banatul Montan în această perioadă de la sfârșitul veacului al XII-lea și începutul veacului următor, o perioadă de profunde schimbări între centrele de putere constituite pe linia Dunării de Jos apusene. Ele completează informația istorică oferită de numismatică, alături de descoperirile din aceeași perioadă din necropola de la Cuptoare¹² sau, dintr-o zonă mai îndepărtată, din necropola de la Turnu-Severin¹³. Monedele bizantine emise de împărații Manuel Comnenul și Isac II Angelos sunt cunoscute din amintitele descoperiri de la Șopotu Vechi, dar și din necropola de la Cuptoare, de

---

¹² *Idem*, *Banatica*, 8, 1985, p.174-176. Descoperirile monetare cuprind piese de la Ioan Vatazes (1222-1254) și de la Isac II Angelos (1185-1195) și Alexis III Angelos (1195-12039). Monedele maghiare din veacul al XIII-lea au fost emisiuni ale regelui Bella al IV-lea (1235-1270) și Ștefan al V-lea (1270-1272).

¹³ A. Bărcăcilă, *Materiale*, V, 1959, p. 775-776.

la Ioan Vatazes, Isac II Angelos și Alexis al III-lea Angelos, dar și din așezările de la Ilidia – *Funii*¹⁴ și Moldova Veche – *Rât*¹⁵, cât și din necropola de la Gornea – *Căunița de Sus*¹⁶. O analiză atentă a descoperirilor monetare bizantine din Banat din secolele XII-XIII, emise de împărații din dinastia Comnenilor și Angelilor va aduce cu siguranță nuanțări în această chestiune, așa cum s-a stabilit, într-un caz de la Cuptoare, de către Ernest Oberlender. O parte din aceste emisiuni monetare au fost de fapt imitații bulgare, emise de conducătorii Imperiului romano-bulgar din dinastia Asăneștilor¹⁷. Prezența monedei maghiare, emisă de regele Bella al III-lea (1172-1196), era cunoscută până acum în spațiul bănățean în așezarea de la Ilidia¹⁸.

Moneda găsită în inventarul funerar al mormintelor era depusă pe pieptul defunctului în cazul lui M_7 și M_{40} , ori în gură la M_{23} , sau a fost legată de mâna mortului așa cum s-a întâlnit în cazul mormântului 29. Mormintele cu inventar funerar numismatic din a doua jumătate a veacului al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea, reprezintă, alături de cele cunoscute din necropola de la Gornea – *Căunița de Sus*, cea mai timpurie dovadă a existenței acestei obicei în cadrul ritualului funerar la populația românească din sudul Banatului în Evul Mediu. Creștinismul a preluat încă de la începuturile Evului Mediu o serie de simboluri și tradiții venite din civilizația greco-romană, printre care și acest obicei al depunerii de monede sub forma unui obol funerar, la origini obolul lui Charon¹⁹. În profilul estic al secțiunii notată în plan S_5 , a fost delimitată o groapă cu diametrul de 1,00 m; în care, la adâncimea

---

¹⁴ D. Bălănescu, *Banatica*, 7, 1983, p. 237.

¹⁵ I. Uzum, *Banatica*, V, 1979, p. 250.

¹⁶ D. Bălănescu, *Banatica*, 8, 1985, p. 174-175

¹⁷ *Banatica*, 8, 1985, p. 174, nota 5.

¹⁸ D. Bălănescu, *op. cit.*, p. 237.

¹⁹ E. Kolnikova, *Slav Arch.*, 15, 1, 1967, p.246 și urm.; G. Marianovici – Vujović, *Balkanoslavica*, 9, 1980, p. 68; D. Madas, *Balkanoslavica*, 9, 1980, p. 110-114; D. Minić, *GGB*, 25, 1978, p. 85 și urm.; G. Mănușu – Adameșteanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 359; D.V. Rosetti, *SiCP*, 1971, p. 189-191; D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1988, p. 143; C. Benta, *Arh. Mold.*, 22, 2002, p.108-111; G. Marinavici – Vujović, *Târnjane. Srpska nekropolna (Krai XI – početak XIII veka)*, Belgrad, 1984, p. 154.

de 0,80 m, a fost găsită o oală cu gura în sus. Vasul, după formă și pastă, are caracteristicile ceramicii din secolul XII-XIII. Un alt vas, lucrat dintr-o pastă cărămie, o oală cu gura largă, a fost găsit în extremitatea sudică a casetei 6. Ea poate fi atribuită cronologic aceleași perioade (sec. XIII-XIII). Prezența acestor vase în cadrul necropolei se poate pune în legătură cu unele practici sau obiceiuri legate de înmormântare, care s-au perpetuat de-a lungul Evului Mediu. Obiceiul depunerii unor vase, în groapa mormântului însă, este cunoscut din necropole mai târzii²⁰, din secolele XIV-XV, atât de români cât și în lumea ortodoxă slavă²¹.

1. Fragment dintr-o *diademă*.

La mormântul 2 s-a găsit o plăcuță fragmentară și friabilă, care a făcut parte, fără îndoială, dintr-un șirag ornamental purtat pe frunte. Podoaba, lucrată dintr-o tablă cu grosimea de circa 2 mm, s-a păstrat fragmentar, cu dimensiunile de 1,7 cm/1,4 cm. Ea a avut o formă dreptunghiulară cu dimensiunile inițiale de 2,1/1,5, după cum se cunosc exemplare similare la Cuptoare. Decorul realizat prin presare, redă în relief două protuberanțe sub forma unor calote semisferice și mai multe impresiuni mici, dispuse asemenea unui ciorchine (Fig. 14/1). În mediul feudal românesc din Banat astfel de podoabe se cunosc numai din necropola de la Cuptoare și Nicolinț²². Ele au avut însă în secolele XIII-XIV o remarcabilă difuziune în spațiul românesc de la est de Carpați²³. Cercetări la necropolele din Oltenia de la Izănușă²⁴, Tismana, Ostrovu Mare²⁵ și Turnu Severin²⁶ conturează o zonă de difuziune a podoabei în acest spațiu al Dunării de Jos apusene, din care a făcut parte cultural și Banatul la începutul Evului Mediu. Pe rama sudică a culoarului dunărean

---

²⁰ V. Spinei, *Mem Antiq*, I, 1969, p.218-219; Mănușu – Adameșteanu, *op.cit.*, p.357.

²¹ D. Minić, *op.cit.*, p.87 și urm.

²² I. Uzum, *op.cit.*, p. 292; Un fragment identic a fost găsit în anul 2002 la mormintele cercetate pe malul Vicinicului la Nicolinț.

²³ V. Spinei, R. Popovici, *Arh.Mold.*, 12, 1988, p.243-244.

²⁴ D. Galbenu, *Drobeta*, 1974, p.259.

²⁵ V.Boroneanț, G. Crăciunescu, *Drobeta*,6,1985, p.132.

²⁶ Al. Bărcăcilă, *Materiale*. V. 1959, p.781.

astfel de podoabe sunt cunoscute din descoperirile de la Vinča²⁷, Brestovik²⁸, Hajdučka Vodenica²⁹ și Glamija-Ljubičevac³⁰. Diadema a cunoscut o adevărată modă în lumea sârbească în secolele XII-XIV³¹. Atrăgeam atenția, cu alt prilej, asupra importanței deosebite a descoperirii unei matrițe pentru podoabe, printre care și diademe, în apropiere de Vârșeț³². Podoaba din M₂ de la Șopotu Vechi poate fi încadrată cronologic în contextul general al necropolei, pe de o parte și, în egală măsură, făcând apel la analogii pentru astfel de podoabe, în ariile culturale învecinate. Necropolele de la Dunărea de Jos apuseană, unde s-a găsit acest tip de podoabă, au fost încadrate într-un interval cronologic cuprins între sec. XII-XIV, unele chiar până în veacul al XV-lea. Se circumscriu acestui interval necropolele de la Hajdučka Vodenica, (sec.XII-XIV), Vinča (sec. XI-XV), de la Brestovik (sec. XII-XIV), de la Brza Palanka (sec. XIII-XVI) și celei de la Glamija (sec. XII-XIV). Atrage atenția, în mod aparte, diadema găsită la M₇ de la Glamija împreună cu o monedă schifată bizantină datată la sfârșitul veacului al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea³³. A existat, după câte se pare, o atracție pentru diademele formate dintr-un număr de până la 32 plăcuțe din argint, în secolele XII-XIII în mediul feudal sârbesc³⁴. Se constată, în aceeași perioadă a secolelor XII-XIII, o atracție pentru această podoabă și în lumea românească de la nordul Dunării³⁵. Analogiile pentru fragmentul descoperit la Șopotu Vechi cât și contextul general al necropolei, sugerează o datare a acestuia la cumpăna secolelor XII-XIII.

2. Fragmentul de brățară din sticlă găsit la M₁₇ măsoară 4 cm

---

²⁷ G. Marianović-Vujović, *Nakit na tli Sârbije*, Belgrad, 1982, p.58-59.

²⁸ M. Čorović-Ljubincović, *Zbor NM*, I, 1958, p.332-333.

²⁹ Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les nécropoles de Boljetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad, 1986, p. 107.

³⁰ Sl.Radoslavlević-Krunić, *Djerdapske Sveske*, III, 1986, p.329-339.

³¹ Sl. Ercegović-Pavlović, *Zbor NM*, 9-10, 1979, p.283.

³² D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p.133. Pentru descoperirea matriței de piatră de lângă Vârșeț, D. Minić, *Starinar*, 21, 1972, p.166.

³³ Sl.Radoslavlević-Krunić, *op.cit.*, p.331.

³⁴ Sl. Ercegović-Pavlović, *op.cit.*, p.283.

³⁵ V. Spinei, R. Popović, *op.cit.*, p.242-243.

lungime și a fost lucrat dintr-o bară de sticlă de formă ovală de culoare neagră (Fig. 15/3). Ea își găsește analogii în descoperirile similare de la Cuptoare și Caransebeș³⁶. Podoabele din necropola de la Cuptoare, cele mai semnificative descoperiri de acest tip din spațiul bănățean, au fost datate vag în secolele XI-XIII³⁷. Inventarul funerar al unor necropole sârbești, unele chiar din zona dunăreană, cuprinde brățări din sticlă atribuite secolelor XI-XII. Se remarcă descoperirea de la Mačvanska Mitrovica dotată cu o monedă din veacul al XII-lea³⁸.

3. *Brățările torsadate* au fost găsite în inventarul funerar al mormintelor notate în plan M_{10} , M_{12} , M_{16} , M_{27} , M_{28} și M_{46} . Ele sunt podoabe modeste, lucrate din patru fire de cupru răsucite, care formează la capete câte o buclă. Diametrul interior al acestora are dimensiuni cuprinse între 4,5 cm la M_{12} sau 4,8 cm la M_{46} și 5,5 cm la una din brățările de la M_{12} până la 5,7 cm la o alta descoperită la M_{46} . Trebuie remarcat faptul că la M_{12} inventarul funerar cuprindea alături de brățările torsadate, o brățară dintr-o bară de metal și doi cercei de tâmplă (Fig. 14). O situație asemănătoare avem în cazul M_{27} unde s-a găsit la tâmplă un cercel de astragali (Fig. 16). Brățări răsucite sunt cunoscute în spațiul bănățean din necropolele de la *Gornea-Căunița de Sus* (sec. XII-XIII)³⁹, de la Cuptoare din aceeași perioadă, cât și din zona unei curți feudale de la Berzovia. Aceasta din urmă a fost găsită împreună cu un fragment dintr-un cazan de lut, de tip peceneg, datat în genere în secolele XII-XIII⁴⁰. Podoabe de acest tip au circulat în Transilvania, în Dobrogea dar și în spațiile învecinate Banatului, în Oltenia bunăoară⁴¹. Podoabele

---

³⁶ D. Țeicu, *op.cit.*, p.139.

³⁷ I. Uzum, *op.cit.*, p.311.

³⁸ D. Minić, *Sirmium*, 14, 1980, p.56; pentru alte descoperiri: G.Marianović-Vujović, *ZborNM*, 11/1, 1983, p.119 și urm.; D. Minić, *Staklo na Balcanu* (V-XV veku), Belgrad, 1975, p.72-74; Sl. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, 27, 1976, p.99.

³⁹ D. Țeicu, G. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996, p.89, fig.51.

⁴⁰ Cercetări D. Țeicu în anul 1987.

⁴¹ I. Barnea, *Dinogetia*, București, 1967, p.292; D. Popescu, *Materiale*, 2, 1956, p.129; O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p.178.

similare din Oltenia au fost încadrate vag în secolele X-XIII⁴², în timp ce pentru descoperirile din necropolele bănățene de la Gornea și Cuptoare s-a propus o datare circumscrisă în perioada din a doua jumătate a veacului al XX-lea și până la mijlocul veacului al XIII-lea⁴³. Descoperirile din spațiul sârbesc din vecinătatea Dunării de Jos apusene se încadrează, de obicei în același interval cronologic din secolele XII-XIII. Astfel, podoabele de la Branicevo⁴⁴ au fost atribuite veacului al XII-lea, în timp ce descoperirile de la Prohovo și Korbovo, din Timoc⁴⁵, sunt datate în secolele XII-XIII. Se cunosc însă și exemplare mai timpurii, la Vaiuga, bunăoară atribuite intervalului secolelor XI-XII⁴⁶. Cele mai numeroase descoperiri din necropola Trnjane, de la gura Mlavei, aparțin veacului al XII-lea⁴⁷. Ele sunt incluse în categoria podoabelor populare datorită simplității lor și nu în ultimul rând datorită materialului din care erau confecționate. Datorită acestor caracteristici ele au circulat pe spații întinse ale Dunării de Jos atât în mediul românesc, cât și în cel sârbesc și maghiar în secolele XII-XIII.

Inelele au fost găsite în inventarul funerar la M₁₃, M₂₀, M₃₇, M₃₈. Tipologic ele se încadrează în aceeași grupă fiind lucrate dintr-o singură bară de metal, lățită în partea superioară. Capul inelului are de obicei o formă rotundă la M₂₀ și M₃₇ sau ovală la celelalte descoperiri (Fig. 15-16). Inelele de la M₁₃, M₃₈ și unul de la M₃₇ sunt realizări modeste, artisanale fără nici un decor. Piese similare se cunosc la Cuptoare și Gornea-Căunița de Sus⁴⁸ cât și în necropola de la Trnjane⁴⁹. Se remarcă însă inelul găsit la M₂₀, lucrat din argint cu un decor deosebit. Corpul inelului a fost realizat dintr-o bară semiovală, lată de 0,80 cm în zona în

---

⁴² O. Toropu, *op.cit.*, p.178.

⁴³ D. Țeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.89.

⁴⁴ M. Popović, V. Ivanisević, *Starinar*, 39, 1988, p.138.

⁴⁵ M Janković, *Starinar*, 24-25, 1975, p.240-241.

⁴⁶ G. Marinović-Vujović, *Djerdapske Sveske*, III, p.184.

⁴⁷ Idem, *Trnjane*, p.98-99, 109; O. Milović, *Viminacium*, 12, Pojarevăt, 2002, p.211-216.

⁴⁸ D. Țeicu, *op.cit.*, p.140, fig.52.

⁴⁹ G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.87 și urm.

care a fost realizat capul inelului de formă circulară, cu diametrul de 1,1 cm. O figură umană, schematic redată, se sprijină cu brațul drept pe un toiag, în timp ce brațul stâng este ridicat (Fig.15/5). O reprezentare asemănătoare se întâlnește pe un inel din secolele XII-XIII din necropola de la Trnjane⁵⁰, dar astfel de podoabe au circulat în aceeași perioadă în mediul feudal din Banat⁵¹. Inelul își găsește analogii frapante cu un inel sigilar episcopal, provenind din mediul catolic⁵².

Cerceii. Podoabe deosebite, lucrate din argint cu filigran și granulații, s-au găsit la M₈, M₁₂, M₁₈, M₂₃, M₂₅, M₂₇. Podoabele de la M₂₃ și M₂₅ au fost găsite împreună cu monedele de la regele Coloman (1095-1116) și de la Bella al III-lea (1172-1196). Perechea de cercei biconici găsiți la M8 au fost lucrați dintr-o foaie subțire de argint sub forma a două trunchiuri de con, alipite la baze. Tija a fost realizată dintr-o țevă cu diametrul de 0,30 cm. Tija și corpul inelului a fost decorată cu fir filigranat și granulații din argint, dispuse circular la extremitățile trunchiurilor de con (Fig. 14). Analogii apropiate pentru aceste podoabe găsim în inventarul funerar al necropolei de la Gornea⁵³ și de la Prohova și Korbovo din Timoc⁵⁴, la Vinča⁵⁵. Descoperirile din Timoc au fost atribuite secolelor XII-XIII. Apropiati tipologic de podoabele de la M₈ sunt cerceii găsiți la M₁₂ (Fig. 14), împreună cu două brățări torsadate. Aceștia au analogii foarte bune în descoperirile de la Korbovo și Trnjane⁵⁶. În inventarul funerar al mormântului 23 s-a găsit la tâmpile o pereche de cercei biconici, din care unul mult deteriorat (Fig. 15). Decorul pe globul cercelului a fost realizat cu granule de argint dispuse în cercuri, printre care s-a realizat un decor meandrat cu fir de argint. Asocierea acestora cu o monedă atribuită regelui Coloman, oferă un jalon pentru datarea

---

⁵⁰ *Ibidem*, p.25, pl. VIII.

⁵¹ D. Țeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.90.

⁵² T. Gerevich, *Magyarország románkori emlékei*, 1938, p.236-237, fig.CCLXI; Zs Lovag, *Fol Arch*, 21, 1980, p.224, fig. 2/6,7; K. Juhász, *Die Stifte der Tschanager Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, fig.24, sigiliul abăției benedictine Eperis.

⁵³ D. Țeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.89

⁵⁴ M. Janković, *op.cit.*, p.235-237.

⁵⁵ *Ibidem*, p.241.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 237; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.83, fig.173, pl.20.

acestora cândva în prima jumătate a veacului al XII-lea. Se remarcă o foarte mare apropiere, în ceea ce privește dimensiunile globului și al tijeii cercelului, la podoabele găsite la M_8 , M_{12} și M_{23} . O situație identică cu cea din M_{23} s-a putut constata și la M_{25} . Cercelul biconic găsit, un tip mai evoluat, decorat cu granule mari din argint dispuse în cerc, atât pe tijă cât și pe globul cercelului a fost însoțit de o monedă de la regele Bella al III-lea (1172-1196). Exemplare asemănătoare se cunosc din necropolele de la Vinča și Brestovik, ce au avut perioada de maximă folosire în sec. XII-XIII⁵⁷. Un tip asemănător, realizat însă într-o manieră tehnică diferită a fost găsit la M_{27} , împreună cu o brățară torsadată și un cercel cu astragali (Fig. 15). Cercelul, de dimensiuni identice ale tijeii cât și ale trunchiurilor de con cu cele similare la M_8 , M_{12} și M_{23} , a fost decorat cu granule din argint dispuse pe circumferința trunchiurilor de con cât și cu fir filigranat pe tijă. Podoaba de la Șopotu Vechi are analogii ce merg până la identitate în descoperiri deja amintite de la Mirievo, Breslovik, Vinča și Trnjane⁵⁸. Cerceii de tâmplă de la Trnjane de la M_{349} au fost găsiți împreună cu o monedă de la Alexie al III-lea Angelos (1195-1203), ceea ce oferă un reper cronologic important pentru acest tip de podoabă din spațiul Dunării de Jos apusene⁵⁹. Cercelul cu astragali de la M_{27} se regăsește sub diverse variante la M_{30} , M_{33} și M_{37} . El a fost lucrat dintr-o țeavă cu diametrul de 0,4 cm, deosebită la capete, decorul fiind realizat din granule de argint dispuse în cerc, susținut de o parte și de alta de fir filigranat (Fig. 15). Podoabe asemănătoare se cunosc în mediul românesc din Banat la Gornea și Cuptoare⁶⁰. Cele două exemplare, găsite la M_{33} și M_{37} , sunt aproape identice, de dimensiuni și tipologie, cu analogii la Gornea, Cuptoare, Trnjane, Brestovik, Kostol. Se remarcă în această privință exemplul găsit la M_{30} , lucrat dintr-o bară de argint mai subțire, cu diametrul de circa 0,2 cm, deschisă la capete, care a avut două șiruri paralele de granulații din argint dispuse spre unul din capete (Fig. 16). Piesa are analogii în necropola de la Cuptoare dar și

---

⁵⁷ M. Čorović-Ljubinković, *ZborNM*, 1, 1958, p.331, fig.4.

⁵⁸ *Ibidem*, p.332-333, fig.5; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.83, fig.172.

⁵⁹ *Ibidem*, p.56.

⁶⁰ D. Țeicu, *op.cit.*, p.134.

pe cursul Dunării la Prohovo, Korbovo, Trnjane, cu exemplare găsite la șase morminte⁶¹. Variante ale acestui tip de cercel au circulat pe spații largi, din valea Dunării până în zona Dalmației și Bosniei. Descoperirile din necropolele din Timoc, de la Prohovo și Korbovo cât și cele de pe Mlava de la Trnjane aparțin intervalului secolelor XII-XIII.

Cercei de tâmplă cu capetele în „S” s-au găsit la mormintele cotate în plan M₂₁ și M₃₉. Cerceii de la M₂₁ erau dispuși în felul următor: trei la tâmpla dreaptă și doi la tâmpla stângă. Cerceii de tâmplă cu capetele în „S” aveau diametrul de circa 1,7 cm (Fig. 15). Ei au numeroase analogii în necropolele românești din Banat, Hațeg, Transilvania dar și în necropolele din spații mai îndepărtate⁶². Din cele 47 de morminte identificate, un număr de 24 au avut inventar funerar. Monedele depuse ca obol funerar la M₃, M₇, M₂₃, M₂₅, M₂₉ și M₄₀ jalonează un interval cronologic din prima jumătate a veacului al XII-lea și până la începuturile veacului al XIII-lea. Analogiile pentru podoabele găsite la morminte, din care unele de foarte bună ținută artistică, converg pentru circumscriere cronologică în intervalul secolelor XII-XIII. Necropola de la Cuptoare se leagă de existența unei mici comunități locale cu începuturi în prima jumătate a veacului al XII-lea și care și-a îngropat acolo morții pe tot parcursul veacului al XII-lea, până în primele decenii ale veacului al XIII-lea. Ea se înscrie în șirul puținelor necropole medievale bănățene cercetate exhaustiv și publicate. Inventarul funerar, alături de cele deja cunoscute de la Gornea-*Căunița de Sus* și Cuptoare, oferă o imagine cu privire la gusturile artistice ale unei comunități bănățene din veacul al XII-lea, circulația monetară și a podoabelor. Acestea din urmă, lucrate în bună parte din argint, întregesc informația istorică cu privire la arta minoră a secolelor XII-XIII la Dunărea de Jos apuseană. Podoabele denotă o certă influență a artei de tradiție bizantino-balcanică în spațiul montan bănățean în cursul Evului Mediu. Se conturează, din cercetarea necropolelor din sudul și nordul fluviului, aici, la Dunărea de Jos apuseană,

---

⁶¹ M. Janković, *op.cit.*, p.237, fig. XI, IV; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.84., fig.177.

⁶² D. Țicu, *op.cit.*, p.134. ; R. Popa, *RMN-MIA*, 47, 1978, p.11 și urm.; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p. 80; A.Kralovansky, *Stu SI*, V, 1-2, 1959, p.330 și urm.

o zonă cu tradiții și gusturi artistice comune, cu existența unor centre locale de producere a unora dintre podoabele specifice secolelor XII-XIII. Dunărea a devenit, în urma cuceririlor împăratului Vasile al II-lea, o frontieră a Imperiului Bizantin până în anul 1185, când se naște un nou centru de putere, prin crearea Imperiului româno-bulgar al Asăneștilor⁶³. Influența bizantină a fost evidentă și în spațiile românești de la nordul Dunării, descoperirile din necropole aducând dovezi incontestabile în această privință. Tradițiile artistice bizantine în cursul veacului al XII-lea au fost receptate din plin în Regatul Arpadian, care avea frontieră comună cu Imperiul Bizantin, iar relațiile bizantino-maghiare au cunoscut momente de apropiere⁶⁴. Documentația arheologică, în urma cercetării necropolei de la Șopotu Vechi, oferă cele dintâi informații concludente despre începuturile Evului Mediu în Depresiunea Almăjului. Informații din documente de cancelarie din perioada ulterioară evidențiază aici o zonă omogen românească, cu așezări și structuri instituționale specifice lumii medievale românești. Documentația arheologică, alături de informațiile oferite de toponimie, aduce în conul de lumină Depresiunea Almăjului înaintea știrilor scrise din veacul al XIV-lea. Elementele de toponimie slavă din Almăj, discutate cu multă vreme în urmă de Emil Petrovici, au evidențiat, pentru etapa veche caracteristicile „medio-bulgare” întâlnite și în celelalte ținuturi românești, iar pentru veacul al XV-lea influențe sârbești, puse pe seama valului de migrație din acea epocă⁶⁵. Podoabele din veacul al XII-lea descoperite la Șopotu Vechi, asemănătoare întru totul cu cele de la Cuptoare ori Gornea, denotă, pe de o parte legăturile intense ale Banatului Montan cu lumea slavă sud-dunăreană și în egală măsură o omogenizare a culturii materiale din spațiul Dunării de Jos apusene. Documentele arheologice discutate aici, cât și cele invocate din necropole din sudul văii Dunării nu pot oferi

---

⁶³ Gy Moravcsik, *Studia bizantina*, Budapesta, 1967, p. 312-319; V. Laurent, *RHSEE*, 18, 1941, p. 113-115; L. Tăutu, *Antemurale*, III, Roma, 1956, p. 52 și urm.; N.S. Tanașoca, *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 153 și urm.; T. Wasilewski, *ZbVI*, VIII/2, 1964, p. 65 și urm.

⁶⁴ Gy Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 128-131.

⁶⁵ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 138-141.

răspunsuri la chestiuni etnice. Ele nu pot avea un caracter „național”, deoarece au circulat pe spații întinse din regiunea dunăreană unde izvoarele scrise, unele chiar din veacul al XII-lea, relevă un spațiu multiethnic. Răspândirea unor produse ale artei minore în mediul românesc din Banat a fost favorizată de poziția sa geografică, de rolul acestuia de culoar cultural și nu în ultimul rând de influența politică și militară exercitată de Imperiul Bizantin și mai apoi de țaratul româno-bulgar al Asăneștilor asupra spațiului sud bănățean⁶⁶.

---

⁶⁶ V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, București, 2000, p. 168-172.

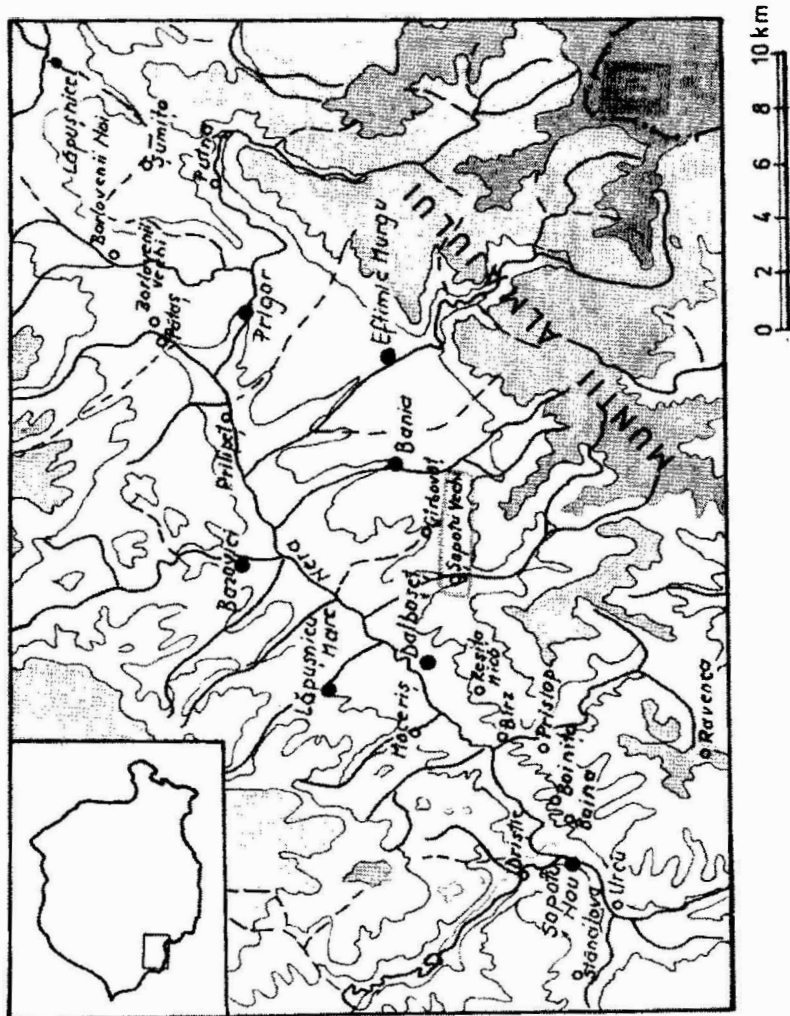
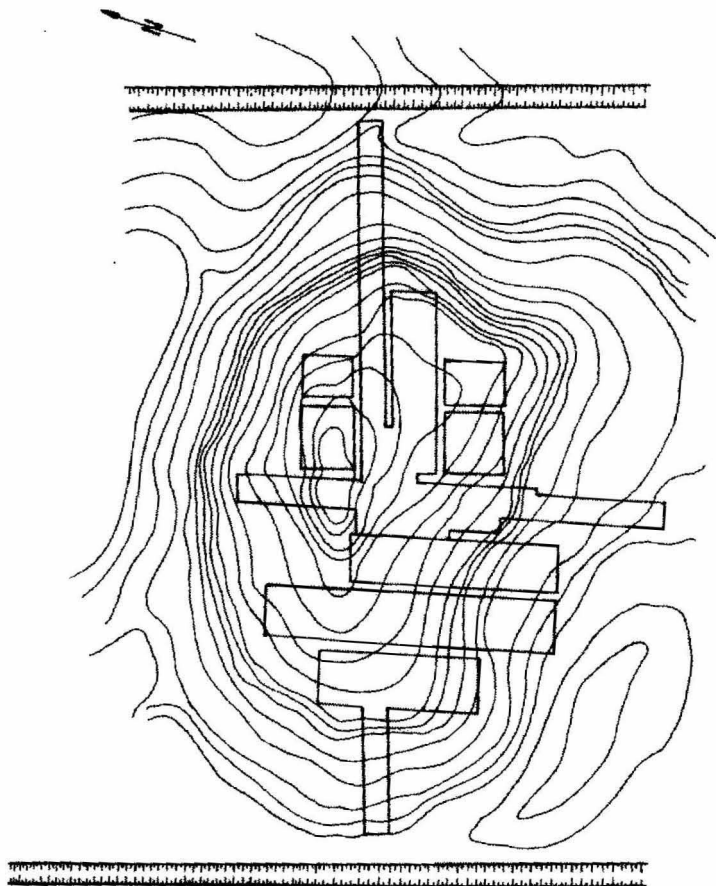

Fig. 1. Harta Depresiunii Almăj.

 - sunt îmbunătățiri funciare

Fig. 2. Planul general al săpăturilor de la Șopotu Vechi - Mârvila.

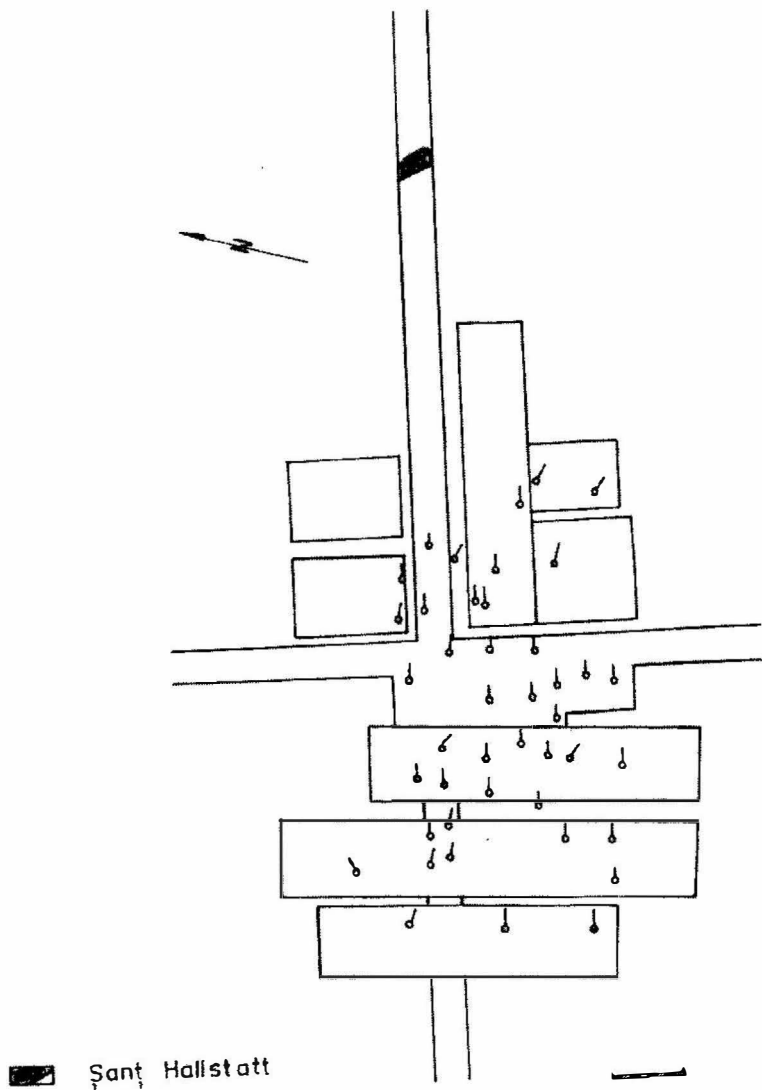

Fig. 3. Planul de situație al necropolei de la Șopotu Vechi - Mârșila.

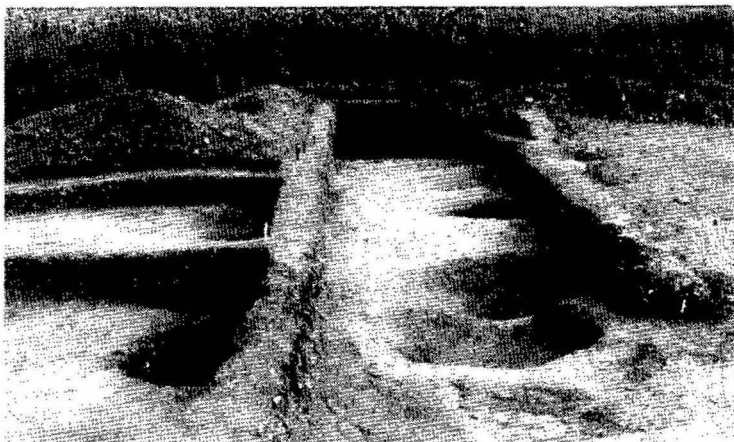

Fig. 4. Șopotu Vechi. Vedere din S_2 și C_7 , C_{10} .

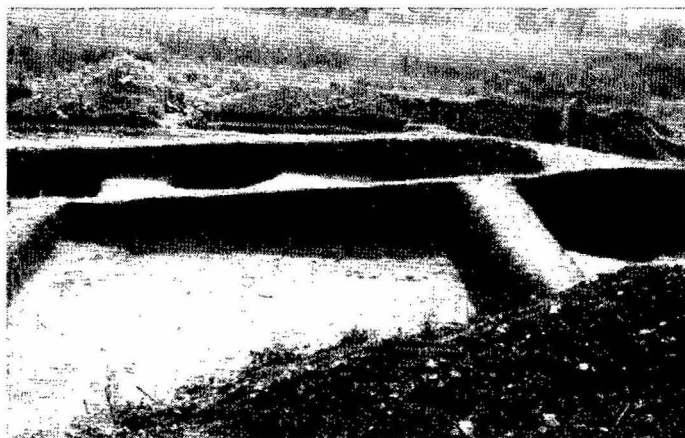

Fig. 5. Şopotu Vechi. Vedere din S_1 și S_2 .

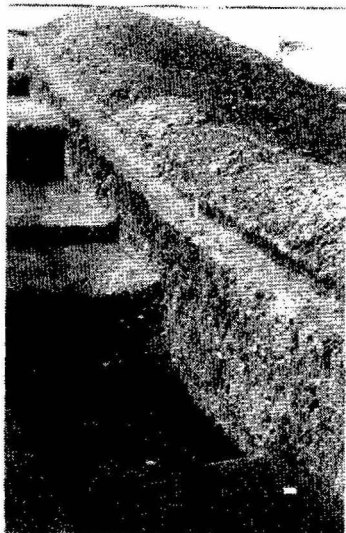

Fig. 6. Șopotu Vechi. Zona de est a secțiunii 2 cu aspecte din șanțul hallstattian.

SOPOTU VECHI MIRVILA 1991, S₁, profil estic 1:50

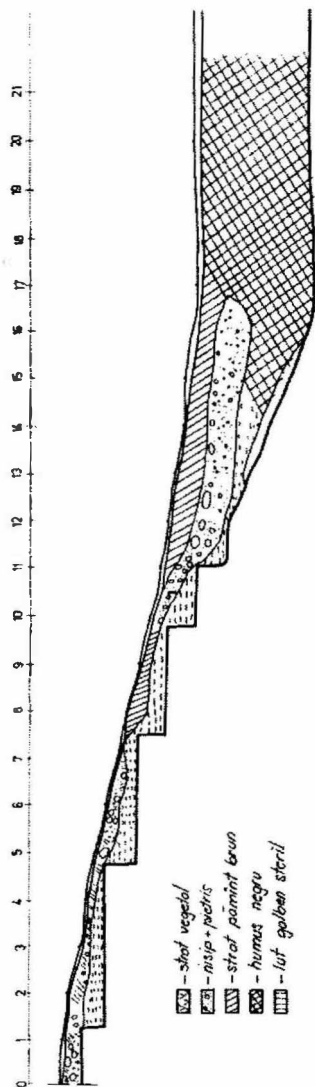

Fig. 7. Şopotu Veci, S₁ – profil estic.

SOPOTUL VECHI, MÎRVILA, 1991, Caseta 6 profil sudic

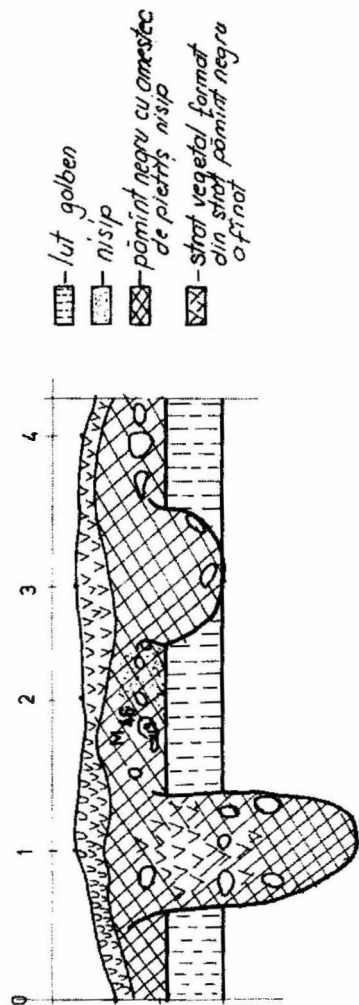

Fig. 8. Șopotu Vechi, caseta 6- profil sudic.

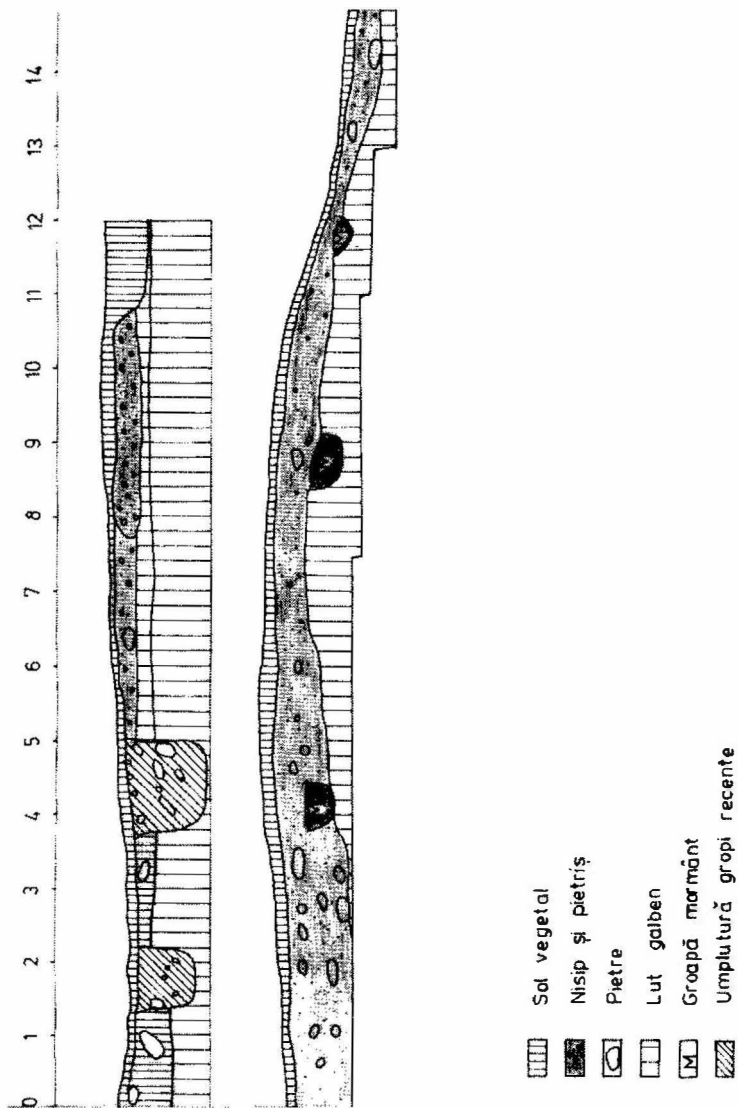

Fig. 9. Șopotu Vechi. a. S_9 – segment din profilul nordic; b. S_9 – profilul estic.

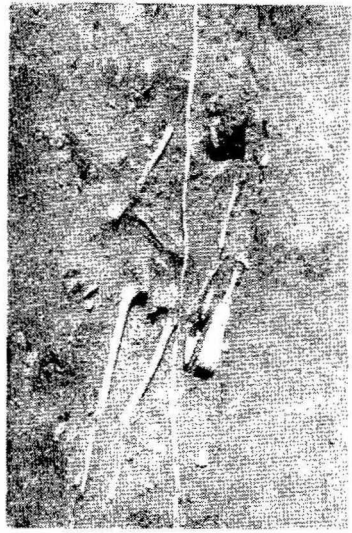

Fig. 10. Morminte din necropolă.

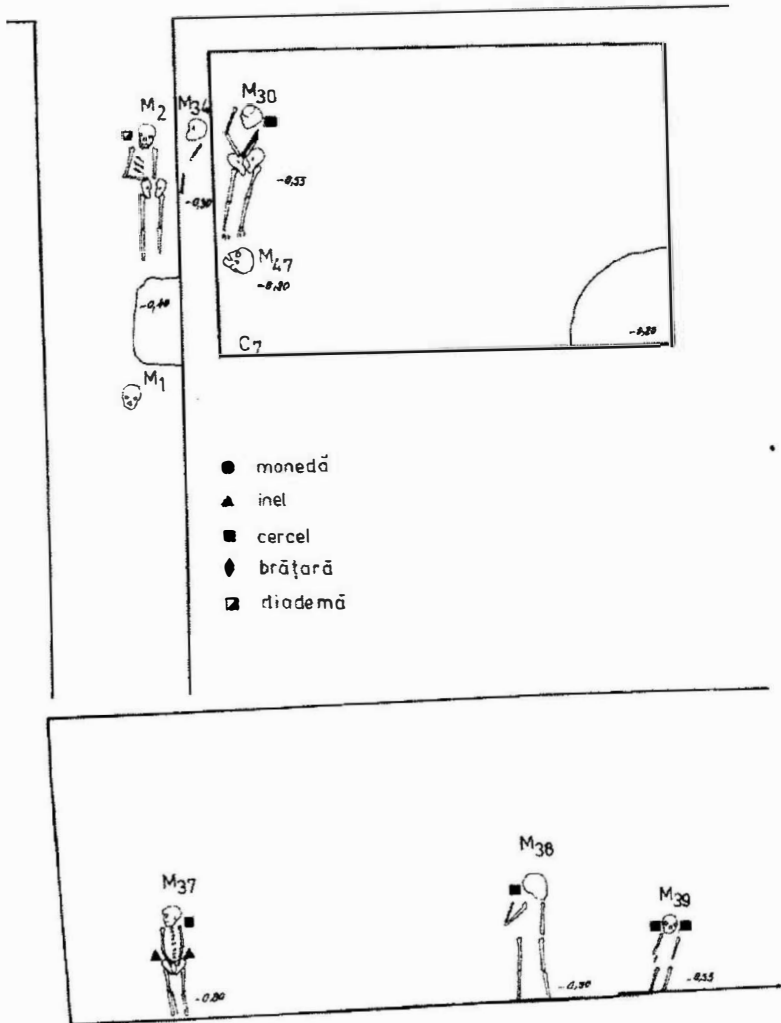

Fig. 11. Șopotu Vechi. Plan de situație cu morminte din zona de nord și vest a necropolei

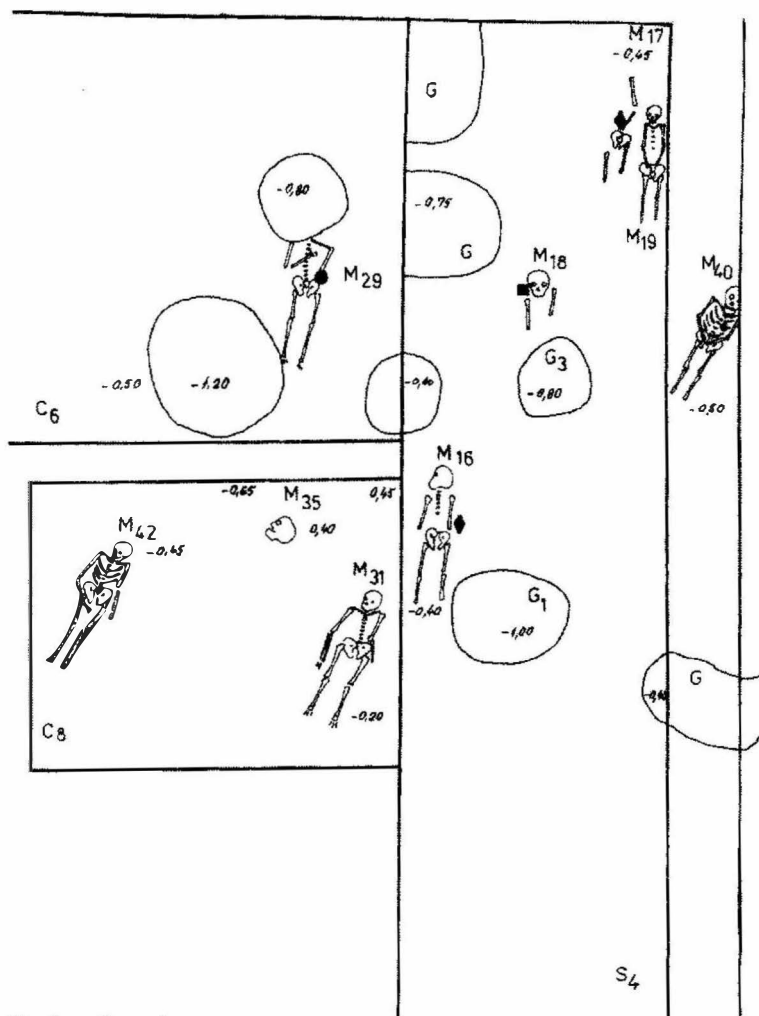

Fig. 12. Şopotu Vechi. Plan de situație cu morminte din zona sud-estică a necropolei.

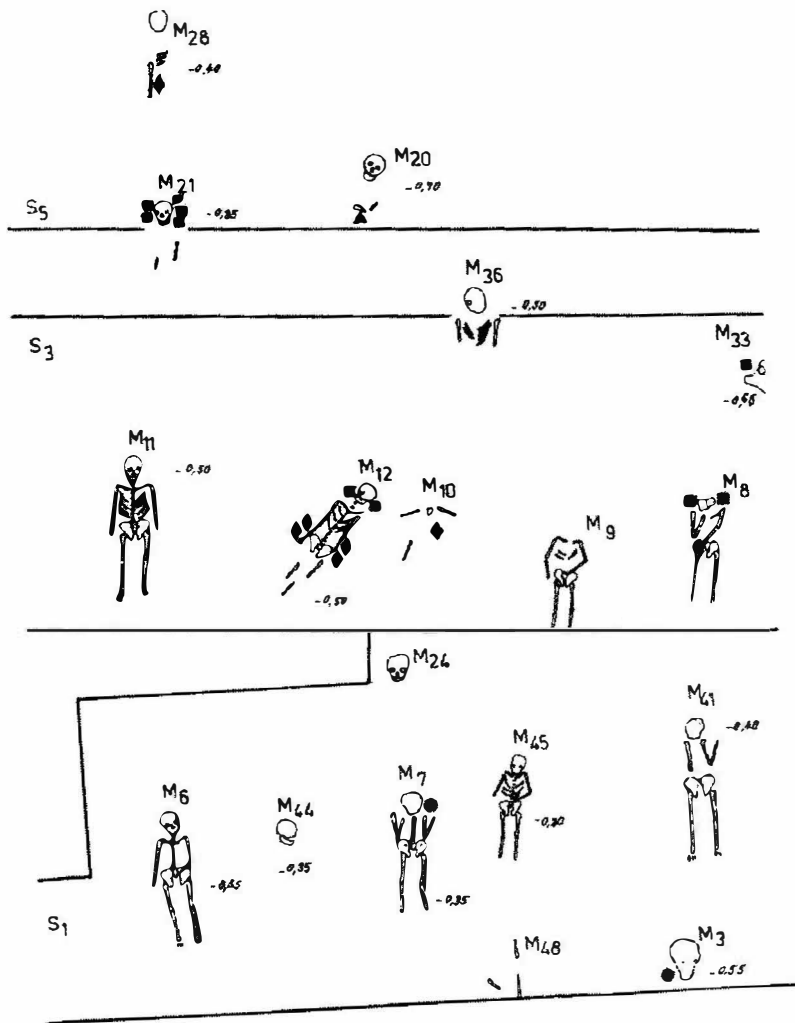

Fig. 13. Șopotu Vechi. Plan de situație cu morminte din zona vestică a necropolei.

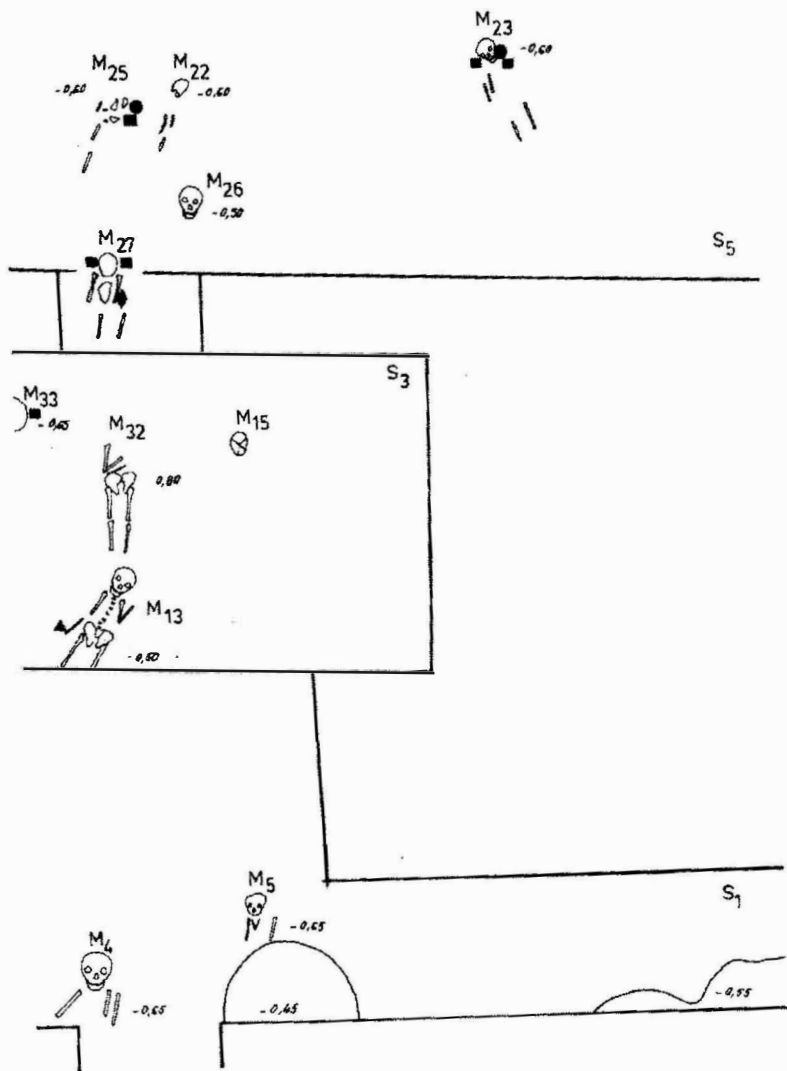

Fig. 13a. Șopotu Vechi. Mormintele din zona de NV a necropolei.

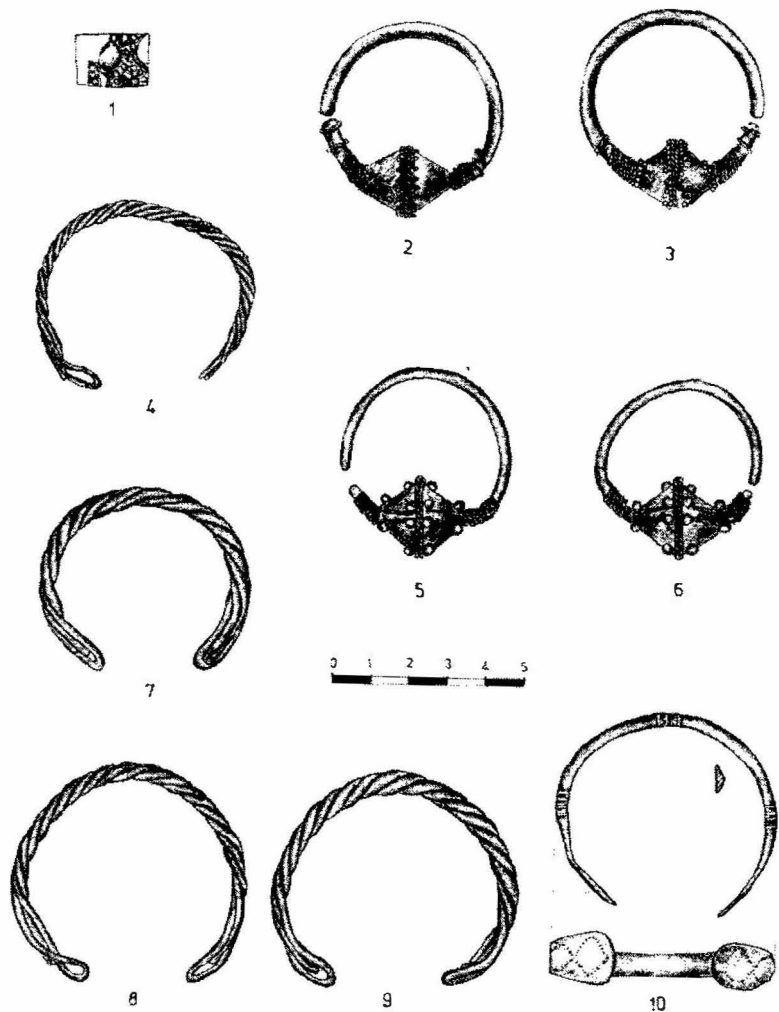

Fig. 14. Şopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_2 , M_8 , M_{10} , M_{12} .

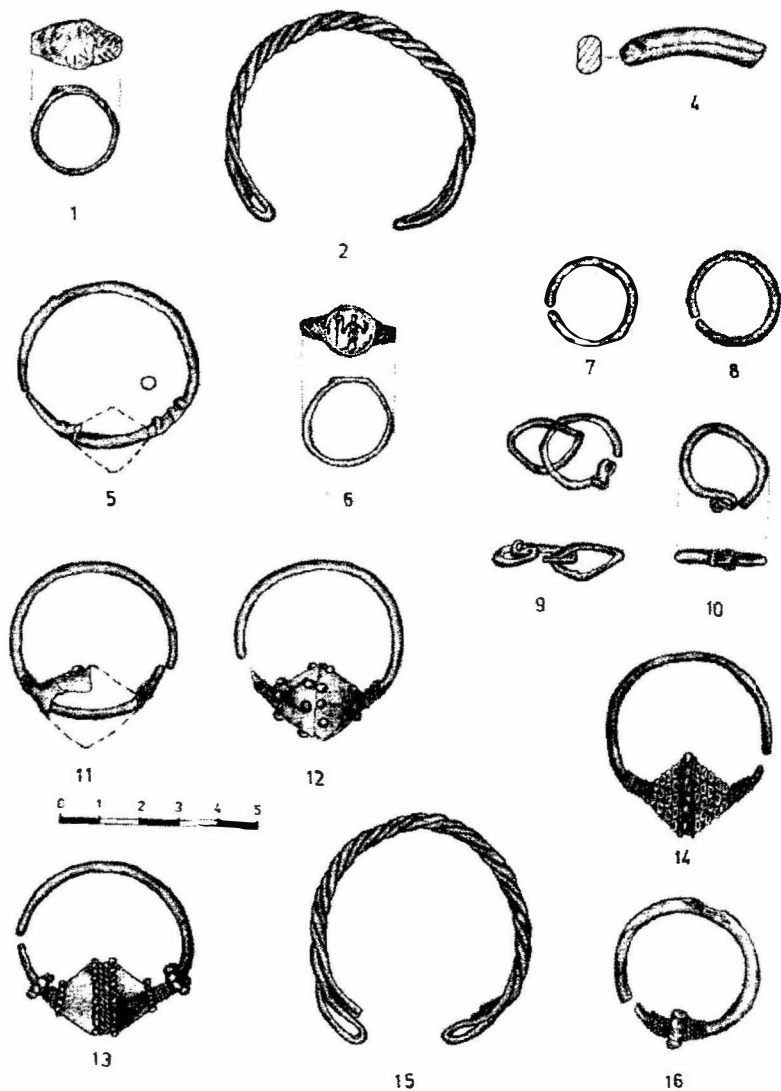

Fig. 15. Șopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_{13} (1); M_{16} (2); M_{18} (4); M_{20} (5); M_{21} (6-9); M_{23} (10-11); M_{25} (12); M_{27} (13-15).

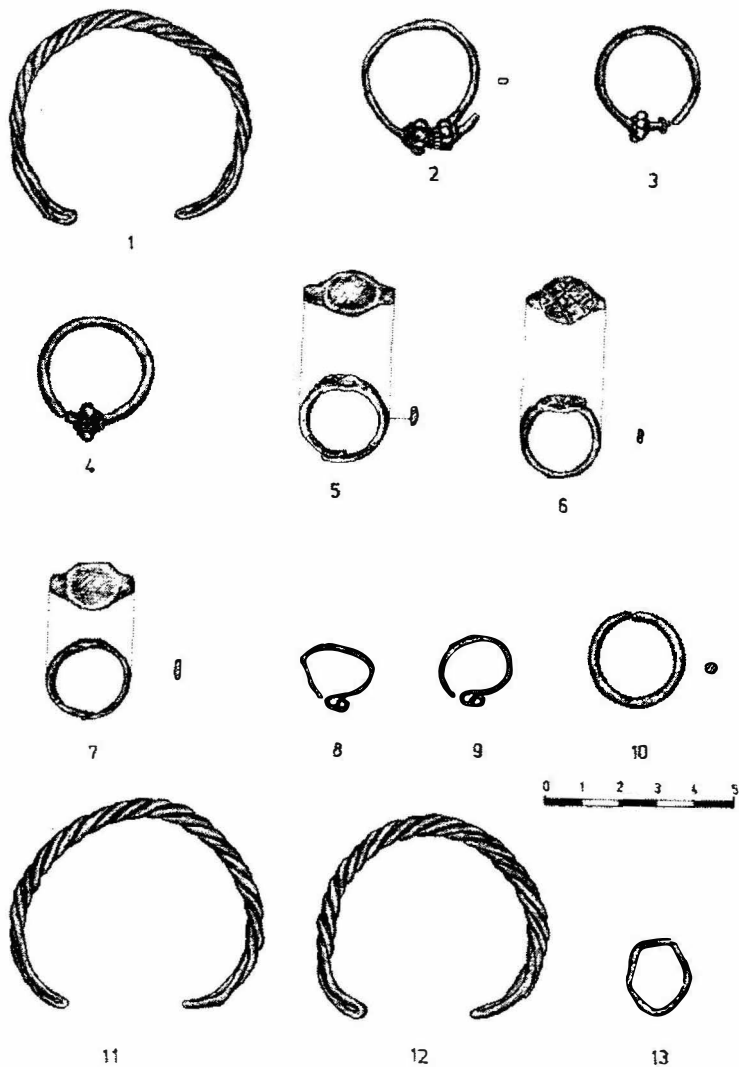
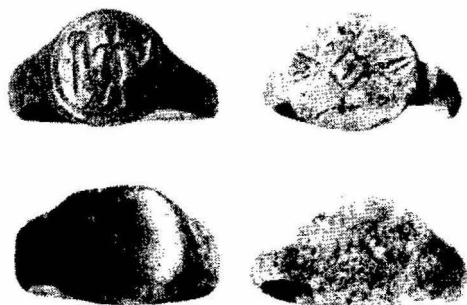

Fig. 16. Șopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_{28} (1); M_{30} (2); M_{33} (3); M_{37} (4-6); M_{38} (7); M_{39} (8-10); M_{46} (11-12); M_{47} (13).

a.

b.

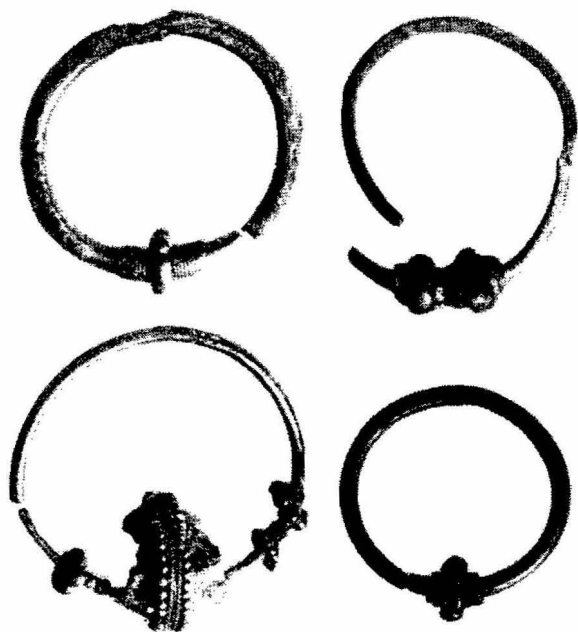

Fig. 17. Șopotu Vechi-Mârșila. a. Inele; b. Cercei

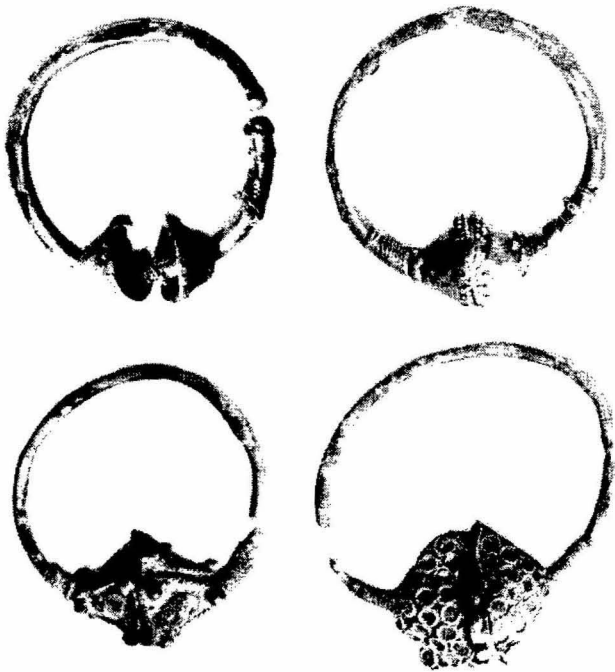

Fig. 18. Șopotu Vechi-*Mârvi*la. Cercei descoperiți la morminte.

Fig. 19. Șopotu Vechi-Mârșila. Cercei.

OBSERVAȚII PRIVIND NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA TURNU SEVERIN

Cu mai bine de jumătate de veac în urmă profesorul Al. Bărcăcilă, de numele căruia se leagă multe din cercetările privitoare la istoria Severinului în evul mediu, a publicat inventarul necropolei medievale identificată în preajma anticelor terme romane¹. Necropola medievală a fost identificată și, din nefericire, în parte distrusă de lucrările edilitare inițiate în anul 1935 de primăria orașului. Este meritoriu rolul profesorului Bărcăcilă de a fi salvat ceea ce se putea salva, într-o perioadă în care arheologia românească se afla încă la începuturile ei². Cimitirul feudal de la Turnu Severin ocupă o suprafață de 300 m², pe malul Dunării, într-o zonă în care se cunosc mai multe fortificații medievale din secolul XIII-XV. Pe această suprafață au fost localizate un număr de 165 de morminte. Planul de situație al necropolei indică o anume concentrare a înmormântărilor în spațiul de nord al termelor romane și dispersare în zona sudică, cu amenajări a acestora, ceea ce sugerează că la începutul veacului al XIII-lea acestea aveau zidurile încă vizibile, când a început funcționarea necropolei (Fig. 1).

Cercetarea necropolei reprezintă un segment important al cunoașterii habitatului medieval al unei zone, alături de investigarea vetrei propriu zise a satului, a bisericii și a fortificației feudale³. O reconstituire credibilă a habitatului unei zone presupune o cercetare sistematică și exhaustivă a fiecărui segment al acestuia. Există o mare concentrare de monumente medievale, într-un spațiu restrâns, delimitat natural la Turnu Severin, ceea ce constituie un obiectiv important în reconstituirea locuirii medievale a zonei⁴. Acestea au fost însă investigate inegal, într-o lungă perioadă de timp iar unele au fost chiar parțial

---

*Apărut în *Drobeta*, XI-XII, 2002, p. 174-184.

¹ Al. Bărcăcilă, *Materiale*, 5, 1959, p. 775-787.

² *Ibidem*, p. 769.

³ R. Popa, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 555 și urm.

⁴ M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969, p. 5-25;

distruse, cazul necropolei bunăoară, ceea ce a determinat o limitare a informației istorice. Ne-am propus în studiul de față o reluare a discuției legată de necropola medievală a Severinului, având în vedere importanța zonei pentru istoria medievală românească. Documentația limitată care se referă doar la inventarul funerar îngăduie câteva aprecieri cu privire la cronologia și întinderea necropolei.

Mormintele cu inventar funerar⁵

M₁ - situat în sectorul de sud al cimitirului; inventar: un inel care avea redat sumar un vultur (Fig. 2).

M₂ - identificat pe rama nordică a necropolei; s-a găsit la mormânt un inel lucrat dintr-o singură bară din argint, având partea superioară de formă octogonală, pe care era redat un vultur cu aripile deschise într-un cadru poligonal, realizat cu o linie punctată.

M₄ - cercetat în aceeași zonă ca și mormântul anterior, a avut ca inventar funerar un inel cu imaginea unui vultur cu aripile deschise.

M₆ - situat în zona sud-vestică a necropolei; inventar funerar: un cercel de tâmplă cu diametrul de 20 mm. Veriga cercelului era decorată cu fir filigranat și granulații. Tipologic, cercelul se înscrie în seria cerceilor cu astragali, într-o variantă târzie a evoluției acestui tip de podoabă, din sec. XIV-XV.

M₈ - mormânt localizat în plan, în zona de sud, care a avut un inel din argint, lucrat dintr-o singură bară. Decorul redă o floare de crin. Tipologic aparține perioadei sec. XIV.

M₁₀ - situat în zona de sud-est a necropolei. Inelul lucrat din argint, dintr-o singură bară, are diametrul de 18 mm. O cruce, cu capetele brațelor ușor lățite, este redată pe partea superioară de formă ovală.

M₁₃ - a avut ca inventar funerar un inel din argint, lucrat dintr-o singură bară.

M₁₇ - localizat în plan în sectorul de sud-vest al necropolei. Din inventarul funerar a fost recuperat doar un cercel de tâmplă masiv, lucrat în tehnica granulației și a firului filigranat. S-a păstrat doar sfera fixată

---

⁵ Descrierea mormintelor cu inventar funerar am făcut-o după însemnările publicate de Al. Bărcăcilă în *Materiale*, 5, p. 776-783.

pe tija cercelului, decorată cu trei șiruri de granule mici. Un fir subțire decora tija, care se termina de o parte și cealaltă a sferei cu două șiruri de granule dispuse sub forma unor astragali.

M₁₈ - cercetat în zona de sud, a avut ca inventar funerar un inel și un cercel simplu.

M₂₇ - identificat pe plan în aceeași zona a necropolei ca și M28, la care s-a găsit un inel.

M₃₁ - localizat pe extremitatea de sud a terasei Dunării. Un inel cu o gemă și o inscripție slavonă s-au găsit în groapa mormântului.

M₃₂ - situat în aceeași zonă a necropolei, pe extremitatea sudică a acesteia. Mormânt de femeie, de la care s-au recuperat fâșii de țesătură fină cu fir aurit și o plăcuță din aur, provenind de la o diademă sau un fruntar. Placa, cu dimensiunile de 130/20 mm, era decorată prin presare cu trei semisfere încadrate într-un dreptunghi realizat în aceeași tehnică.

M₃₃ - localizat în marginea sudică a necropolei. A avut deșus ca obol funerar o monedă de la Ludovic I (1342-1382).

M₃₅ - situat în zona de sud-est. A avut ca inventar o monedă de la Mircea cel Bătrân.

M₄₁ - a avut ca inventar funerar un inel sigilar din argint. În centrul plăcii inelului, de formă rotundă, era puternic incizată litera T, cu o inscripție tocită în jurul ei. Inventarul cuprindea și o monedă de la Mircea cel Bătrân deșus ca obol funerar.

M₄₃ - a avut deșus ca obol funerar, o monedă bizantină, nedeterminată.

M₆₀ - mormânt localizat în sectorul de nord al cimitirului, cu un inventar funerar compus din: două inele sigilare, doi cercei de tâmplă, doi cercei cu capetele în „S” și, se pare, o monedă maghiară. Mormânt de femeie, după cum sugerează majoritatea inventarului funerar. Ridică semn de întrebare prezența inelelor masive sigilare, care aparține mai degrabă unui bărbat. O problemă ridică și asocierea, în cadrul inventarului funerar al mormântului, a cerceilor de tâmplă cu capetele în „S”, întâlniți în necropolele sud-bănățene în secolele XII-XIII, cu cerceii de tâmplă cu astragali, care aparțin unei perioade mai târzii. Aceste constatări ridică câteva obstacole în stabilirea cronologiei mormântului (Fig.2).

M₆₃ - a avut deșus ca obol funerar o monedă sârbească de la

regele Ștefan Dușan (1331-1346).

M₉₂ - situat în zona sud-vestică, a avut ca inventar funerar un cercel globular (Fig. 1).

M₁₀₄ - mormânt de femeie, identificat în plan în extremitatea sud-vestică a necropolei. A avut ca inventar funerar un inel din argint și un cercel de tâmplă cu capetele în „S”. Inelul a avut montată o piatră semiprețioasă, într-o ramă turnată cu decor granulat.

M₁₀₅ - mormânt de femeie, cercetat pe latura de nord a necropolei. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă.

M₁₁₁ - se localizează în plan în extremitatea sud-vestică a necropolei. Inelul sigilar din argint, are redat pe placă un cap de bour (bou) deasupra căruia este redată o cruce. O bandă circulară, decorată cu semne astrale, înconjoară capul de bour (Fig. 2).

M₁₁₂ - mormânt situat în zona centrală nordică a necropolei. A avut ca inventar un inel.

M₁₁₄ - mormânt de femeie identificat în extremitatea nord-vestică a necropolei. A avut ca inventar un inel din argint, cu „chaton” pătrat, în care era montată o piatră semiprețioasă. Inelul era decorat cu fir filigranat și granule turnate pe marginea plăcii pătrate, care susținea piatra semiprețioasă.

Podoabele și monedele

Monedele și podoabele găsite la morminte oferă jaloane privind cronologia necropolei de la Tumu Severin.

Monedele menționate în raportul de săpături al lui Al. Bărcăcilă n-au întotdeauna precizări clare privind contextul stratigrafic în care au fost descoperite și o parte din ele n-au fost determinate, ceea ce diminuează mult din importanța informațiilor pe care le-ar fi putut oferi. Monedele bizantine și maghiare din secolul al XIII-lea, cu excepția celei găsite la M₄₃, dar nedeterminată provin de la morminte deranjate de lucrările edilitare moderne⁶. Astfel din cele 16 morminte cu monede, doar patru sunt menționate în context arheologic precis la M₃₃, M₆₃, M₄₁, M₃₅. Ele se circumscriu perioadei de la începutul veacului al

---

⁶ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 777-782.

XIV-lea și până la începutul celui următor.

Mormântul 32, notat în plan M₃₂, a avut un inventar funerar deosebit, de-altminteri se pare că el era amplasat într-o criptă cu o lespede funerară cu o cruce bizantină. Plăcuța de aur, provenind de la o diademă sau un fruntar, își are analogii în necropolele românești de la sfârșitul veacului al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea de la Cuptoare și Șopotul Vechi⁷. Ea se poate lesne circumscrie unei tradiții existente în perioada menționată în zona Dunării de jos apusene, pentru care se poate argumenta cu descoperirile de la Ostrovu Mare⁸, de la Hajdučka, Vodenica⁹, Brestovik¹⁰, Glamija-Ljubicevac¹¹, Bârza Palanca¹² și altele. Așa cum remarcam cu alt prilej, un centru de producere a acestor podoabe a funcționat în sudul Banatului, în apropiere de Vârșeț. Matrița găsită la Kapelin Breg, lângă Vârșeț, dovedește realizarea unor plăcuțe de diademă identice cu cele cunoscute în descoperirile de la Turnu Severin și Cuptoare, bunăoară¹³. În ceea ce privește cronologia unor astfel de piese de artă minoră medievală, ele au apărut la Dunărea de jos apuseană, se pare, în cursul veacului al XII-lea și au cunoscut o anume răspândire în cursul veacului al XIII-lea. Sigur, ele au fost utilizate în secolele XIV-XV, dar au cunoscut modificări tipologice¹⁴.

În inventarul funerar al mormântului 60 s-au găsit, alături de alte piese, doi cercei de tâmplă din bronz cu capetele răsucite în „S”. Unul a avut diametrul de 18 mm, iar celălalt de 22 mm. Astfel de podoabe au cunoscut o mare răspândire pe vaste spații din Europa Centrală și de sud-est¹⁵.

---

⁷ D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 133.

⁸ V. Boroneanț, G. Crăciunescu, *Drobeta 6*, 1985, p. 126.

⁹ Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les nécropoles de Boljetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad, 1986, p. 72, fig. 14.

¹⁰ M. Čorović-Ljubinković, *ZborNM*, 1, 1958, p. 332-333.

¹¹ M. Parović- Pešikan, *Djerdapske Sveske*, II, p. 142-143.

¹² Sl. Ercegović-Pavlović, D. Mimić, *Djerdapske Sveske*, II, 1984, p. 171.

¹³ D. Minić, *RadVM*, 37-38, 1996, p. 118-122.

¹⁴ V. Spinei, R. Popovici, *Arh. Mold*, 12, 1988, p. 243-244.

¹⁵ Z. Vana, *SlovArch*, II, 1954, p. 69 și urm.; A. Kralovansky, *StuSl*, V, 1-2, 1959, p. 327-339; J. Giesler, *PZ*, 56, 1, 1981, p. 104-108; Sl. Ercegović-Pavlović, *Mačvanska Mitrovica*, p. 47; N. Miletić, *GZM-A*, 18, 1963, p. 161-163; Sl. Ercegović-Pavlović, *Sirmium*, 12, 1980, p. 47.

Au fost evidențiați ca element definitiv al așa numitei culturi Bjelo-Bârdo începând din veacul al X-lea, pentru ca în secolele XI-XII să cunoască perioada de maximă răspândire. În cursul veacului al XIII-lea prezența lor în inventarul necropolelor era sporadică. Se întâlnesc însă în tezaure sau la morminte și în sec. XIII-XIV.

Aceste podoabe au avut puternice conotații etnice, fiind apreciate ca indiciu sigur al prezenței populației slave și maghiare, dar ele se întâlnesc și în mediul românesc din Transilvania și Banat din secolele XI-XII¹⁶. Revenind la descoperirile din necropola de la Turnu-Severin, trebuie avut în vedere faptul că la M₆₀, alături de cerceii de tâmplă cu capetele în „S”, s-au găsit două inele și doi cerceii cu astragali atribuiți veacului al XV-lea¹⁷. Cerceii cu astragal de la M₆₀, după opinia noastră, își găsesc analogii în podoabele similare a căror evoluție a început în veacul al XII-lea în bazinul Dunării de jos apusene¹⁸. Exemplarele de la Turnu Severin aparțin sec. XIII-XIV. Cerceii de tâmplă cu capetele în „S” de la M₆₀ fără îndoială că trebuie circumscrise aceleiași perioade (sec XIII-XIV). Cercelul în „S” de la M₁₀₄ are diametrul 14 mm și a fost descoperit împreună cu un inel din argint decorat cu piatră semiprețioasă. Prezența inelului pledează pentru o datare cel mai devreme începând cu veacul al XII-lea a cercelului de tâmplă în „S” și implicit a mormântului.

Cercelul globular din inventarul funerar al mormântului 92 era lucrat din bronz, dintr-o sârmă pe care era fixat un glob simplu neornamentat¹⁹. Tipologic, inelul își găsește analogii în descoperiri similare din necropola de la Cuptoare²⁰, dar și de la Vinča, Prahova și Trnjane²¹, fiind socotiți podoabe specifice secolelor XII-XIII.

Lotul celor 18 inele descoperite la morminte este extrem de important atât pentru cronologia necropolei și, în egală măsură, pentru cunoașterea artei minore de la Dunărea de jos apuseană din secolele

---

¹⁶ R. Popa, *RMM MIA*, 47, 1, 1978, p. 10 și urm.

¹⁷ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 780-781.

¹⁸ D. Țicu, *op. cit.*, p. 134-135.

¹⁹ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 781.

²⁰ I. Uzum, *Banatica*, 8, 1987, p. 299, fig. 4.

²¹ G. Marjanović-Vujović, *Trnjane*, Belgrad, 1984, p. 80-81, fig. 167; *Jewelry on the territory of Serbia from medieval necropolises from the 9th to the 15th centuries*, Belgrad, 1982, p. 58-59.

XIII-XV. Inelele sigilare, care pot fi structurate tipologic și după reprezentările gravate, ocupă o pondere importantă în cadrul acestei categorii de podoabe. Distingem astfel un prim grup de inele sigilare cu decor zoomorf. Podoabele de la M_1, M_2, M_4 , au redat un vultur, în timp ce la M_{37} și M_{111} podoabele descoperite au redat un animal fantastic și un cap de bour. Apariția vulturului pe inele, se regăsește frecvent în descoperiri datate cu monede în mediul sârbesc și bulgar al veacului al XIV-lea²². Inele de la M_1 și M_2 , și din punct de vedere tipologic, aparțin veacului al XIII-lea. Piese de la M_4 și M_{37} , structural se înscriu în tipologia inelelor specifice secolelor al XIV-XV²³.

Absolut inedit, greu de încadrat simbolistic, este inelul descoperit la M_{111} , care are redat un cap de bour cu o cruce, în interiorul a două cercuri concentrice. Simbolul bourului redat pe placa inelului își găsește asemănări izbitoare pe monedele moldovenești din veacul al XV-lea. O descoperire monetară de la Alexandru cel Bun se cunoaște și la cetatea Severinului. Realizarea decorului cu două cercuri concentrice sugerează o încadrare în șirul de astfel de piese din sec. XIV-XV.

Inelul cu floare de crin descoperit la M_8 își are analogii la piesele similare descoperite în cadrul necropolei nobililor români de Țerova, de la Reșița, dar și în necropola de la Cuptoare²⁴. Motivul florii de crin s-a bucurat de multă trecere în lumea feudală maghiară, așa cum sugerează podoabele cunoscute până acum în spațiul panonic.

Inelele descoperite la M_{43} și M_{10} au un element central gravat; crucea simplă ori dublă alături de elemente geometrice. Piese au fost atribuite de către Al. Bărcăcilă secolelor XIV-XVI. Ele își găsesc asemănări la descoperiri similare din spațiul maghiar, unde au cunoscut o mare de răspândire în secolul al XIII-lea²⁵. Dealtminteri, inelul de la M_{43} a fost găsit împreună cu o monedă bizantină nedeterminată însă, după cum precizează Al. Bărcăcilă. Tipologic, inelul aparține perioadei

---

²² D. Milošević, *Jewelry from the 12th to the 15th century from the collection of National Museum-Belgrad*, Belgrad, 1990, p. 33 și urm, cat. 96, 97.

²³ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 140.

²⁴ D. Țeicu, *Arheologia satului medieval din Banat, Reșița*, 1996, p. 8, fig. 5; I. Uzum, *op. cit.*, p. 304, fig. 6d; Z. Lovag, *Fol Arch*, 21, 1980, p. 221-223, fig. 1.

²⁵ Z. Lovag, *op. cit.*, p. 226-231, fig 3-4; N. Parady, *Fol Arch*, 26, 1975, p. 146-151.

secolului al XIV-lea. Podoaba descoperită la M_{10} se înscrie mai degrabă în seria de inele specifice veacului al XIII-lea sau chiar anterior acestuia. Două inele lucrate din argint cu o piatră semiprețioasă fixată pe „chaton” provenind de la M_{104} și M_{114} atrag în mod deosebit atenția. Ele au fost atribuite secolului al XV-lea de către descoperitor²⁶. Decorul, tipologia pieselor și analogiile din spațiul Dunării de jos apusene de la Cuptoare²⁷, Trnjane²⁸, Niš²⁹ pledează pentru încadrarea acestora într-un interval circumscris secolelor XIII-XIV.

Cercetarea arheologică la necropola de la Turnu-Severin trebuie să ofere răspuns la două probleme importante legate de cronologia și mărimea acesteia. Absența totală a precizărilor de ordin stratigrafic cu privire la morminte și la inventarul funerar impune precauții în aprecierile care se pot face, pe baza inventarului funerar, cu privire la cronologia necropolei. Monedele bizantine și maghiare din veacul al XIII-lea, posibil chiar dintr-o perioadă anterioară, au fost găsite în stratul răvășit de lucrări moderne și prin urmare nu pot fi utilizate ca repere pentru începuturile necropolei. O parte din podoabele descoperite, avem în vedere aici plăcuța de diademă de la M_{32} , inelele de la M_2 și M_{18} , pledează pentru încadrarea acestora artei minore a veacului al XIII-lea, posibil chiar din prima jumătate a acestuia. Ele se circumscriu unui curent cultural specific culoarului dunărean la confluența sec. XII-XIII. Cerceii de tâmplă de la M_6 , M_{17} și M_{60} , lucrați în tehnica filigranului și a granulației, se încadrează în ambianța artei veacului al XIV-lea din spațiul Dunării de jos apusene. Elemente decorative de pe inele sigilare, cum ar fi, bunăoară, floarea de crin și animale fantastice, întâlnite pe inelul de la M_{37} , denotă o anume influență venită dinspre lumea catolică central europeană, dinspre ambianța artei minore a sec. XIV-XV. Monedele și podoabele găsite în context stratigrafic precis pledează pentru o funcționare a necropolei în intervalul secolelor XIII și până la începutul veacului al XV-lea. Ele oglindesc fidel și interferențele culturale ale lumii bizantino-balcanice cu cele ale Europei centrale care au avut loc, în intervalul menționat, la

---

²⁶ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 778-779.

²⁷ I. Uzum, *op. cit.*, p. 304, fig. 6 b.

²⁸ *Jewelry*, p. 55.

²⁹ G. Marjanović-Vujović, *op. cit.*, p. 87-88, fig. 187.

Dunărea de jos apuseană și implicit la Turnu-Severin³⁰. Necropola de la Turnu-Severin reprezintă un reper important în cercetarea habitatului medieval din sud-vestul României, al legăturilor acestei zone cu spațiul sud-est european și Europa Centrală în evul mediu. Prezența Imperiului bizantin până în anul 1185 și mai apoi a Imperiului româno-bulgar al Asăneștilor pe linia Dunării a avut urmări în plan politic, cultural și confesional asupra teritoriilor de la nordul Dunării. Biserica din cetatea Severinului denotă cum nu se poate mai clar legăturile culturale ale feudalilor nord dunăreni cu elitele ecleziastice și politice din Imperiul Asăneștilor.

---

³⁰ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec X-XIV)*, București, 1974, p. 339-348.

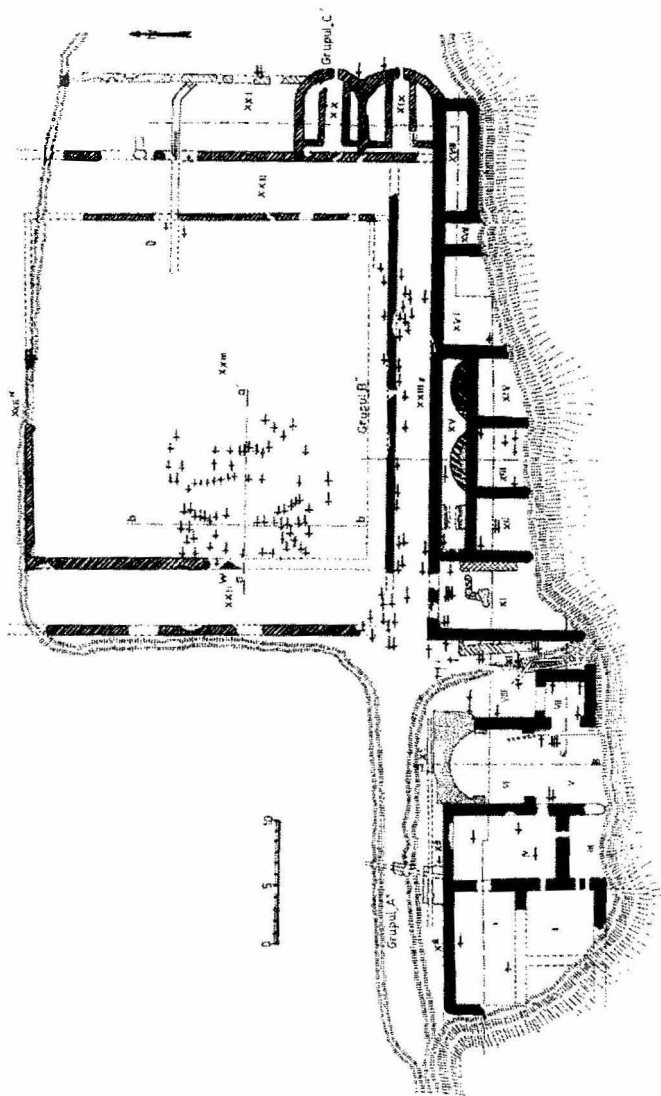

Fig. 1. Plan de situație al termelor romane de la Drobeta și al cimitirului medieval (după Al. Bărcăcilă)

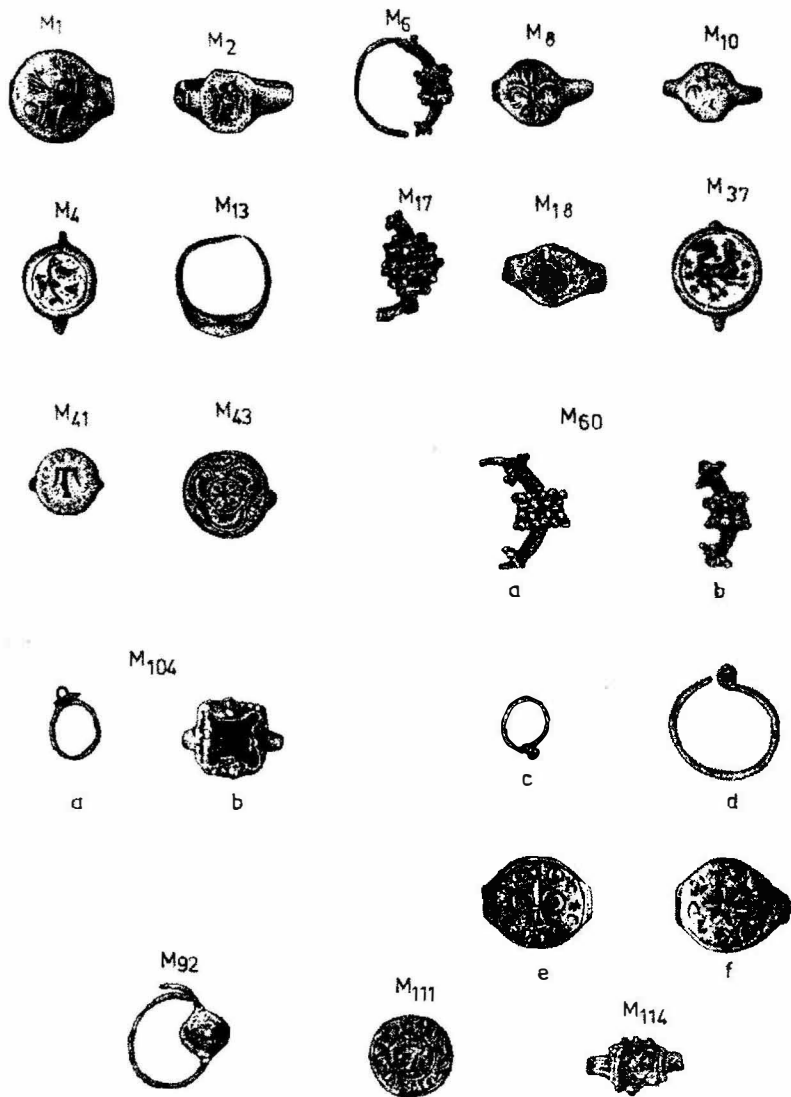

Fig. 2. Inventarul funerar al mormintelor de la Turnu-Severin

ODISCUȚIE PE MARGINEA INVENTARULUI FUNERAR DE LA BISERICA MEDIEVALĂ DE LA CARANSEBEȘ

Sistematizarea urbanistică a orașului Caransebeș a prilejuit identificarea, în cursul anului 1988, a unui moment de cult medieval în jurul căreia s-au purtat îndelungi discuții legate de atribuirea confesională a acestuia. Discursul, uneori plin de încărcătură emoțională, ilustrează un moment al interferării dintre arheologie și ideologie în societatea românească dinaintea anului 1989, cât și replica științifică venită prompt¹.

Biserica medievală din Caransebeș a fost considerată de autorul cercetării: „*unul din cele mai vechi exemple de biserică românească de zid ridicată în mediul urban, fiind cea mai veche construcție de acest tip descoperită până în prezent în Banat și Transilvania*”². Ea a fost ridicată la mijlocul veacului al XIII-lea, într-o perioadă ulterioară. La finele aceluiași veac s-au adăugat doar contraforții de pe latura de sud și norda navei. Structural monumentul aparține bisericii sală, cu o singură navă. Dimensiunile navei la interior aveau 15m/8,40m și ale corului de 5,90m/5m, care se încheie cu o absidă semicirculară a altarului (Fig. 1). Cercetarea arheologică a evidențiat spre nord și nord-est ziduri contemporane cu biserica, unul fiind legat organic de absida altarului, așa cum am precizat în alt context³. Biserica sală, împreună cu urmele construcțiilor din preajma ei, reprezintă ruina unui așezământ mănăstiresc. Radu Popa a văzut în biserica din Caransebeș sediul unui așezământ al franciscanilor, ridicat în mediu românesc al Caransebeșului în

---

¹ P. Bona, L. Groza, *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale*, Caransebeș, 1989, p. 15-20; P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Reșița, 1993, p. 57 și urm; R. Popa, *SCIVA*, 40, 4, 1985, p. 353-370.

² P. Bona, *op. cit.*, p. 101.

³ D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 182.

veacul al XIII-lea⁴. Am împărtășit, de la bun început, opinia lui Radu Popa, întemeiată pe informații documentare, privind atribuirea confesională a bisericii din Caransebeș călugărilor franciscani. Fixarea cronologiei bisericii în cursul veacului al XIII-lea s-a făcut pe baza analogiilor de plan și ținând seama, în egală măsură, de stabilirea franciscanilor, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, în Banatul Severinului⁵. Opinia noastră în această chestiune, fondată pe informațiile documentare privitoare la franciscani în Banat cât și pe reperele oferite de inventarul funerar al mormintelor din jurul bisericii, a fost că biserica din Caransebeș a fost ridicată de călugării franciscani către mijlocul veacului al XIV-lea⁶.

Reluarea discuției despre biserica medievală din Caransebeș pornește tocmai de la inventarul funerar de excepție al mormintelor găsite în criptele din biserică. Cele 12 piese de podoabă din aur și 43 de piese din argint aurit aduc o altfel de mărturie asupra lumii românești, a elitelor acestei lumi în secolele XIV-XVI. Demersul nostru dorește să pună în discuție opulența, gusturile și rafinamentul nobilimii românești din districtul Caransebeș pe de o parte, cât și integrarea ei confesională în cadrul bisericii catolice. Dacă cel dintâi aspect al problemei a fost admis și evidențiat chiar de autorul cercetării, chestiunea confesională a nobilimii românești din Caransebeș a fost tratată pe linia ortodoxă tradițională în pofida evidențelor istorice.

Morminte cu inventar funerar deosebit, cu podoabe din aur și argint, s-au găsit în criptele din interiorul navei bisericii cât și în preajma criptelor.

Cercetarea arheologică a evidențiat un număr de 164 de morminte, din care 89 inhumații în cripte. Nu intră în discuție cele 15 morminte, mai târzii, din cripta din altar cât și cele 6 morminte ale necropolei din secolele XI-XII peste care s-a propus construcția bisericii. S-a făcut

---

⁴ R. Popa, *op. cit.*, p. 368, „după cum fumul trădează de departe existența focului, tot așa apariția aici a așezământului minorit reflectă o zonă a satelor românești a căror «convertire la legea romană» era în sarcina ordinului ....”.

⁵ P. Bona, *op. cit.*, p.68; R. Popa, *op. cit.*, p. 366.

⁶ D. Țicu, *op. cit.*, p. 182.

precizarea, importantă pentru cronologia monumentului, că inițial biserica a avut doar trei cripte⁷, notate în plan cu 1, 6, 7. Ele sunt contemporane cu ridicarea contraforților de pe latura de sud și nord a navei, fiind atribuite perioadei de sfârșit a veacului al XIII-lea. Inventarul funerar al mormintelor din cele trei cripte nu oferă argumente pentru datarea acestora în veacul al XIII-lea, monedele și podoabele găsite pledează însă pentru o datare a acestora în secolele XIV-XV. Seria monetară găsită la cele 164 de morminte începe în vremea lui Sigismund de Luxemburg (1387-1437) și se derulează până către finele veacului al XVI-lea, în timpul domniei lui Rudolf al II-lea (1576-1612). Mormântul 9 din cripta 7 și M₇ din cripta nr.5 au avut depuse ca obol funerar, în mâna dreaptă și respectiv pe bazin, câte o monedă emisă de regele Sigismund de Luxemburg⁸. Se cunoaște de la M₄, din cripta nr.2, o monedă depusă în mâna dreaptă din vremea regelui Cazimir Jagello (1445-1492). Un grup de 12 monede găsite la morminte au fost emise de Ferdinand I (1528-1556), Maximilian al II-lea (1564-1576) și Rudolf al II-lea (1576-1612)⁹. Monedele depuse ca obol funerar atât la mormintele din cripte cât și cele din jurul bisericii s-au găsit depuse în mâna dreaptă, pe bazin sau la tâmplă. Această practică funerară nu este specifică lumii ortodoxe românești, cum s-a sugerat, ea se regăsește încă de la începuturile Evului Mediu și în lumea catolică a centrului european¹⁰. Podoabele găsite la mormintele din cripte aduc în conul de lumină, poate mai mult decât oricare altă mărturie istorică, lumea elitelor românești din districtul Caransebeșului în secolele XIV-XVI. La mormintele din cele 11 cripte s-au găsit 19 inele din aur și argint, 5 cercei din aur și elemente de la două paftale din argint, alături de alte piese de podoabe mărunte. Bogăția acestui inventar funerar descoperit la Caransebeș nu poate să nu ne ducă cu gândul la necropola domnească din Țara Românească de la Curtea de Argeș, unde regăsim astfel de podoabe din aur și argint. Se remarcă în mod deosebit cripta nr.

---

⁷ P. Bona, *op. cit.*, p. 68.

⁸ *Ibidem*, p. 79.

⁹ *Ibidem*, p. 71 și urm.

¹⁰ E. Kolnikova, *Slov Arch*, 15, 1, 1967, p. 189 și urm.; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 142-

5 la care s-au găsit în morminte 5 inele din aur și doi cercei din același metal prețios și mai apoi cripta nr. 7 cu trei inele din argint, cu inele și o pafta din argint. Podoabe de aceeași factură s-au găsit la mormintele din criptele 2, 6 și 11.

Dificil de precizat, în absența unor mărturii scrise, cărei familii nobiliare românești i-a aparținut fiecare criptă. Acestea au fost amenajate de fiecare familie nobiliară românească importantă din oraș. Fiecare familie nobilă sau ramura acesteia a avut probabil o criptă anume în incinta bisericii minorite din orașul Caransebeș. Orașul era pomenit într-o mărturie a unui călător străin „reședință de nobili”¹¹. O parte din elitele românești din district au avut curți feudale și proprietăți în oraș și în vecinătatea acestuia. Documentul din anul 1429 atestă un loc de curte (*locum curiae*) lângă mănăstirea franciscană deținut de nobilii Ladu, Nicolae și Iacob de Bizere¹².

Reședința nobiliară a familie Gârlișteanu se afla în incinta târgului medieval, fapt confirmat într-un document din mai 1487¹³. Familiile Racoviță, cu posesiuni pe hotarul nordic al orașului, precum și nobilii din familiile Măcicaș și Mâtnic, din vecinătate, au avut cu siguranță curți și proprietăți în târgul Caransebeș în secolele XV-XVI.

Amenajarea unor cripte în incinta mănăstirii franciscane din Caransebeș, pentru nobilii români de acolo, își găsește o explicație firească dacă se are în vedere situația confesională a acestora în intervalul secolelor XIV-XVI. Mărturiile documentare nu lasă loc de dubii în această privință, elitele românești din Banat, până către finele veacului al XV-lea s-au integrat confesional în totalitate în sânul bisericii catolice. Acest proces istoric de integrare confesională, analizat temeinic și cu detașare confesională de V. Achim, s-a derulat pe durata unui veac întreg¹⁴.

---

¹¹ *Călători străini despre Țările Române*, editori: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, N. Stoicescu, Mustafa Ali Mehmet; VI, 1976, p. 534-535.

¹² Pesty Fr., *A Szörény bánáság és Szörény vármegye történeté*, III, Budapesta, 1878, p. 35.

¹³ *Ibidem*, p. 95.

¹⁴ V. Achim, *RI*, VII, 1-2, 1996, p.46-47; I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, 2000, p. 175 și urm.

Debutul acțiunii a avut loc în vremea regelui Ludovic I (1342-1384), promotorul unor acțiuni de impunere a catolicismului cu toate mijloacele și care s-au încheiat către sfârșitul veacului al XV-lea¹⁵. Această „defecțiune confesională” a elitelor românești din Banat, a cărei apartenență confesională inițială la biserica ortodoxă este mai presus de orice îndoială, a avut o amploare nemaintâlnită în alte zone românești, unde se regăsește în aceeași perioadă o nobilime românească compact ortodoxă¹⁶. Restrângând discuția la districtul Caransebeșului, constatăm, încă la sfârșitul veacului al XIV-lea, existența unor clerici români în locurile de adevărit din Banat și Transilvania. Astfel, Nicolae de Mâtnic este amintit la capitlul din Alba Iulia între 1391-1394, ceea ce denotă că această familie importantă adoptase catolicismul în a doua jumătate a veacului al XIV-lea¹⁷. Un alt membru al familiei de Bizere, Matia de Bizere, a fost lector la Arad între 1491-1550, iar un vlăstar al familiei de Timișel era preot în anul 1504. Odată integrate confesional, familiile nobile românești bănățene au găsit firească promovarea unor membri în rândul clerului catolic, așa cum de altminteri s-a întâmplat în perioada anterioară defecțiunii confesionale când erau ortodocși.

Poziția economică și socială dobândită în societatea locală, ori în cadrul regatului maghiar, au îngăduit ca unii dintre nobilii români să devină chiar susținători și protectori ai bisericilor și mănăstirilor catolice. Se detașează în această privință familiile Mâtnic și Măciș în cursul veacului al XV-lea. Iacob de Măciș și soția sa Ana au fost primiți în confraternitatea călugărilor minoriți în cursul anului 1455 de Ioan de Capistrano¹⁸. Același drum îl urmează Doroteea, soția lui Ioan de Mâtnic în anul 1490 și Angelica, văduva banului de Severin, Mihai de Mâtnic împreună cu fiii săi Petru și Nicolae și fiica Doroteea¹⁹. Funcțiile

---

¹⁵ V. Achim, *op. cit.*, p. 46.

¹⁶ A.A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hașegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p.32 și urm, cu discutarea specială a defecțiunilor confesionale în Hașeg; I. Drăganu, *op. cit.*, p. 177-179.

¹⁷ I. Drăganu, *op. cit.*, p. 179.

¹⁸ *Ibidem*, p. 179.

¹⁹ *Ibidem*, p. 179.

importante deținute pe plan local, ori în ierarhia regatului de membrii sau familiile nobile din districtul Caransebeș în cursul secolelor XV-XVI, impuneau o apartenență necondiționată la confesiunea catolică. Petru Danciu din Caransebeș, Ștefan și Mihai de Mâtnic, Iacob Gârlișteanu, Petru Vistier de Măcițaș, Nicolae de Bizere, Iacob de Mâtnic, Dionisie de Mâtnic au ocupat, începând de la mijlocul secolului al XV-lea și până în primele două decenii ale veacului al XVI-lea, funcții ale banului de Severin, vicecomiți de Timiș, curteni, cavaleri ai curții și familiari. Privită din perspectiva confesională, înmormântarea elitelor românești în criptele bisericii franciscane din orașul Caransebeș apare ca un fenomen firesc în secolele XV-XVI. Splendoarea podoabelor din aur și argint, purtate de nobilii români, comparabile cu cele purtate în aceeași perioadă în centrele aulice din Țara Românească și Moldova, sugerează forța și puterea economică pe care au dobândit-o și care a meritat, poate, compromisul confesional făcut cândva.

Inele aparținând elitelor românești din Caransebeș, găsite la morminte, se detașează prin număr și metalul prețios din care au fost făcute, în ansamblul descoperirilor arheologice. Podoabele găsite la M_5 , M_7 și M_8 din cripta nr.5, lucrate din aur și argint, cel de la M_8 din cripta 7, au fost inele sigilare. Moneda de la Sigismund de Luxemburg găsită împreună cu inelul de la M_7 oferă o posibilitate de datare mai exactă a acestui tip de inel. Există o mare asemănare tipologică între inelul de aur de la M_7 , datat cu moneda de la Sigismund de Luxemburg și inelul găsit la M_5 , din aceeași criptă, lucrat din aur. Podoaba de la M_8 din cripta nr.5 are apropieri tipologice la piese de la sfârșitul veacului al XIV-lea și din veacul al XV-lea din lumea feudală sârbească²⁰. Inele de la M_{10} din cripta nr. 6 și cele de la M_{12} din cripta nr. 7 au avut o funcție identică, aceea de inele sigilare. Podoaba de la M_{10} , lucrată din aur, are pe capul inelului o reprezentare heraldică sub forma unui scut în interiorul căreia sunt redată literele CM, străbătute de o săgeată (Fig. 3/3). El a fost atribuit unui membru al familiei Măcițaș. Tipologic aceasta aparține modelelor întâlnite în veacul al XV-lea²¹. Un inel din aur, cu aceleași

---

²⁰ D. Milosević, *Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog muzeja*, Belgrad, 1990, 82, categ. 83, 86, 112, 118.

²¹ *Ibidem*, p. 126.

rosturi, și care poate fi circumscris veacului al XV-lea, a fost găsit la M_4 înhumat în interiorul bisericii, aproape de intrarea vestică (Fig. 3/5). Decorul realizat floral cu opt elemente, încununat cu o piatră prețioasă, fac din inelul de aur găsit la M_2 din cripta nr.2 o piesă absolut deosebită ce aparține orfevrăriei veacului al XVI-lea.

Cerceii găsiți la M_4 și M_6 din cripta nr.5, cât și cei cunoscuți din inventarul funerar din criptele 2, 7 și 11 aduc mărturie despre opulența și gusturile artistice ale nobilimii românești bănățene din veacurile XV-XVI (Fig. 4). Cercelul din aur decorat cu rubine, dispuse într-un ciorchine este realizat într-un atelier de orfevrărie din veacul al XV-lea (Fig. 4/1). Cerceii din aurdecorați cu perle și rubine găsiți în cripta nr. 5, alături de inele din aur găsite în același context, întregesc imaginea despre produsele de artă venite de la ateliere din lumea central-europeană în Banat.

Descoperirea bisericii medievale din Caransebeș s-a dovedit a fi extrem de importantă nu numai pentru arhitectura ecleziastică, ci într-o măsură mult mai mare pentru cunoașterea unui segment important din viața și istoria elitelor românești din acest colț al Banatului Montan. Arheologia medievală a adus informații de primă importanță pentru cunoașterea costumului și a podoabelor purtate de elitele românești, elemente menite să diferențieze și din acest punct de vedere un segment important al societății medievale românești din Banat.

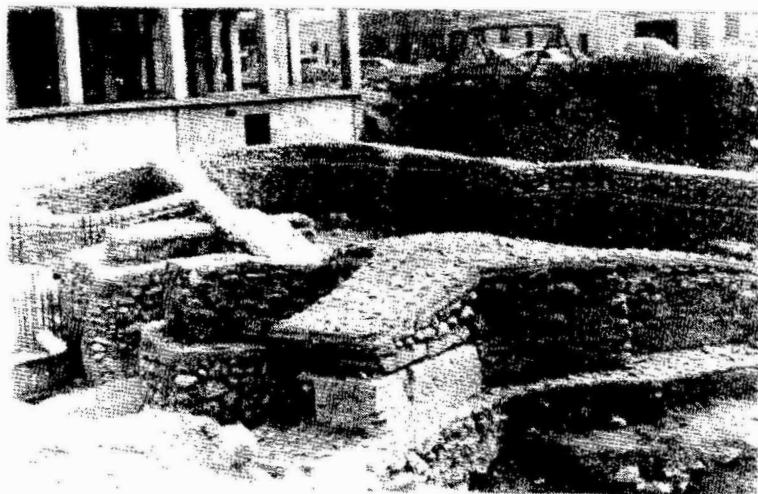

Fig. 1. Caransebeș. Biserica mănăstirii franciscane

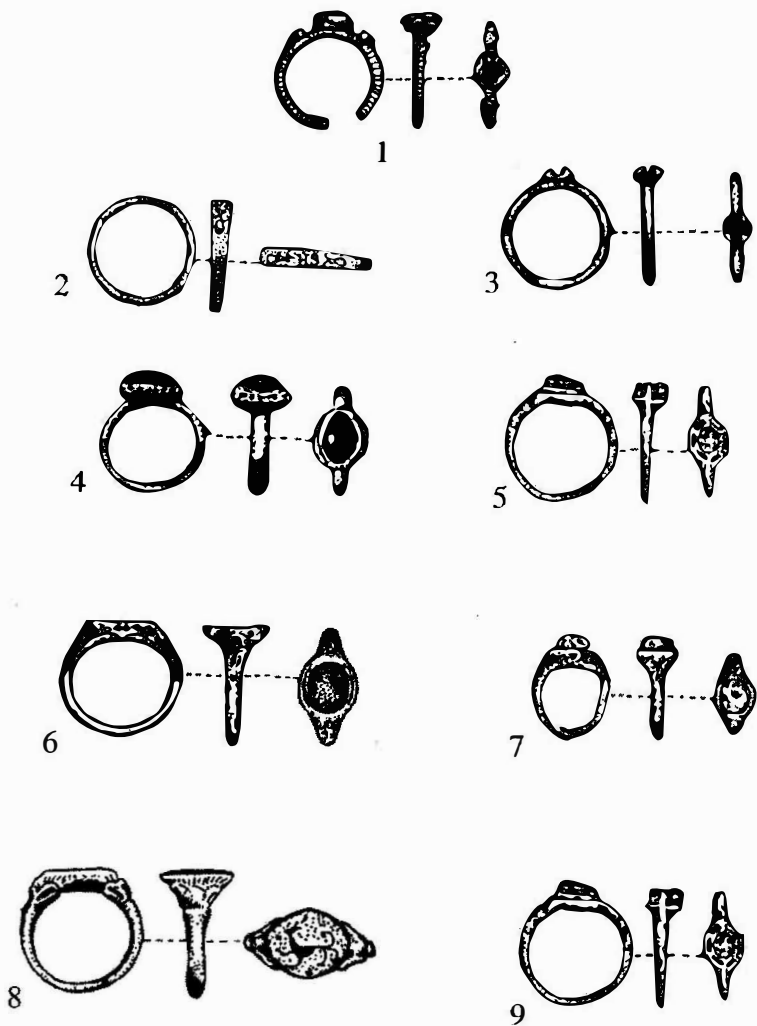

Fig. 2. Caransebeș. Inele de aur descoperite la mormintele din cripte

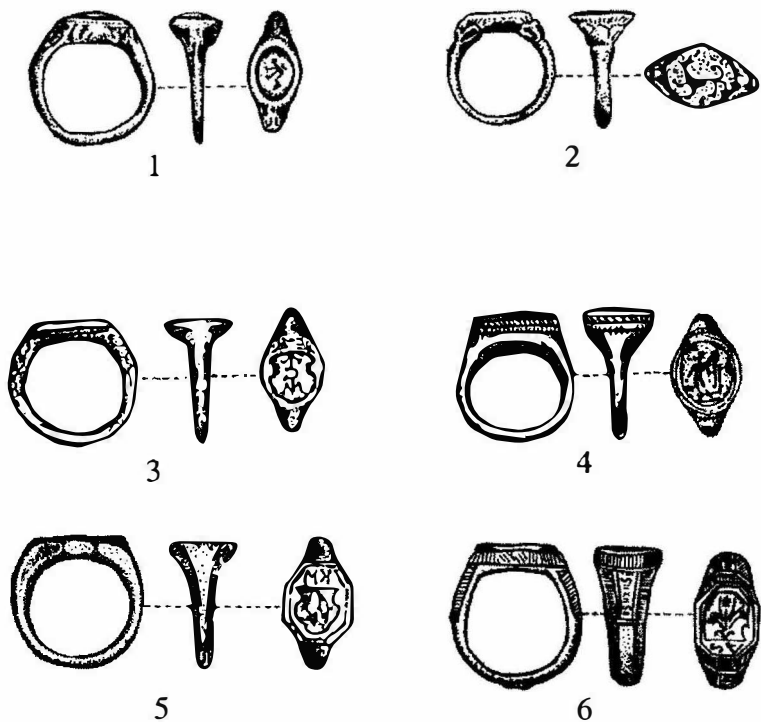
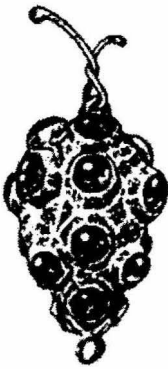

Fig. 3. Caransebeș. Inele de aur descoperite la mormintele din cripte

1

2

3

4

Fig. 4. Caransebeș. Cercei de la mormintele din cripte

MĂNĂSTIRI ORTODOXE MEDIEVALE DIN BANAT

Viața religioasă și instituțiile ecleziastice ortodoxe din Banat în cursul Evului Mediu au constituit o preocupare veche a istoriografiei multiculturale bănățene, sesizabilă la sfârșitul veacului al XIX-lea și pe tot parcursul veacului următor¹. Istoria mănăstirilor ortodoxe se detașează ca o temă aparte în cadrul preocupărilor de cercetare a vieții bisericești naționale din acest spațiu multiethnic, ceea ce a dat naștere, de altfel, unor opinii divergente. Interesul deosebit pentru această problemă, motivat de perspective confesionale și naționale, explică reluarea periodică, până la momentul actual, a discuției cu privire la mănăstirile medievale bănățene. Izvoarele istorice oferă puține informații despre începuturile organizării vieții monahale în Banat, fapt remarcat deja, ceea ce conferă o notă sporită de dificultate tentativei de reconstituire istorică. Aceste limite ale documentelor medievale scrise, comune unui spațiu mai larg al zonei românești, au fost relevate în cercetările mai vechi sau mai recente ale zonelor învecinate ale văii Mureșului și ale Hațegului. Caracterul lacunar al surselor istorice din secolele XIV-XVI și absența unor informații pentru perioada anterioară a secolelor X-XIII conferă o importanță deosebită documentului arheologic. Arheologia medievală este chemată să joace un rol de primă importanță și în cazul problemei mănăstirilor medievale din Banat. Importanța informațiilor arheologice este relevantă în toată amploarea sa, dacă se are în vedere faptul că arhitectura ecleziastică medievală din Banat este cunoscută numai prin prisma cercetării arheologice².

Problema mănăstirilor bănățene se regăsește în scrierile istorice ale lui Nicolae Tincu Velia de la mijlocul veacului al XIX-lea³. El oferă

---

* Apărut în limba franceză în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea pașalâcului 1552-2002)*, Timișoara, 2002, p. 35-45.

¹ N. Bocșan, *Banatica*, 14, 1996, p. 265 și urm.

² D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 174 și urm.

³ N. Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865.

informații încă utile cu privire la monumentele existente pe valea Nerei, dar și în legătură cu mănăstirile dispărute, cum a fost bunăoară mănăstirea de la Vărădia, de pe dealul Chilii. În documentația pentru istoria așezămintelor monastice bănățene, la Nicolae Tincu Velia folosirea tradițiile istorice ocupă un loc important alături de alte surse documentare. Editarea documentelor medievale referitoare la comitatele bănățene, la sfârșitul veacului al XIX-lea, de către eruditul istoric maghiar Pesty Frigyes, a lărgit suportul necesar unor abordări științifice a problemei confesionale bănățene⁴. Studiile canonicilor J. Karacsony⁵ și J. Szentklaray⁶, apărute în primul deceniu al veacului al XX-lea, se circumscriu preocupărilor istoriografiei pozitivistice maghiare de promovare a istoriei medievale a regatului maghiar. Cu date istorice încă utile ele trădează însă o puternică motivație națională, specifică, de altminteri, perioadei în care au fost scrise. Acest fapt explică, bunăoară, atribuirea ridicării mănăstirilor ortodoxe din Banat numai elementului sârb, după opiniile lui Szentklaray Jenő⁷ și Ilarion Zeremski⁸. Originea mănăstirilor bănățene era fixată, pe temeiul tradiției istorice, în secolele XII-XIII și se datora inițiativei regilor sârbi.

Interesul pentru această temă se menține în perioada interbelică și marchează realizări remarcabile în istoriografia multiculturală a zonei. Abordările din această perioadă prelungesc direcțiile de investigare mai vechi, dar evidențiază acumulări în planuri noi, cum ar fi, bunăoară, critica izvoarelor bisericești, realizarea unor repertorii ale mănăstirilor din Banat și Transilvania. Interesul pentru mănăstirile medievale se manifestă cu pregnanță în istoriografia noastră după momentul 1918 din istoria României. Studiul lui Zenobie Păclișan⁹ despre mănăstirile ardeleni a deschis calea cercetărilor istorice în domeniu. Ștefan Meteș a reluat, din perspectiva ortodoxă, spre sfârșitul perioadei interbelice,

---

⁴ Pesty Fr., *Krassó vármegye történeté*, III-IV, Budapesta, 1882-1883; idem, *A Szörény bánóság és Szörény vármegye történeté*, III, Budapesta, 1878; idem, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876.

⁵ J. Kárácsony, *TRÉT*, 1905, p. 76-86.

⁶ J. Szentkláray, *ETTK*, XIII, 1, 1908, p. 46-62.

⁷ *Ibidem*, p. 51-53, 57.

⁸ J. Zeremski, *Srpski manastiri u Banatu*, Sremski Karlovinci, 1907.

⁹ Z. Păclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919.

problema mănăstirilor românești din Transilvania și Ungaria¹⁰. Cei doi istorici români au fost preocupați de aspectele instituționale ale organizării mănăstirilor românești, de legăturile lor cu provinciile românești, de rolul lor în cadrul societății românești din Transilvania și Banat. Încercările de estimare a numărului mănăstirilor românești din spațiul intracarpatic, întâlnite deopotrivă la Z. Păclișan și Șt. Meteș, aveau menirea de a sugera amploarea prezenței culturale românești în spațiul multicultural și multiconfesional al Transilvaniei și Banatului. O recentă abordare îi plasa la locul pe care-l binemeritau cei doi istorici români în istoriografia problemei¹¹. De altminteri, în perioada interbelică și istoriografia germană din Banat a realizat contribuții de primă importanță pentru istoria diocezei Cenadului¹². Studiile lui Koloman Juhasz conțin informații utile ce nu pot fi neglijate în abordarea organizării mănăstirilor în Banat la cumpăna anului 1000¹³.

Istoria mănăstirilor sârbești din Banat, a izvoarelor istorice legate de această chestiune se regăsesc în preocupările istoriografiei sârbești dintre cele două războaie, ele prelungind interesul mai vechi manifestat față de această problemă.

Bilanțul cercetărilor istorice românești cu privire la mănăstirile medievale, din ultima jumătate de secol, nu marchează acumulări semnificative. Studiul lui Victor Vlăduceanu, din anul 1947, fără contribuții notabile¹⁴, se înscrie în limita realizărilor istoriografiei provinciale bănățene din perioada interbelică. Începuturile mănăstirilor ortodoxe din Banat erau plasate în perioada secolelor XII-XIII, fără excepție, doar în temeiul tradiției istorice. Ioan B. Mureșianu a reluat într-un volum de sinteză problema mănăstirilor ortodoxe din Banatul românesc¹⁵. Reconstituirea istoriei medievale a mănăstirilor nu depășește

---

¹⁰ Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

¹¹ *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (sub red. A. A. Rusu), Cluj-Napoca, 2000, p. 11-12.

¹² K. Juhasz, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, idem, *Das Tschanad - Temesvarer bistum im frühen Mittelalter 1030-1307*; Münster in Westfalen, 1930.

¹³ K. Juhasz, *op. cit.*, p. 55-61; 71-80.

¹⁴ V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947.

¹⁵ I. B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976.

însă stadiul informației și interpretărilor istoriografiei pozitivistice de la începutul veacului XX. Interpretările date unor descoperiri arheologice, bunăoară cele de la Ilidia, sunt lipsite de suportul documentar istoric. Problema mănăstirilor medievale bănățene se regăsește și într-o realizare remarcabilă a acestei perioade, datorată istoricului I. D. Suciu¹⁶. Informațiile istorice au fost preluate critic, înlăturând construcții istorice realizate doar pe temeiul tradițiilor¹⁷.

Preocupări punctuale legate de mănăstirile sârbești din Banat sunt cu mult mai evidente în ultima vreme în istoriografia sârbească. Monografiile consacrate mănăstirilor de la Baziaș¹⁸, Cusici¹⁹ și Zlatița²⁰, cu evidente accente puse pe istoria târzie a secolelor XVIII-XIX, ori abordarea globală a problemei propusă de O. Zirojević și Miodrag Iovanović, ilustrează acumulările realizate²¹. Cercetările de arheologie medievală inițiate la Șemlacu Mic²², Partoș²³, Voilovița²⁴, Cusici²⁵ au îmbogățit baza de date cu privire la mănăstirile bănățene, chiar dacă n-au oferit de fiecare dată informațiile așteptate cu privire la vechimea și evoluția acestor monumente. Se impune, în acest stadiu al cercetării, demararea unui program transfrontalier de cercetări sistematice la mănăstirile medievale bănățene, susținut de instituțiile științifice și ecleziastice din zonă. Informațiile obținute prin cercetările metodice la mănăstirile bănățene vor oferi răspunsuri la întrebări esențiale legate de începuturile arhitecturii mănăstirești în Banat, de legăturile acesteia cu lumea feudală bizantino-balcanică în sec. X-XII, sugerate de izvoarele narrative maghiare și bizantine, de interferențele civilizației central europene cu cele balcanice. Documentația arheologică completă a unui

---

¹⁶ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1987, p. 70-72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 98-99.

¹⁸ M. Iovanović, B. Matić *ZLU*, 5, 1969, p. 303 și urm.; V. Lupulovici, B. Cristić, *Manastir Bazias*, Timișoara, 1998.

¹⁹ O. Radoslavlević, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993.

²⁰ Idem, *Manastir Zlatița*, Bela Crkva, 1997.

²¹ O. Zirojević, *Târke i manastiri na području u Pečke patrijaršije do 1683 godine*, Belgrad, 1984; M. Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Novi Sad, 2000.

²² G. Cantacuzino, *Mitropolia Banatului*, XXIV, 4-6, 1974, p. 300-309;

²³ L. Munteanu, *Mitropolia Banatului*, XXVIII, 0-12, 1978, p. 718-726.

²⁴ M. Brmbolić, T. Tasić, M. Milius, *Glasnik*, 6, 1995, Vârșeț, p. 80-84.

²⁵ Cercetări L. Munteanu nepublicate.

monument identificat și cercetat oferă suportul raportării sale la structurile social-politice și teritoriale, la legătura mănăstirii cu elitele feudale locale care-l patronau. Din această perspectivă ne găsim încă la începutul drumului, iar aprecierile care se pot face în stadiul actual al cercetării pot oferi doar imagini trunchiate.

Surse istorice de primă importanță pentru reconstituirea regresivă a geografiei ecleziastice medievale le reprezintă documentele interne ale Mitropoliei din Sremski Karlovici, din anul 1757²⁶, și ale Patriarhiei de Ipek, din anii 1660 și 1666²⁷. Cu toate că au fost emise târziu, ele își păstrează importanța pentru că aduc date despre starea mănăstirilor bănățene la momentul respectiv. Informațiile din aceste izvoare istorice reprezintă un moment de la care se poate demara reconstituirea regresivă a istoriei monumentelor pe parcursul Evului Mediu.

Lumini nebănuite în această chestiune au adus documentele otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după cucerirea Banatului. Această bază de informații a oferit jaloarele necesare pentru reconstituirea geografiei istorice a sangeacului de Timișoara și Moldova de către istoricul Engel Pál²⁸. Se regăsesc aici informații istorice extrem de importante, care oferă o imagine nuanțată și clară asupra habitatului medieval din Banat în perioada 1554-1579, date despre sate, numele și numărul acestora, și nu în ultimul rând despre mănăstirile existente la mijlocul secolului al XVI-lea²⁹. Astfel, în cuprinsul sangeacului de Timișoara și Moldova, care cuprindea cea mai mare parte a Banatului, de la Dunăre până la Mureș sunt consemnate nu mai puțin de douăzeci de mănăstiri ortodoxe. Sursele otomane menționează lăcașurile monahale, în cadrul structurilor administrative otomane în care se regăseau și hramul fiecăreia dintre acestea. Apar, astfel, în conul de lumină mănăstiri despre care nu avem informații din alte surse istorice și care au pierit în perioadele de conflict de la începutul secolului al XVIII-lea.

---

²⁶ S. Matic *Glasnik Istoriskoy družtra u Novom Sadu*, 4, 1931. Ediția românească la I. D. Suci, N. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980.

²⁷ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, I, p. 222-238.

²⁸ Engel Pál, *A Temesvári és Moldavai Szandzsák törökori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996.

²⁹ *Ibidem*, p. 159-180.

Pe culoarul dunărean sunt consemnate mănăstirile de la Svinița, Drencova, Moldova Veche, Baziaș și Cuvin. O parte din acestea apar consemnate acum, la mijlocul veacului al XVI-lea, pentru prima dată. Mănăstirea de la Svinița, cu hramul „*Sfântul Nicolae*”, este cunoscută numai din izvoarele turcești din anul 1579³⁰. Toponimia și tradiția locală nu au păstrat amintirea acesteia. Aceeași sursă istorică consemna mănăstirea Sirinea, cu hramul „*Sf. Nicolae*”, în districtul Moldova³¹. Valea Sirinea se află în imediata vecinătate a cetății medievale Drencova din Depresiunea Liubcova. Catastiful de mile al Patriarhiei sârbești de la Ipek a menționat în anul 1666 pe egumenul mănăstirii Drencova³². Fără doar și poate ne găsim în fața aceluiași așezământ monahal, consemnat în sursele turcești sub numele de Mănăstirea Sirinea, după apa din apropierea căreia a fost ridicată, în timp ce documentele sârbești o menționau, un veac mai târziu, sub forma Drencova. Cercetările noastre recente au identificat o biserică cu plan triconc pe valea Sirinea, la 1 km de la confluența acesteia cu Dunărea. Mănăstirea cu hramul *Sfinții Arhangheli* era menționată în zona dunăreană de la Moldova Veche. Ea a fost localizată de Engel Pál pe valea Târnova de la Moldova Veche³³. Toponimia locală cât și tradiția au păstrat amintirea acesteia pe valea Varadului, nu departe de fluviu, în zona numită „La Mănăstire”. Locul este situat foarte aproape de cetatea Sfântul Ladislau de la Pescari (Coronini). O istorie locală amintea mănăstirea Varadului, lângă Coronini, în perioada interbelică³⁴. Așezământul monahal de la Baziaș exista, potrivit surselor otomane, în anul 1579 și avea hramul „*Sfântul Ilie*”³⁵. El a suferit distrugerii repetate în perioadele care au urmat deoarece în statistica bisericilor din Eparhia Caransebeșului din anul 1757 era consemnată cu hramul „*Înălțarea Domnului*”³⁶. Cercetările

³⁰ *Ibidem*, p. 134.

³¹ *Ibidem*, p. 128.

³² I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 134.

³³ Engel Pál, *op. cit.*, p. 133, 136.

³⁴ Al. Moisi, *Istoria și monografia Clisurii bănățene*, Oravița, 1937, p. 118, 128.

³⁵ Engel Pál, *op. cit.*, p. 26.

³⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238 „așezată lângă Dunăre, a fost mai înainte metoh sub patriarhia sârbească de la Ipek”; V. Lupulović, B. Crstić, *op. cit.*, p. 147.

de arheologie medievală aflate încă în derulare aduc în discuție argumente arheologice legate de cronologia și etapele de amenajare a monumentului, care sunt discutate cu prudența necesară. Se disting în stadiul actual al cercetării două etape în amenajarea bisericii. Monumentul a avut inițial, la un moment cronologic care nu-l putem încă preciza cu toată certitudinea, planul unui triconc simplu. Într-o etapă ulterioară, foarte posibil în jurul anului 1721, după cum reiese dintr-o inscripție încastată pe latura de sud a bisericii, pronaosul a suferit o alungire și tot atunci a fost ridicat un turn-clopotniță pe latura de vest a bisericii. Pronaosul bisericii a fost acoperit cu o boltă semicirculară transversală. Nava avea alipite trei abside semicirculare care sunt acoperite cu calote ca și tamburul turlei ridicat deasupra navei. Tamburul octogonal al turlei era susținut de pilaștrii ridicați în fața absidelor laterale. Analogiile de plan pentru biserica mănăstirii Baziaș cu monumentele sârbești de la sudul Dunării dar și cu monumentele oltenești, pledează pentru datarea monumentului păstrat în forma lui actuală în jurul anului 1400. Cercetarea mormintelor din jurul mănăstirii pot aduce argumente mai exacte pentru a răspunde la întrebările legate de momentul inițial al ridicării mănăstirii Baziaș. Rămânând în același spațiu al Dunării de jos apusene, la Cuvin, este amintită mănăstirea cu hramul „*Sfântul Dumitru*”³⁷. Pe cursul inferior al Nerei sunt consemnate, la mijlocul veacului al XVI-lea, mănăstirile de la Cusici și Zlatița. Mănăstirea cu hramul „*Sfântul Sava*” era localizată lângă o așezare *Berčsal*³⁸. Izvoarele bisericești din anul 1757 au consemnat mănăstirea Zlatița cu hramul „*Sfinții luminători sârbi Simion și Sava*”. Mănăstirea „foarte veche să cadă” a fost metoh al mănăstirii Milisevo, din Hațegania, era o ctitorie a regilor sârbi, potrivit informațiilor din aceeași sursă istorică³⁹. Cu siguranță că putem identifica mănăstirea „*Sfântu Sava*”, cunoscută în izvoarele otomane în secolul al XVI-lea cu așezământul monahal de la Zlatița. Biserica actuală a mănăstirii sârbești Zlatița a fost construită în

---

³⁷ Engel Pál, *op. cit.*, p. 133.

³⁸ *Ibidem*, p. 29.

³⁹ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238; A. A. Rusu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 285-286; O. Ziroević, *op. cit.*, p. 107,124.

a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Rămâne în sarcina arheologiei medievale verificarea informațiilor.

Se regăsesc informații, în sursele otomane, despre așezăminte monahale pentru care cercetarea istorică și arheologia medievală va trebui să ofere informații primare privind localizarea, planimetria și datarea acestora. Au fost menționate, la mijlocul secolului al XVI-lea, mănăstiri în sudul Banatului la Voivodinț, la Vărădia sau la Vârșeț, la Podporani despre care se cunoaște uneori doar hramul. Astfel, mănăstirea de la Podporani⁴⁰ avea hramul „*Sfântul Ioan*” în timp ce monumentul de la Voivodinț⁴¹ era numai consemnat ca atare. Mănăstirea cu hramul „*Sfântul Nicolae*” a fost localizată la Vârșeț de către Engel Pál⁴². Tradițiile locale, consemnate încă din secolul al XIX-lea, dar și cercetări arheologice recente au identificat ruinele unui așezământ monahal la Vărădia, pe dealul Chilii, ceea ce pledează, după opinia noastră, pentru o localizare a mănăstirii „*Sfântul Nicolae*” mai degrabă în acest loc⁴³. Aceleași surse otomane oferă un reper semnificativ în legătură cu mănăstirea de la Șemlacu Mic, cunoscută mai degrabă sub numele de *Mănăstirea Săracă*. Situată pe valea pârâului Moravița, ea apare în documentele otomane, începând cu anul 1569 sub forma *mănăstirea Moravița*⁴⁴. Actul din anul 1757, invocat deja de noi în repetate rânduri, a consemnat-o sub numele de mănăstirea Șemlac, cu hramul „*Intrării în biserică a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*”⁴⁵. Așezarea Șemlac apare într-un document de cancelarie din anul 1597 sub ambele nume „*Somlyung alias Morava*”⁴⁶, ceea ce și explică atestarea mănăstirii sub o formă sau alta. Biserica mănăstirii Șemlac, cu planul său cruciform, s-a bucurat de atenția specială a istoricilor⁴⁷. Ea rămâne printre rarele monumente ecleziastice bănățene din veacul al XV-lea, ridicat sub

---

⁴⁰ Engel Pál, *op. cit.*, p. 134.

⁴¹ *Ibidem*, p. 149.

⁴² *Ibidem*, p. 147.

⁴³ L. Munteanu, *Mitropolia Banatului*, XXXVIII, 2, 1998, p. 77-81.

⁴⁴ Engel Pál, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238.

⁴⁶ Pesty Fr. *op. cit.*, IV, p. 193.

⁴⁷ V. Țigu, L. Oprea, *Mănăstirea Săracă*, București, 1971; I. Miloia, *AnB*, IV, 2-4, 1931, p. 86-95; T. Sinigalia, *AnB - Artă*, III, 1998, p. 27-38.

influențele școli sârbești de arhitectură, care a supraviețuit vitregiei vremurilor până în zilele noastre. Mănăstirea Mesici⁴⁸, înrudită îndeaproape cronologic și tipologic cu mănăstirea Șemlac, apare consemnată din anul 1569 cu hramul „*Sfântul Ioan Prodomul*”. Catastiful de mile al Patriarhiei din Ipek din anul 1660, menționa pe egumenul Macarie al mănăstirii Mesici cu hramul „*Sfântul Ioan Prodomul*”. Documentele turcești amintesc, în districtul Vârșetului, la 1579 mănăstirea *Qirmya*, identificată ca mănăstirea Srediște⁴⁹.

În zona de câmpie din nordul și vestul Banatului, aceleași surse otomane fac dovada existenței unor mănăstiri la mijlocul secolului al XVI-lea, rămase apoi în afara conului de lumină al izvoarelor istorice. Astfel, la Remetea Mare, așezare din Câmpia Timișului, exista o mănăstire cu hramul „*Sfântul Gheorghe*”⁵⁰ și, în imediata vecinătate, la Izvin, se afla un alt așezământ cu hramul „*Sfântul Ilie*”⁵¹. Mănăstirile de la Cebza, cu hramul „*Sfântul Ioan*” și mănăstirea *Sfântul Dimitrie* de la Rudna erau situate pe cursul Timișului, nu departe de Ceacova⁵². Mănăstirea din Cebza păstrează o biserică din lemn, care a fost ridicată cel mai devreme în veacul al XVIII-lea. Alte mănăstiri au existat la mijlocul secolului al XVI-lea la Partoș⁵³, Gilad⁵⁴, Uzdin⁵⁵ despre care lipsesc mărturii istorice.

Toponimia și tradițiile locale au păstrat amintirea unor mănăstiri dispărute din spațiul bănățean. Numele așezărilor Remetea Mare și Remetea Pogăniș perpetuează existența unor mănăstiri ori sihăstirii de la începutul Evului Mediu. În hotarul actual al satului Berzovia s-a aflat, pe malul nordic al râului Bârzava, așezarea medievală dispărută Remetea. Cercetările arheologice au identificat două faze de funcționare a cimitirului din jurul bisericii din veacul al XIV-lea, din care una era anterioară zidirii bisericii⁵⁶. Numele așezării și documentația arheologică

---

⁴⁸ Egel Pál, *op. cit.*, p. 134; O. Ziroević, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁹ Engel Pál, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 133-134.

⁵¹ *Ibidem*, p. 134.

⁵² *Ibidem*, p. 133.

⁵³ *Ibidem*, p. 105.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 22, localizată în zona românească de lângă Vârșeț.

⁵⁶ Țeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, 1996, p. 38.

sugerează existența unei mănăstiri la sfârșitul veacului al XIII la Berzovia, pe malul nordic al râului Bârzava. Tradiția locală mai păstrează amintirea unor mănăstiri dispărute la Mocerîș și Sasca Montană, pe valea Nerei, într-o zonă împădurită. Urmele acestor modeste lăcașuri mănăstirești cu greu vor putea fi identificate pe teren. Existența unor sihăstirii în spațiul montan sud bănățean în veacul al XIV-lea este confirmată uneori și în documentele de cancelarie.

De-a lungul vechilor căi de comunicație care legau Banatul de spațiul sud-est european au circulat oameni ai bisericii, încă de la cumpăna secolelor X-XI, care au adus odată cu ei idei legate de monahismul bizantin și care au întemeiat, de altfel, în jurul anului 1000, la Cenad, pe malul Mureșului o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe⁵⁷. În strânsă legătură cu circulația preoților și călugărilor, pe vechile căi de legătură socotite pe bună dreptate „coridoare culturale”, s-au identificat influențe ale cultului unor sfinți militari, precum Sfântul Gheorghe și Sfântul Dimitrie venite după veacul al XI-lea în spațiul Dunării de jos⁵⁸. Mănăstiri ortodoxe bănățene cu hramul Sfântului Gheorghe au avut un număr restrâns de lăcașuri, cu predilecție în zona nord bănățeană, în timp ce adoptarea hramului Sfântului Dimitrie este cunoscută doar la mănăstirea de la Cuvin. Se constată o anume predilecție însă pentru Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, pentru mănăstirile din sudul Banatului. Desfășurată într-un lung interval de timp, pentru ale cărei începuturi sursele istorice aduc puțină lumină, cristalizarea monahismului local bănățean a devenit evidentă în cursul veacului al XIV-lea. Se afla acum în plină afirmare o puternică feudalitate românească, extrem de activă îndeosebi în spațiul sud bănățean, capabilă să întemeieze și să susțină în preajma ei lăcașuri mănăstirești. Din rândurile acestei feudalități s-au format fără îndoială o parte din elitele ecleziastice locale.

Existența și activitatea mănăstirilor bănățene, care se conturează deocamdată firav în conul de lumină al istoriei, trebuie văzută în contextul de ansamblu al istoriei politice, culturale și confesionale de la Dunărea

---

⁵⁷ R. Theodorescu, *Bizanz, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 342-343.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 343.

de Jos din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Perioada a fost marcată de conflicte confesionale, de o presiune evidentă a lumii catolice, având în frunte pe regele Ludovic I al Ungariei, asupra ortodocșilor români, sârbi și bulgari din această zonă europeană. Perioada finală a veacului al XIV-lea, deceniile opt-zece, au marcat constituirea fermă, într-o formă instituționalizată, a monahismului local în lumea românească de la sud de Carpați⁵⁹. Atunci au fost ridicate cele dintâi biserici mănăstirești în ținuturile oltene, învecinate Banatului. Cercetări recente în Banatul Montan, aflate încă în curs de desfășurare, la Baziaș și Drencova, ori cele mai vechi de la Mraconia, evidențiază un grup de biserici mănăstirești, cu plan triconc, ridicate foarte probabil la cumpăna veacurilor XIV-XV, deci contemporane cu cele din spațiul de la sud de Carpați. Apariția unor monumente ecleziastice cu plan triconc, în deceniile opt-zece al veacului al XIV-lea în mediul ortodox românesc a fost pusă pe seama unor impulsuri venite din lumea feudală a Serbiei⁶⁰. Bisericile mănăstirilor de la Baziaș, Drencova, Mraconia și Vodița jalonează, de-a lungul culoarului Dunării, drumul triconcului spre spațiul sud carpat. Cercetări viitoare de arheologie medievală vor trebui să aducă clarificări într-o serie de întrebări legate de etapele triconcului în spațiul bănățean și o nuanțare a raporturilor culturale și ecleziastice cu spațiile învecinate ale Țării Românești și Serbiei la sfârșitul secolului al XIV-lea și în cursul veacului următor.

Existența unui cler monahal ortodox, extrem de activ între români și slavii din spațiul Dunării de Jos apusene, este dovedită de scrierile polemice ale lui Bartolomeu de Alverna, vicarul franciscan al Bosniei în perioada 1367-1407⁶¹. Nemulțumirea și aversiunea acestuia împotriva călugărilor ortodocși îmbracă forme severe, chiar pentru o scriere polemică.

Demersul nostru în problema mănăstirilor medievale din Banat și-a propus doar semnalarea unor probleme legate de geografia istorică

---

⁵⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 343.

⁶⁰ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 517; N. Ghika Budești, *BCMI*, XXXV, 1-2, 1942, p. 12-15; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 297-298; idem, *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 141 și urm.

⁶¹ S. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 209-215.

ecleziastică a provinciei în secolele XIV-XV, a unor acumulări recente în cercetările de arheologie medievală în această direcție. Documentația arheologică pentru fiecare monument cercetat sistematic, încadrat cronologic exact, va oferi suportul unor reconstituiri viabile ale istoriei sociale, ale istorie politice și confesionale a Banatului în Evul Mediu.

BISERICA MEDIEVALĂ DE LA MEHADIA

Localitatea Mehadia se află situată pe marginea estică a Depresiunii Domașnea-Mehadica. Această depresiune intramontană, delimitată de culmile Munților Cernei, Munților Almăjului și Munților Semenic, se regăsește de-a lungul marelui culoar tectonic Cerna-Timiș¹. Poziția naturală deosebită, pe o străveche arteră de circulație spre sudul Dunării și deopotrivă spre spațiul Mării Negre, a favorizat ridicarea de fortificații la Mehadia, din epoca romană și până la începutul epocii moderne². Donjonul de pe dealul Grad, construit de regalitatea maghiară la începuturile veacului al XIV-lea, domină, de departe, Bazinul Belareca.

Cercetările de arheologie medievală de la Mehadia au fost de mică amploare și au vizat cu precădere fortificațiile medievale de pe dealul Grad și de Șanțu Mic³. Ruinele unei biserici din zid, de pe malul râului Belareca, cunoscute de multă vreme, au fost investigate sumar în vara anului 1985⁴. Biserica medievală se află situată pe malul stâng al râului Belareca, nu departe de confluența cu pârâul Valea Bolvașnița sau Lubioara, cum se mai numește. Pe malul estic, Belareca are o luncă îngustă, în această zonă a Mehadii numită *Ulici*, care a favorizat amenajarea vetrei unui sat medieval la cumpăna secolelor XII-XIII. Urmele satului medieval au fost sondate arheologic în anul 1985, evidențiind parțial două locuințe din această epocă⁵. Biserica de la

---

*Apărut în limba franceză în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, II, Satu Mare, 2002, p. 111-122.

¹ Ioan Corneliu Scheușan, *Depresiunea Domașnea-Mehadia*, Reșița, 1997, p. 3 și urm.; V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 42-43.

² O. Răuț, V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 6 și urm.; M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993.

³ Șt. Matei, *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-112.

⁴ Cercetări arheologice inedite, Șt. Matei, D. Țicu.

⁵ Cercetări arheologice conduse de Șt. Matei și D. Țicu în anul 1985.

Mehadia-*Ulici* a fost semnalată de Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Mehadieii*, scrisă în anul 1829⁶. Ruinele au fost atribuite, de cronicar, unui templu roman, cu toate că păstra în bună parte zidurile altarului, orientate spre răsărit și ale sacristiei de pe latura nordică a acestuia⁷. Prezența ruinelor de la Mehadia-*Ulici*, numite încă de pe atunci, în graiul popular „biserica ungurească”, a stârnit curiozitatea localnicilor care au săpat în jurul lor în repetate ocazii. Nicolae Stoica de Hațeg însuși a făcut săpături în interiorul bisericii, în anul 1815, după cum o mărturisește în amintita cronică⁸. În preajma bisericii medievale s-au găsit monede schifate bizantine, iar în data de 5 septembrie 1823, acolo s-a găsit întâmplător un tezaur cuprinzând cinci vase de cult din argint, unele aurite în exterior. Două vase aveau forma unor străchini mai mari, alte două, de aceeași formă, au avut dimensiuni mai mici, după cum aflăm din descrierea sumară făcută de Stoica de Hațeg care a văzut tezaurul. Din același tezaur a făcut parte un potir cu picior inelar, lucrat din argint⁹. Informația cu privire la acest tezaur de vase de cult, trebuie luată cu prudență, în absența pieselor sau a unor desene după acestea, a informației sumare cu privire la condițiile descoperirii. Se cuvine reținut faptul că în jurul bisericii s-au găsit și monede schifate bizantine, care au circulat în secolul al XII-lea.

În starea actuală a ruinelor bisericii de la Mehadia se păstrează pereții navei, pe latura de nord și sud până la o înălțime de 4,20 m în timp ce zidurile altarului au rămas pe alocuri la înălțimea de 1,00 m. Pereții sacristiei, de pe latura de nord a altarului, au fost demantelați până la nivelul fundației (Fig. 3).

Monumentul de cult de la Mehadia se înscrie tipologic în seria bisericilor sală cu altar pătrat. Nava bisericii a avut dimensiunile interioare de 7,60/7,40 și altarul de 6/5,20 m. Într-o etapă ulterioară momentului construcției bisericii a fost ridicată sacristia, care măsoară 5/6 m la interior (Fig. 1). Biserica a fost construită din rocă locală cioplită,

---

⁶ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadieii și a Băilor Herculane*, ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1982, p. 56.

⁷ *Ibidem*, p. 56.

⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁹ *Ibidem*, p. 56-57.

din țigle și cărămizi romane. Ruinele castrului roman aflate în imediata vecinătate, în zona *Zidina*, de pe malul Belarecăi, au constituit, fără îndoială, o sursă practică și ieftină aflată la îndemâna constructorilor medievali. Se remarcă utilizarea blocurilor ecarisate la muchiile navei și altarului.

Cercetarea arheologică din anul 1985 a fost de mică amploare și a vizat spațiul de la est de altar, de sudul navei și zona sacristiei. La circa 50 m vest de biserică, în lunca îngustă a râului Belareca, a fost identificată vatra unui sat medieval din sec. XII-XIII. Investigația din jurul monumentului a evidențiat o necropolă, din care au fost localizate 16 morminte. Inventarul funerar a fost extrem de modest, doar la un mormânt, notat în plan M_{12} , a fost găsit un inel sigilar din argint. Piesa a fost lucrată dintr-o bară circulară, pe care au fost lipite o placă rotundă cu un diametru de 2,2 cm, pe care a fost gravată imaginea unui vultur bicefal cu aripile deschise (Fig. 2). Tipologic piesa de la Mehadia își găsește analogii apropiate în grupul de inele sigilare, din veacul al XIV-lea de la Reșița¹⁰ și Ilidia¹¹ bunăoară, dar și din alte zone ale lumii feudale românești din aceeași epocă¹².

Apariția vulturului bicefal în iconografia artei bizantine în cursul veacului al XI-lea se leagă de influența modei orientale¹³. Treptat, sub influența artei bizantine, imaginea vulturului bicefal se răspândește în lumea slavă a Peninsulei Balcanice. Monumente și piese din veacul al XIII-lea din Serbia marchează receptarea acestui simbol¹⁴. Reprezentarea acvilei bicefale în sculptura bisericii de la Cozia cât și pe costumul lui Mircea cel Bătrân, în tabloul votiv al bisericii, se leagă nemijlocit de titlul de despot purtat de domnul român¹⁵.

---

¹⁰ D. Țeicu, *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 62-65, fig. 5.

¹¹ Idem, *Banatica*, 12/1, 1993, p. 247-248, fig. 14.

¹² R. Popa, *Cnezatul Mării*, Baia Mare, 1969, p. 36, fig. 15.

¹³ A.V. Soloviev, *Seminarium Kondakovianum*, 7, 1935, p. 129-130, 163.

¹⁴ *Ibidem*, p. 137-145; N. Ovciarov, *Arheologia*, Sofia, 1994, 36, 3-4, 20-24; S. Atanasova, *Izvestia na istoričeki muzei*, Veliko Târnovo, 1997, 12, p. 184-190; D. Milošević, *Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog Muzeja*, Belgrad, 1990, p. 78-79; B. Ivanič, *Prstenie srpske srednovjekovne vlastele*, Belgrad, 1998, p. 25.

¹⁵ R. Theodorescu, *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 137-139.

Revenind la piesa de la Mehadia, ea își găsește analogii în arta minoră din Bulgaria și Serbia veacului al XIV-lea. Tipologia piesei și asemănările cu o serie de inele sigilare, cu reprezentarea heraldică a acvilei bicefale, pledează pentru atribuirea inelului de la Mehadia perioadei secolului al XIV-lea¹⁶. Am zăbovit asupra podoabei descoperite în necropola din jurul bisericii pentru că aceasta poate oferi, în contextul informațiilor istorice referitoare la zonă, un jalon în fixarea cronologiei bisericii sală de la Mehadia.

Biserica de la Mehadia se înscrie într-o serie de monumente de cult cu un plan simplu, arhaic, care au cunoscut însă o lungă viață. Biserica sală cu altar pătrat a cunoscut o largă difuziune în spațiul central european, încă la finele primului mileniu. Acest plan a fost adoptat de timpuriu, odată cu veacul al XII-lea în mediul feudal românesc din Transilvania¹⁷. Biserica sală cu altar pătrat, formă tipică perioadei romanului târziu, se regăsește la bisericile de la Hațeg¹⁸. Corul pătrat s-a menținut însă sporadic în arhitectura ecleziastică transilvană pe tot parcursul secolului al XIV-lea și după mijlocul secolului al XV-lea¹⁹. Biserica de la Mehadia se înscrie, din acest punct de vedere, în ambientul artei transilvane de la cumpăna veacurilor XIV-XV. S-a dovedit deja, pentru monumentele românești, persistența formelor arhaice ale romanului târziu, pe care se grevau elementele gotice²⁰. Lumea românească din Banat a adoptat această formă de plan simplă odată cu veacul al XIII-lea. Biserica sală de la Ilidia-Cetate, construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, constituie, deocamdată, cel mai timpuriu

---

¹⁶ N. Ovciarov, *op. cit.*, p. 21-22, fig. 5 cu inelul de la Mănăstirea Lesnovo; D. Milošević, *op. cit.*, p. 89, nr. 95, nr. 77; D. Țeicu, *Banatica*, 12,1, 1993, p. 247-248.

¹⁷ R. Popa, *BMI*, 1978, 1, p. 10 și urm.

¹⁸ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 73 și urm; idem, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 9 și urm; Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 124, 145-144; A. A. Rusu, *Ctitorii și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 185, 238, 259, 304, 310.

¹⁹ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 244; E. Greccanu, *SCIA*, 18,1, 1971, p. 36-38 menționează o persistență constantă, în secolele XIII-XIV, a corului pătrat la bisericile românești din Transilvania indiferent de epoca zidirii acestora.

²⁰ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 122.

monument pecare-Icunoaştem²¹. La mijlocul secolului al XIV-lea, cnezii de la Țerova și-au ridicat o mică biserică ce servea, fără îndoială, drept capelă de curte (Fig. 5/3). Monumentul de la Câmecea, datat la cumpăna secolelor XIV-XI, a avut o structură simplă compusă dintr-o navă și un altar rectangular²². Momentan, în stadiu actual al cercetării ruinelor de la Mehadia-Ulici, se poate aprecia că biserica a fost deja construită în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, când se făceau înmormântări în jurul său. Nu putem face, după opinia noastră, o conexiune directă pentru momentul de început al bisericii și monedele schifate bizantine, descoperite în preajma acestora. Cu toate că apare extrem de tentantă ipoteza legării momentului construcției bisericii de existența vetrei satului din secolele XII-XIII, a monedelor bizantine, nu avem elemente clare oferite de cercetarea arheologică care să susțină această ipoteză.

Documente de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea aduc în conul de lumină o frământată lume românească în extremitatea sud-estică a Banatului. Cnezii din districtul Mehadia au fost angrenați în conflictele izbucnite, după anul 1365, între regele Ludovic I și domnul Țării Românești Vladislav I²³. În timpul luptelor de la sudul Dunării, cât și pentru controlul cetății Severinului, ocupată de către domnul muntean Vladislav, cnezii români din districtul Mehadiiei și a Caransebeșului s-au distins în lupte. Erau „cavaleri bănățeni” ai regelui angevin, cum îi numea Nicolae Iorga, pe care-l serveau în calitate de vasali²⁴. Regele Ludovic I a dăruit, prin actul din 19 iulie 1376 „moșia Valea Bolvașniței, de pe râul Bolvașnița, care se afla în districtul Mehadiiei” unor cnezi români, care a fost confiscată în urma „trădării” lui Ladislav fiul lui Lehach²⁵. El răsplătea serviciile credincioase aduse de „românii noștri, Surian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Vlasiu, fiii lui Baic” cu prilejul expedițiilor din Bulgaria și Serbia „dar mai ales la redobândirea orașului și a Țării Severinului”²⁶. Biserica de la Mehadia,

---

²¹ Șt. Matei, I. Uzum, *ActaMN*, 9, 1972, p. 555-559.

²² D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 177.

²³ M. Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 160-165, 188-198; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 455-456.

²⁴ N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 33.

²⁵ C. Feneșan, *Banatica*, 5, 1979, p. 266-273.

²⁶ *Ibidem*, p. 272.

așa cum precizăm la început, este situată foarte aproape de confluența pârâului Bolvașnița cu Belareca. Ea se află fără îndoială pe moșia Valea Bolvașnița sau pe pertinențele acesteia și a putut fi ridicată de una din familiile cneziale, care au stăpânit aici în cursul veacului al XIV-lea. Legat de activitatea elitelor românești din districtul Mehadia trebuie menționată atestarea, în prima jumătate a veacului al XV-lea, a existenței unui voievod Milutin Mihail²⁷. Mențiunile sumare în actele de cancelarie dintre anii 1439-1452 lasă extrem de puține surse istoricului pentru reconstituirea rostului voievodului din Mehadia în lumea feudală românească, după cum remarcă V. Achim în analiza consacrată voievozilor din districtele bănățene²⁸.

Inelul cu acvila bicefală a putut fi adus de cnezii de la Mehadia din Serbia sau Bulgaria, în campaniile la care au participat, însă, la fel de bine însemnul heraldic ar fi putut fi adoptat, sub influențe culturale venite din spațiul sud-dunărean, de feudalii români de la Mehadia. Prezența acestui simbol heraldic la Mehadia, pe un inel, pare cu totul firească, având în vedere legăturile zonei cu lumea sud-dunăreană a țaratului Asăneștilor în secolul XII-XIII sau cu cea a Serbiei dunărene²⁹. Reprezentarea vulturului bicefal a cunoscut o remarcabilă difuziune în Bulgaria și Serbia secolelor XIII-XIV³⁰. Nu putem încheia prezentarea monumentului de cult de la Mehadia fără a aduce în discuție o chestiune vehiculată uneori în istoriografie, legată de existența unui centru episcopal la Mehadia, în cursul secolului al XIV-lea până către începutul secolului al XV-lea³¹. I. D. Suci, care a reluat în discuție problema centrului episcopal de la Mehadia, a remarcat că absența atestărilor documentare ferme, impun prudență în această problemă. Existența unui cler monahal a unor structuri ecleziastice implicite și la românii bănățeni în a doua jumătate a secolului al XIV-lea este confirmată de un izvor de

---

²⁷ V. Achim, *Banatulul în Evul Mediu*, București, 2000, p. 111-112.

²⁸ *Ibidem*, p. 112.

²⁹ D. Țicu, *ActaMN*, 18, 1981, p. 491, 500; V. Achim, *op. cit.*, p. 161-175 și harta de la p. 173 cu prezentarea Crainei, o regiune de frontieră de la sfârșitul sec. XIII.

³⁰ V. Soloviev, *op. cit.*, p. 137-144; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138-139; N. Ivanov, *op. cit.*, p. 24.

³¹ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 64.

primă importanță, cum sunt bunăoară scrierile lui Bartolomeu de Alverna conducătorul Vicariatului franciscan al Bosniei³². Organizarea vieții monahale, crearea celei de-a doua episcopii a Țării Românești, în părțile Severinului, în anul 1370³³, au fost evenimente majore în viața statului român de la sud de Carpați, care s-au răsfrânt și asupra vieții religioase a românilor bănățeni. Caracterul lacunar al izvoarelor referitoare la viața religioasă a românilor bănățeni în Evul Mediu, a structurilor ecleziastice și a monumentelor de cult nu îngăduie reconstituiri mai nuanțate în această privință. Arheologia medievală a oferit documentația în temeiul căreia s-a propus o reconstituire a evoluției arhitecturii ecleziastice din Banat la începuturile Evului Mediu³⁴. Datorăm, în întregime, cercetării arheologice informațiile pe care ne-am susținut demersul de reconstituire a vieții monumentului de cult de la Mehadia. Cu siguranță, în acest stadiu al cercetării rămân deschise o serie de chestiuni legate de cronologia bisericii de la Mehadia, de rostul ei în cadrul districtului cu același nume și poate de rostul ei ca centru episcopal. Prezența inelului cu reprezentarea vulturului bicefal aduce în discuție, odată în plus, legăturile acestei zone de frontieră a Banatului Medieval cu lumea feudală a sud-estului european.

---

³² S. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 215-218.

³³ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 207; N. Iorga, *Istoria românilor. Cîitorii*, București, 1993, p. 98.

³⁴ D. Țicu, *op. cit.*, p. 174-184.

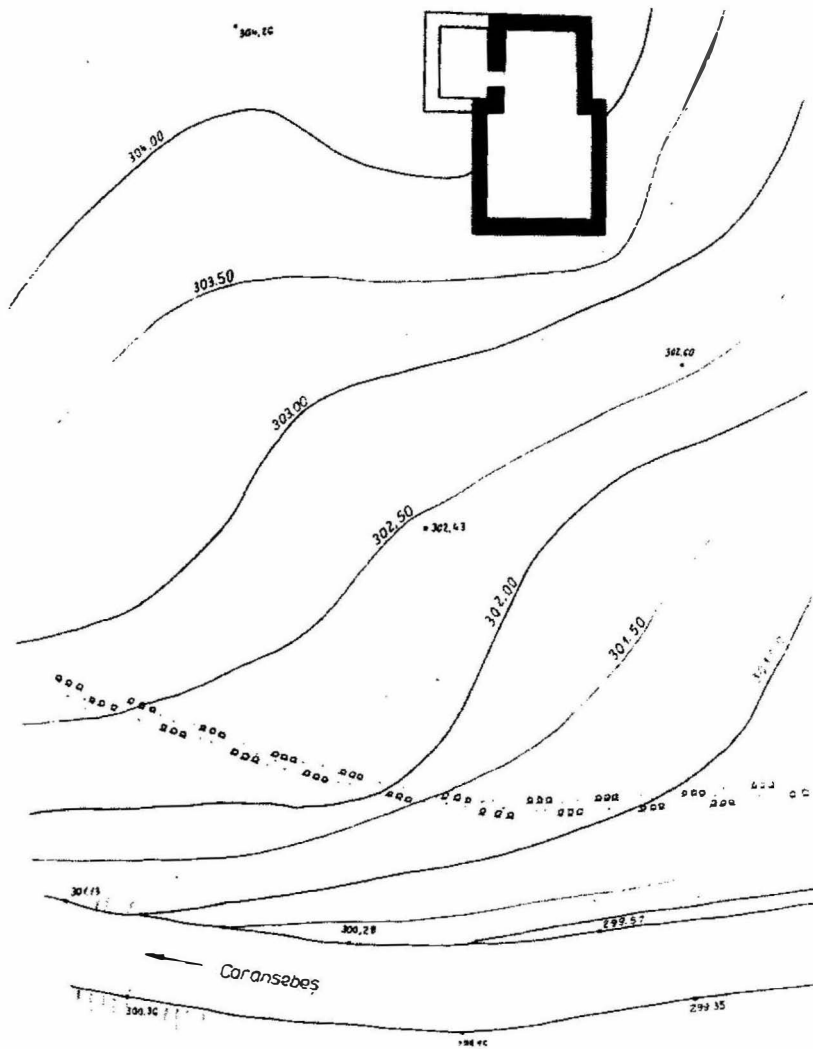

Fig. 1. Mehadia-Ulici. Plan de situație cu amplasarea bisericii medievale

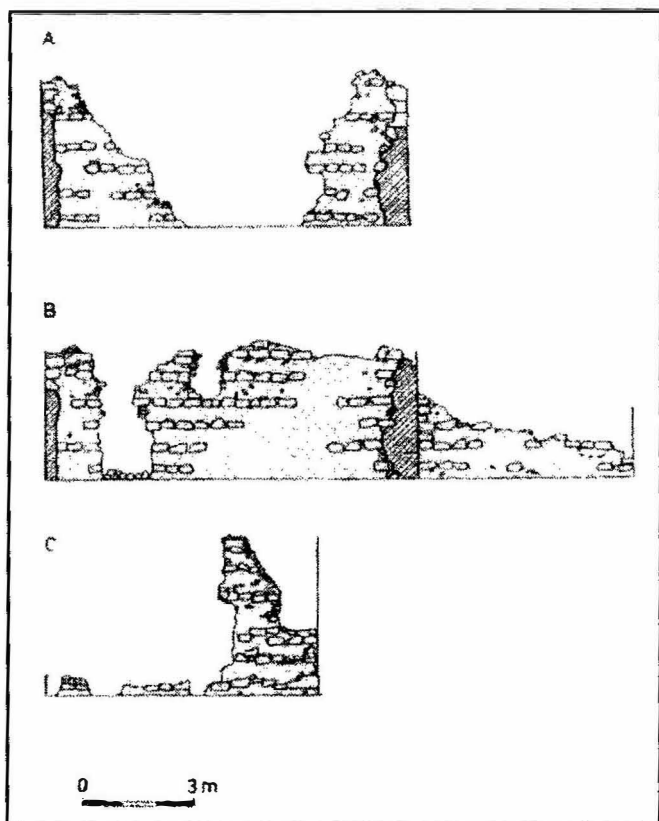

Fig. 2. Mehadia. Vedere cu starea actuală a ruinelor bisericii medievale

Fig. 3. Inel sigilar

Fig. 4. Mehadia. Ruinele bisericii medievale

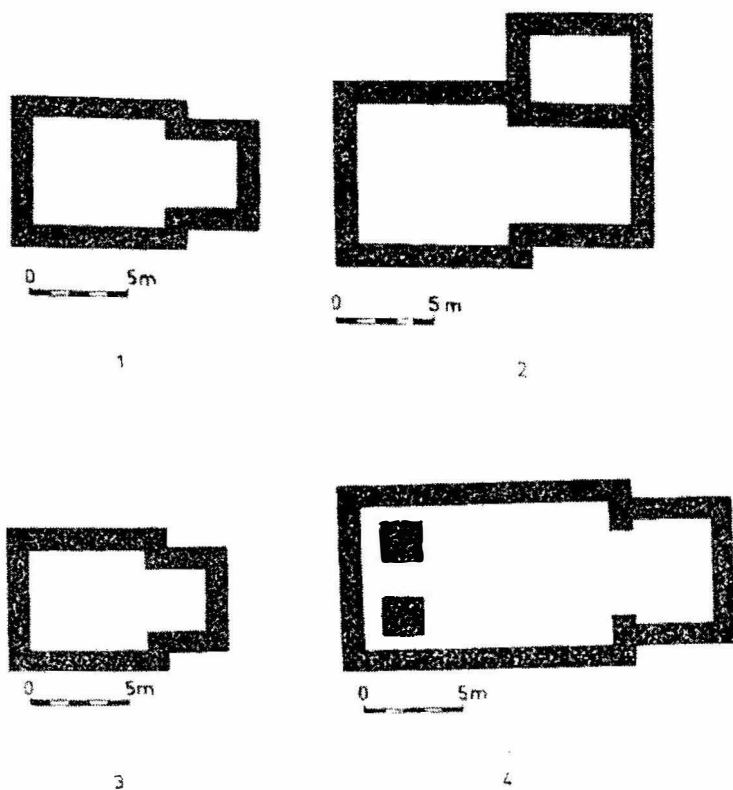

Fig. 5. Biserici sălă (sec. XIII-XV) din Banatul de sud:
 1. Cârnecea; 2. Mehadia; 3. Reșița; 4. Ilidia

BISERICA SATULUI DISPĂRUT BIZERE

Abordări recente ale istoriei elitelor românești din Banat în Evul Mediu, cât și cercetări de geografie istorică medievală, au adus în conul de lumină familia nobililor de Bizere și posesiunile acesteia din bazinul Bistrei și Pogănișului¹.

Documentele de cancelarie din anul 1411 amintesc întâia dată pe membrii familiei Bizere². Ioan și Ladislau, fiii lui Ladislau de Bizere au participat, în calitate de oameni de încredere ai regelui, la delimitarea moșiei Ciuta, situată pe malul drept al râului Bistra, aproape de confluența acestuia cu Timișul. Documentul sus amintit aduce dovada sigură a începuturilor acestei familii la mijlocul veacului al XIV-lea, dacă nu mai devreme, așa cum remarca Dragoș L. Țigău³. Informații mai dense, începând cu anul 1429, atestă statutul nobiliar al acestei familii românești din districtul Caransebeșului. Se remarcă în acest caz, spre deosebire de alte familii românești din Banat, o cezură documentară ce nu îngăduie reconstituirea drumului parcurs de cnezii până la statutul nobiliar.

Interesul pentru această familie românească a fost determinat, din punctul nostru de vedere, de identificarea pe teren, a moșiilor și satelor dispărute ce au format în cursul veacului al XV-lea domeniul nobililor de Bizere⁴. Nucleul domeniului feudal al Bizereștilor, la începutul veacului al XV-lea a fost format din satele și moșiile stăpânite pe cursul inferior al Bistrei, la Poalele Munților Poiana Ruscă⁵. Satele

---

¹ L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Reșița, 2002, p. 172-190; D. L. Țigău, *Banatica*, 15/2, 2000, p. 31 și urm.; C. Feneșan, *Sargația*, 16-17, 1982-1983, p. 267-279; I. Dragan, *Nobilimea românească din Transilvania, 1440-1514*, București, 2000, p. 348-362.

² Pesty Fr., *Krasso vármegye története*, III, Budapesta, p. 274.

³ D. Țigău, *op.cit.*, p. 33.

⁴ D. Țicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 48 și urm.

⁵ D. Țigău, *op. cit.*, p. 62.

medievale dispărute Calova, Vârciorova, Ramna, Bizere, consemnate în actul din 6 decembrie 1433, se localizează de-a lungul malului drept de pe cursul inferior al râului Bistra. Microtoponimia, tradiția locală și ruinele monumentelor au fost martori importanți în reconstituirea geografiei istorice a zonei. Arătăm, cu alt prilej, că așezarea eponimă Bizere trebuie localizată în lunca nordică a Bistrei din hotarul actual al localității Obreja⁶. Frontul sudic al Munților Poiana Ruscă, format din culmile unor dealuri (Pleșa Mică, Pleșa Mare), cu înălțimi cuprinse între 400-500 m, este fragmentat de văile adânci ale pârâurilor Calova, Pleșa, Vârciorova, Ramna, Glimboca, Ohabița (Fig. 1). Lunca Bistrei la vest de Glimboca și până la Ciuta are lățimi de 1,5 km. Râul, în acest sector, are meandrări și a cunoscut pe parcursul Evului Mediu schimbări de albie, dar care în esență au afectat în mică măsură habitatul medieval.

Cercetările de arheologie medievală, derulate cu intermitențe între anii 1996–2000, la Obreja, au identificat planul unei biserici parohiale și al necropolei înconjurătoare⁷. Vatra satului medieval, contemporan cu biserica, se afla în imediata vecinătate spre nord, unde s-a constatat o anume aglomerare de ceramică medievală din secolele XIV-XV. Această zonă de habitat medieval, delimitată de monumentul de cult, necropolă, vatra satului, se identifică pe teren pe o zonă restrânsă între valea pârâului Vârciorova și valea Pleșii, nu departe de confluența acestora cu Bistra. Ruina bisericii medievale a fost localizată în zona numită *Câmpu Mare* și *Satul Bătrân*. Într-o suprafață de 400 mp a fost cercetată ruina bisericii medievale și o parte a necropolei înconjurătoare. Biserica a avut un plan simplu, format dintr-o navă rectangulară, care măsura la interior 6/6,25 m și un altar sub forma unei abside semicirculară, care se sprijinea direct pe pereții laterali ai navei. Dimensiunile exterioare ale monumentului erau de 9,90m/7,10 m. Fundația a fost făcută din bolovani de râu, aduși din albia Bistrei (Fig. 5-6). În ceea ce privește caracteristicile tehnice ale acesteia, în timpul cercetării arheologice s-au putut face câteva constatări asupra cărora vom zăbovi. Grosimea zidului în elevație era de 0,90 m în timp ce fundația era cu 0,35-0,45 m mai lată

---

⁶ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 50-51

⁷ D. Țeicu, D. Rancu, *In memoriam RADU POPA. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, 2003, p. 455-457.

(Fig. 5b). Piatra de râu utilizată pentru zidul în elevație era cioplită sumar pe una din fețe și înecată în mult mortar. Adâncimea fundației era de 0,75 m. Zidurile bisericii au fost profund afectate de lucrările agricole, îndeosebi în zona altarului dar și pe latura de vest și de nord a navei (Fig. 2b; 5a). Zidurile erau demantelate până la fundație uneori, la zidul vestic al navei, bunăoară, a fost dezafectată inclusiv fundația (Fig. 5). Problema delicată a fost aceea a reconstruirii traseului absidei semicirculare a altarului. Zidul de fundație a fost complet dezafectat într-o zonă a altarului, încât traseul acestuia a fost reconstituit pe temeiul urmei șanțului de fundație. Prăbușiri masive, cu fragmente mari, compacte, din pereții bisericii au fost sesizate pe marginea de vest și nord a bisericii (Fig. 4). Gropile recente, surprinse în S_3 , dar și în profilul secțiunii 1, au afectat stratigrafia și înmormântările din jurul bisericii. Într-o etapă ulterioară din timpul funcționării bisericii, dar care nu poate fi circumscrisă mai exact din punct de vedere cronologic, au fost construite câte două perechi de contraforturi pe latura de nord și respectiv de sud a navei bisericii. Contraforturile ridicate la extremitatea vestică a navei, bine păstrate, au avut 1,10m/1,05m (Fig. 5-6). Ele au fost construite din același material rulat de albia râului Bistra.

Necropola din jurul bisericii, prezentată deja, a fost cercetată parțial din motive ce țin de dreptul de proprietate asupra terenului pe care a fost identificată biserica și necropola. În ceea ce privește raportul cronologic, între cimitir și biserică cercetarea arheologică a evidențiat un element important în această privință. Mormântul 31, notat în plan M31, a fost suprapus de zidul vestic al navei, fără să fie deranjat, el fiind evident anterior momentului construcției bisericii (Fig. 7 și 10). A existat așadar o etapă de înmormântări înaintea ridicării bisericii din zid de la Obreja. Nu se pot face aprecieri exacte, în condițiile de ansamblu ale cercetării, cu privire la momentul de început al înmormântărilor în zonă cât și la amploarea acestora. Un fragment de brățară de metal, găsită în groapa mormântului 24 ar putea oferi un reper în această privință. Brățara lucrată din platbandă și decorată cu motive geometrice are caracteristicile podoabelor de acest gen din veacul al XIII-lea sau poate chiar mai timpurii. Ea a fost găsită în umplutura gropii mormântului și nu pe braț, motiv pentru care prezența și semnificația ei cronologică

trebuie privite cu prudența cuvenită. Cele 34 de morminte investigate se dispun în plan pe latura de vest, de sud și câteva pe marginea nordică a navei bisericii. Inventarul funerar a fost extrem de modest. Se remarcă doar moneda de la Iancu de Hunedoara găsită în groapă la M₁₈. Având în vedere limitele cercetării nu putem face aprecieri ferme cu privire la durata înmormântărilor în jurul bisericii cât și la numărul acestora. Observațiile stratigrafice din zona de înmormântări de la vest de navă au evidențiat morminte suprapuse, deranjate de înmormântări ulterioare care nu s-au putut produce decât pe durata a cel puțin două-trei generații (Fig. 9-10). Necropola de la Obreja din jurul biseriței, prin inventarul funerar modest, se integrează grupului de necropole rurale din jurul bisericilor parohiale din sec. XIV-XV din sudul Banatului de la Cârneața⁸, Berzovia⁹, Pojejena¹⁰, Gornea¹¹ etc.

Biserica de la Obreja-*Satu Bătrân* se înscrie tipologic în seria bisericilor sală cu altarul semicircular. Monumentele de acest tip, puțin numeroase în spațiul Transilvaniei și Banatului, ridică încă multe întrebări legate de cronologia și originea acestui tip de monument ecleziastic¹². Biserici sală cu altar semicircular sunt cunoscute în mediul feudal românesc la Cladova, pe Mureș¹³, la Vad¹⁴ și Nucșoara¹⁵ în Țara Hațegului ori la Almașul Mare – Joseni¹⁶. Absența cercetării arheologice a menținut o stare de incertitudine în datarea bisericii de la Nucșoara, bunăoară. Datorită aspectului arhaizant ea a fost plasată din secolele XIII-XIV și până în perioada premodernă (sec. XVII-XVIII)¹⁷.

---

⁸ Cercetarea integrală a necropolei și conservarea bisericii a fost împiedicată de unul din proprietarii terenului, care a cerut despăgubiri exorbitante pentru a permite extinderea cercetării.

⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰ I. Uzum, *Tibiscus*, 3, 1974, p. 161-162.

¹¹ *Idem*, *Banatica*, 3, 1975, p. 131 și urm.

¹² A. A. Rusu, G. Pascu Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, 2000, p. 44-45.

¹³ *Ibidem*, p. 76-77.

¹⁴ A. A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 324-325.

¹⁵ *Ibidem*, p. 235-236; C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 176.

¹⁶ C. Moisescu, *op. cit.*, p. 178.

¹⁷ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 236;

Biserica din Vad II a fost încadrată cândva între 1550-1650¹⁸, în timp ce monumentul din Almăjul Mare este atribuit unei perioade ante 1418¹⁹, iar cea de la Cladova, sfârșitului veacului al XIII sau mai degrabă veacului următor²⁰. În mediul catolic, în comitatele estice ale Regatului maghiar, biserici sală cu altar semicircular nedecroșat se cunosc la Besztere²¹, Bolt²², Csécs²³ și Laskod²⁴ în timp ce la Ohat²⁵, biserica are altarul sub forma unei abside semicirculare decroșate. Dacă biserica mănăstirii Besztere a fost consemnată în documente în ultimii ani ai veacului al XIII-lea, majoritatea bisericilor parohiale amintite mai sus aparțin veacului al XIV-lea. Biserica satului dispărut Bizere, în contextul oferit de informația istorică și arheologică, a fost ridicată la începutul veacului al XV-lea. A fost o biserică parohială, ridicată de nobilii români Bizere, pentru nevoile comunităților românești concentrate în această zonă de pe malul râului Bistra. Nava bisericii a avut, probabil, o boltă semicilindrică în timp ce altarul era acoperit cu o semicalotă. Biserica satului Bizere a reprezentat un element de noutate, la momentul respectiv, în arhitectura ecleziastică bănățeană. Întrebarea, la care cercetarea arheologică nu poate oferi un răspuns mulțumitor în stadiul actual al cunoașterii, este aceea a direcției de unde a venit acest impuls. A fost deja remarcată persistența unor forme de plan specifice arhitecturii catolice central europene în mediul ortodox din Transilvania și Banat în secolele XIV-XV²⁶. Adoptarea bisericii sală cu sanctuar dreptunghiular, pe care s-au grefat influențele goticului, în lumea ortodoxă din Transilvania și Banat, a fost pusă pe seama unor constrângeri mai mult sau mai puțin severe, care au venit începând cu a doua jumătate a veacului

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 325.

¹⁹ C. Moisescu, *op. cit.*, p. 178.

²⁰ A. A. Rusu, G. Pascu Hurezan, *op. cit.*, p. 45.

²¹ *Ibidem*, p. 45 pentru regiunile vecine *Banatului*; P. Németh, *A Középkori Szabolcs megye települései*, Nyiregháza, 1997, p. 40-41.

²² P. Németh, *op. cit.*, p. 46-47.

²³ *Ibidem*, p. 52.

²⁴ *Ibidem*, p. 119.

²⁵ *Ibidem*, p. 144-145.

²⁶ E. Greceanu, *SCIA*, 18/1, 1971, p. 35 și urm; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 150.

al XIV-lea din partea regilor angevini maghiari²⁷. Alături de formele împământenite au fost deja sesizate, pentru perioada de sfârșit a veacului al XIV-lea și prima jumătate a veacului următor, exercitarea unor influențe venite din arhitectura sârbească a școlii din Raška, la biserica Mănăstirii Mesić și Șemlacu Mic²⁸, dar mai evidentă a fost influența școlii din valea Moravei, promovată în mediul ortodox românesc de călugărul Nicodim²⁹. Mănăstirile cunoscute prin cercetările de arheologie medievală în sudul Banatului, construite în jurul anului 1400, au avut un plan triconc, de evidentă influență sârbească. Cercetările de arheologie medievală readuc, treptat, mărturiile ale civilizației medievale, monumente dispărute care scot Banatul, această provincie situată la granița de apus a lumii românești³⁰ din situația nefirească în care s-a găsit atâta vreme în privința arhitecturii medievale.

---

²⁷ V. Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 38-39.

²⁸ T. Sinigalia, *AnB.- Artă*, III, 1998, p. 28 și urm; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 513-515.

²⁹ N. Ghika-Budești, *BCMI*. XX, 1927, p. 129-131; idem, *BCMI*, XXXV, 1-2, 1942, p. 12-14; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 517; C. Moisescu, *op. cit.*, p. 129.

³⁰ I. D. Ștefănescu, *Artă veche a Banatului*, Timișoara, 1981, p. 15.

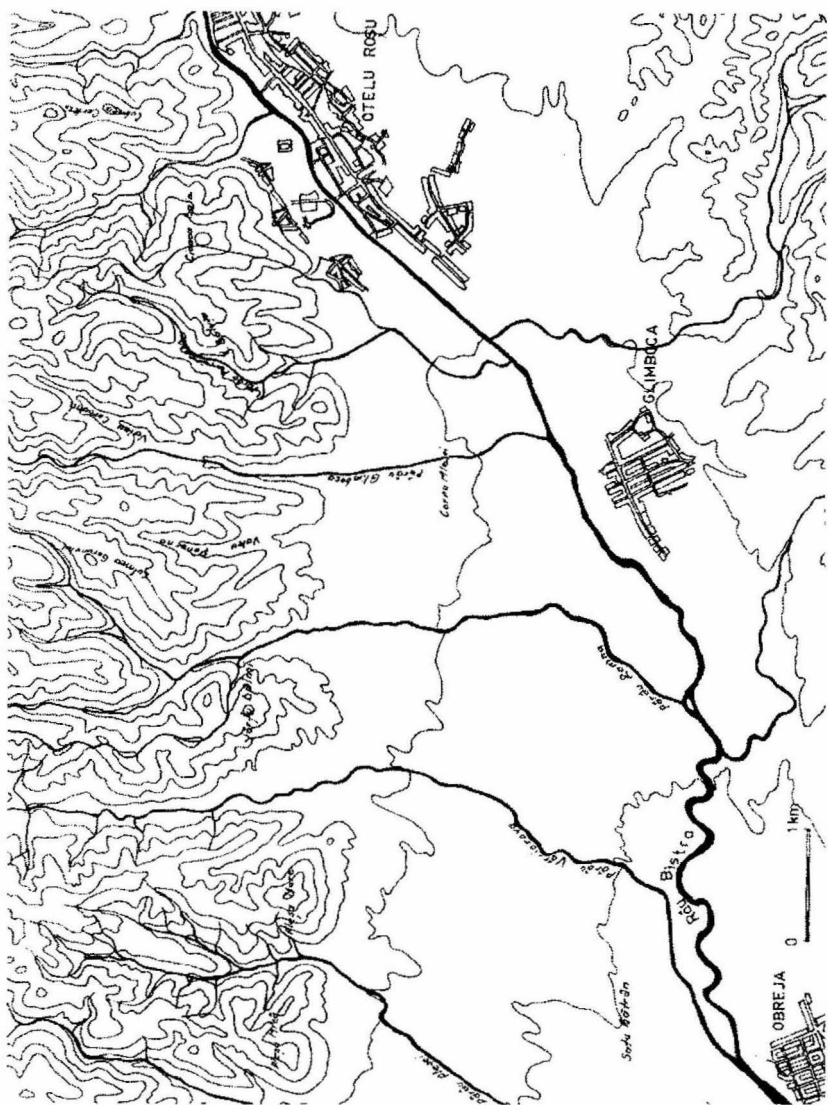

Fig. 1. Valea inferioară a Bistrei. Plan de situație.

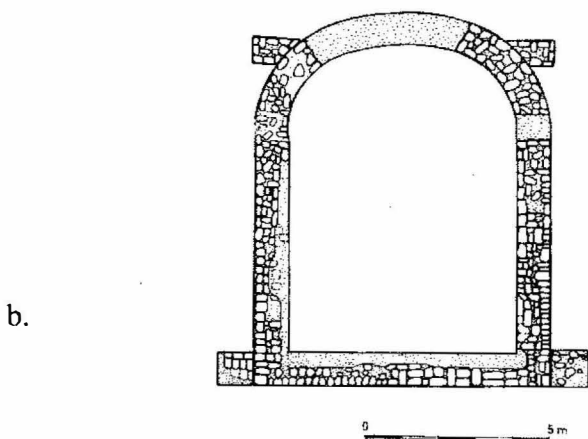
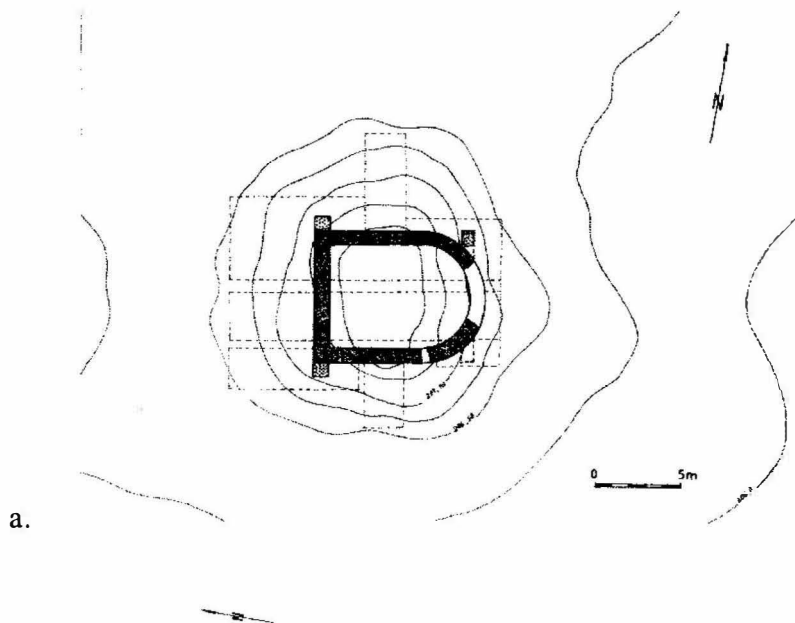

Fig. 2. a. Planul săpăturilor la biserica satului dispărut Bizere de la Obreja; b. Planul bisericii dispărute de la Obreja – Satu Bătrân.

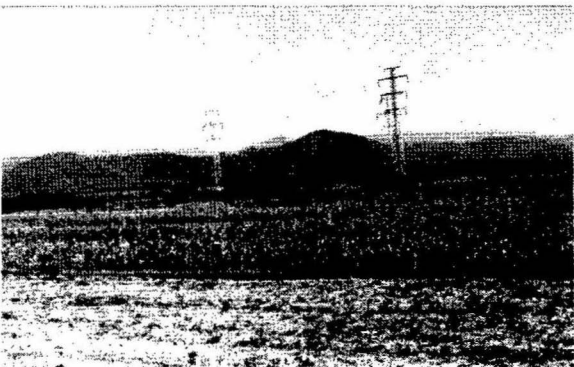
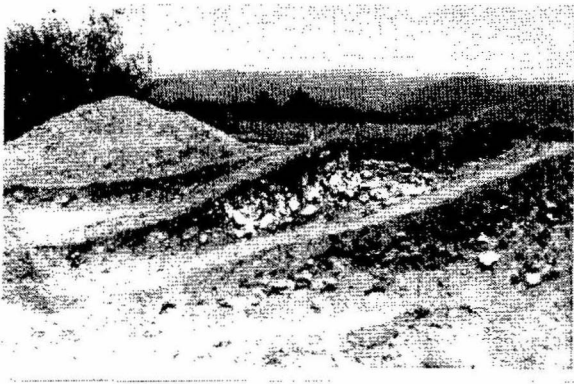

Fig. 3. Obreja – Satu Bătrân. Zona de locuire medievală.

Fig. 4. Obreja – *Satu Bătrân*. Cercetări la biserica satului dispărut Bizere.

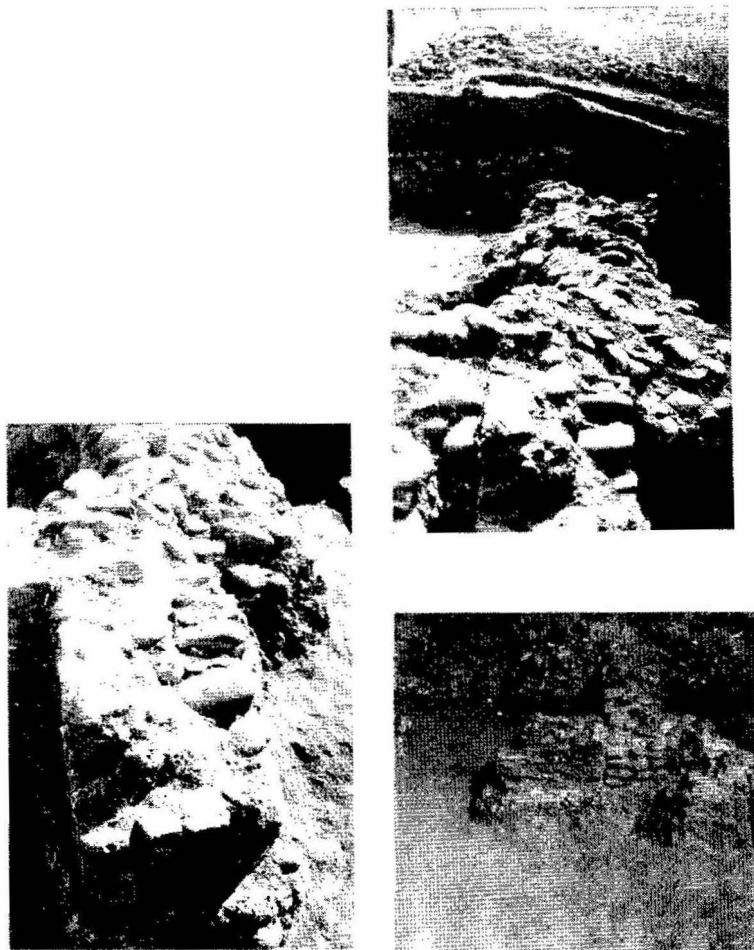

Fig. 5. Obreja – Satu Bătrân. a. Zidul de vest al bisericii; b-c. Zidul de nord cu detalii de la contrafort.

Fig. 6. Obreja – *Satu Bătrân*. a. Zidul sudic al navei bisericii și contrafortul; b-c. Detalii de la zidul de vest și nord al navei bisericii.

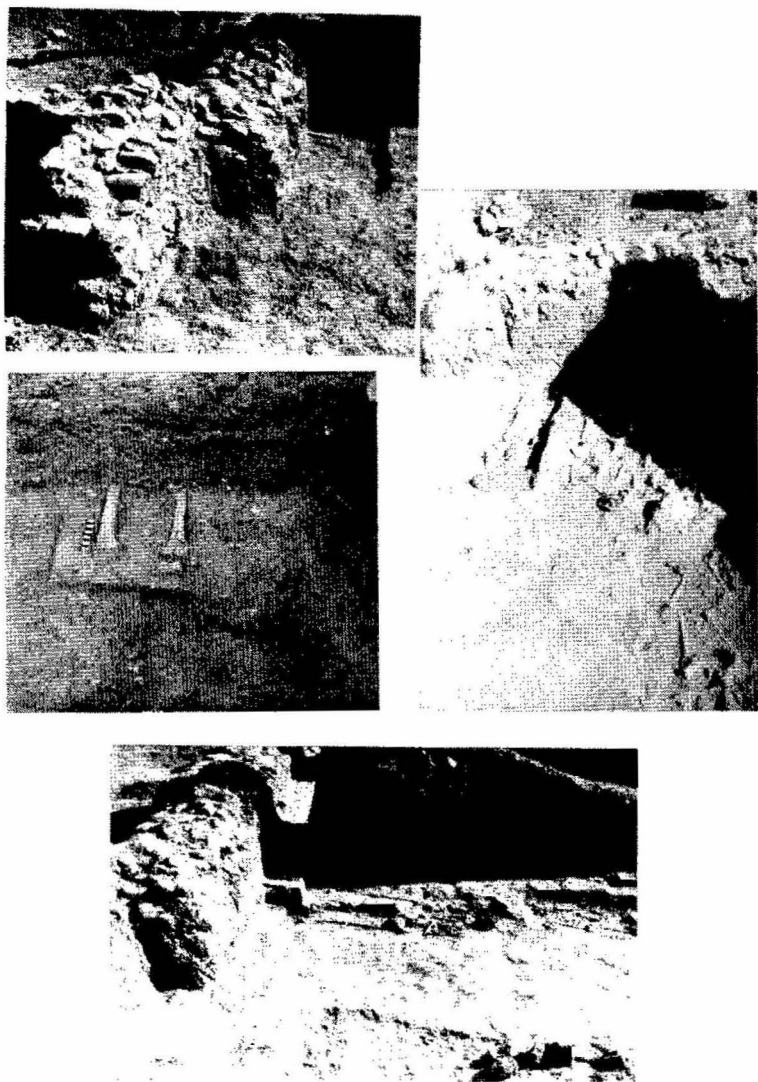

Fig. 7. Necropola din jurul bisericii satului dispărut Bizere.

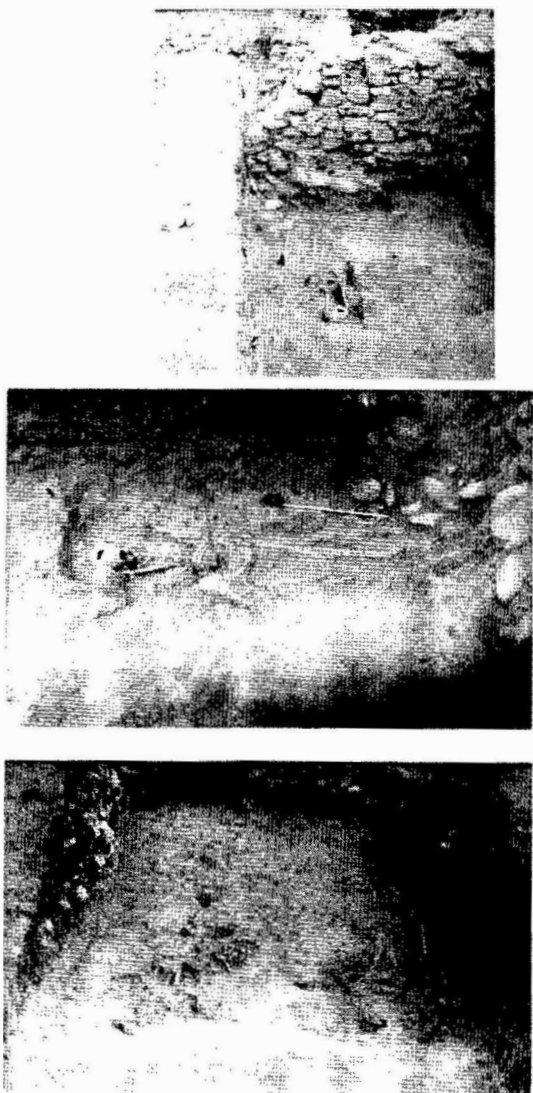

Fig. 8. Morminte cercetate la vest de nava bisericii.

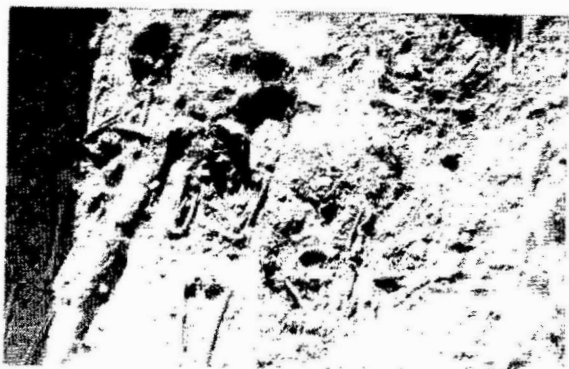

Fig. 9. Detalii de cercetare din necropolă (M_{27} - M_{34}).

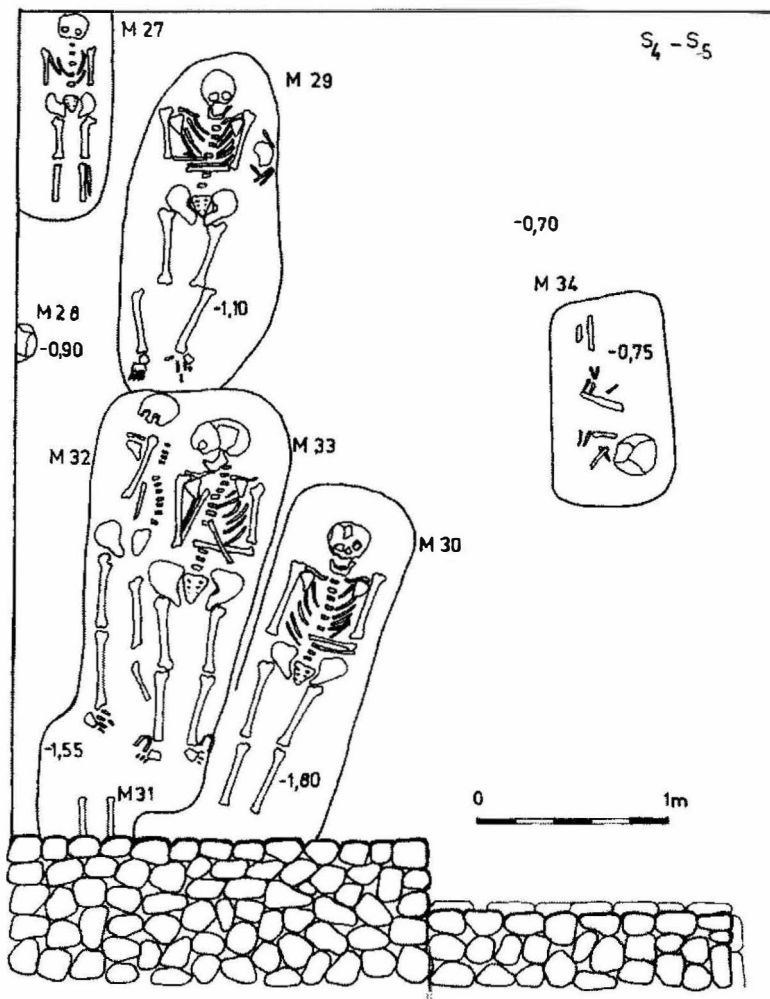

Fig. 10. Plan de situație cu mormintele notate în plan M_{27} - M_{34} .

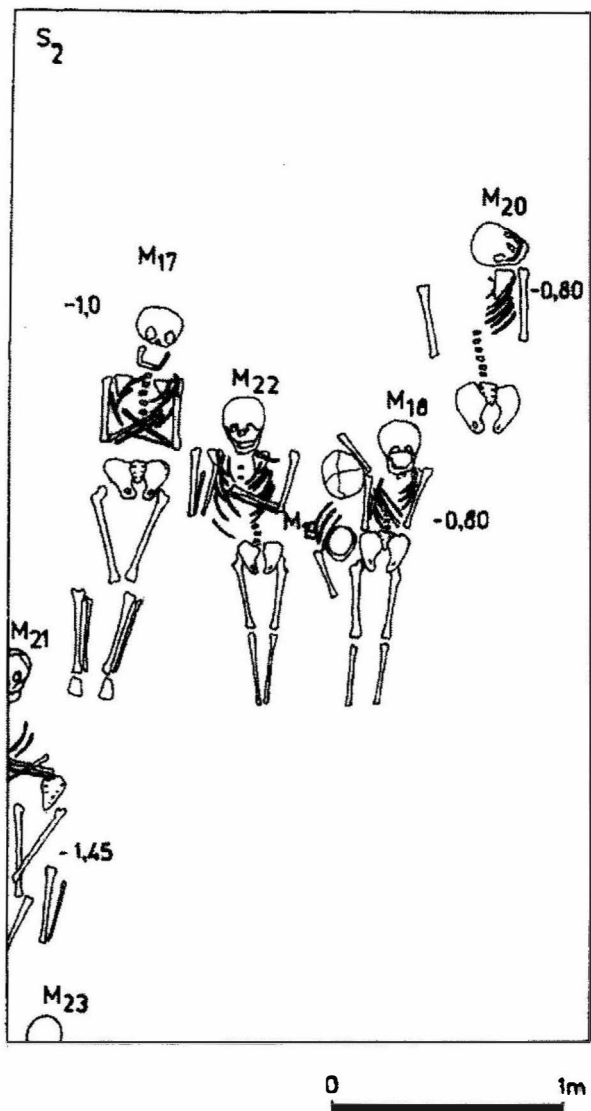

Fig. 11. Plan de situație cu mormintele M₁₇-M₂₃.

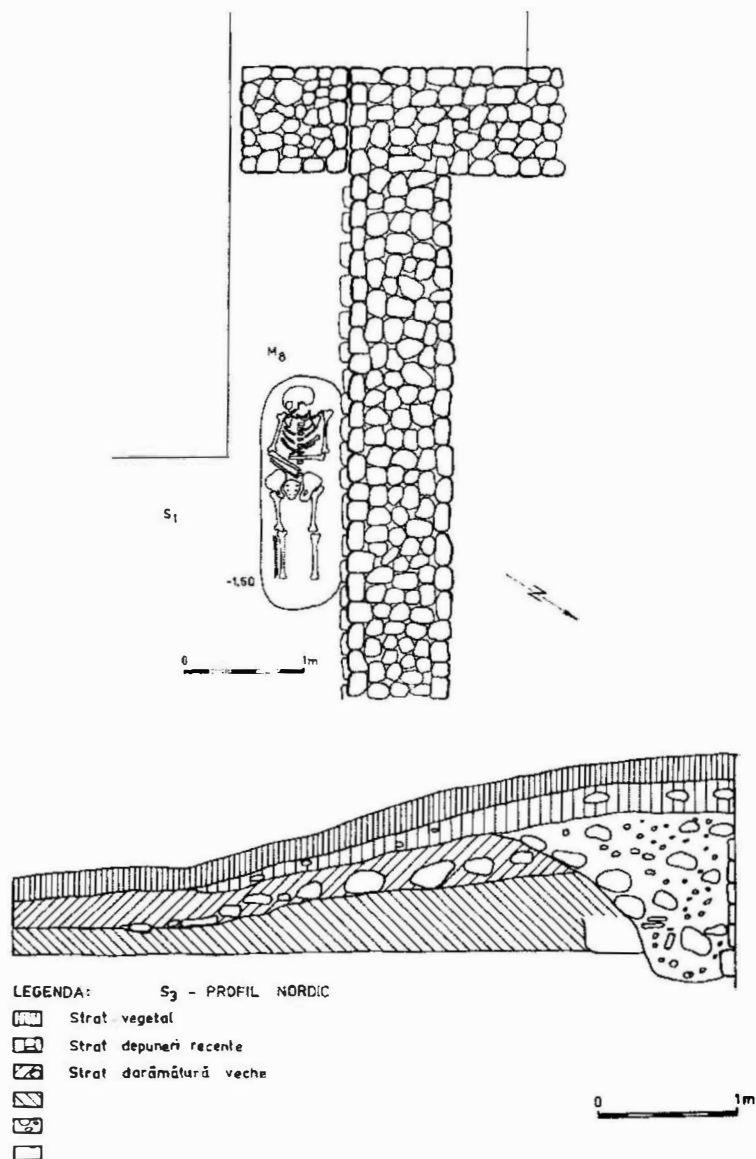

Fig. 12. a. Plan de situație cu zidul sudic al navei și M_8 ; b. Profil nordic al secțiunii 3.

DESPRE ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ DIN CLISURA DUNĂRII

Dunărea străbate între Baziaș și Gura Văii, pe o distanță de 136 km, un defileu extrem de spectaculos, dar cu multe obstacole în calea navigației. Tăind lanțul Carpaților, în această zonă Dunărea leagă două mari spații europene, Depresiunea Panonică și Depresiunea Pontică. Clisura Dunării, toponim local cu rezonanțe ce trimit la începuturile Evului Mediu, delimitează segmentul bănățean al Dunării de jos apusene. Vadurile Dunării, de la gurile Carașului și Nerei cât și cele din extremitatea răsăriteană ale culoarului Cernei, au reprezentat punți de legătură de-a lungul unor vechi artere care legau Peninsula Balcanică peste spațiul bănățean cu Europa centrală¹. Rolul de culoar geografic dar și cultural al Dunării de jos apusene, sintagmă de mult cunoscută în istoriografia română, a fost deja evocat în repetate rânduri².

Abordarea problemei arhitecturii ecleziastice din secolele XIV-XV din Clisura Dunării se leagă nemijlocit de informații istorice din surse otomane de la mijlocul veacului al XVI-lea cât și de confirmări recente ale arheologiei medievale a unor informații provenind din deșterele otomane³. Au apărut astfel în conul de lumină al istoriei Evului Mediu așezăminte medievale despre care nu avem informații din alte surse istorice și care au pierit apoi în confruntările militare de la începutul veacului al XVIII-lea care au cuprins Banatul. Existau deja între anii

---

¹ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p.61; Gy. Györffy, *Az Arpad-Kori Magyarország története földrajza*, III, Budapesta, 1987, p.469; Th. Trâpcea, *Româniile dintre Timoc și Morava*, ed. II, 1999, p.18-26; N. Iorga, *Chestiunea Dunării*. (Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestiune), Ediție îngrijită de Victor Spinei, p.84-88.

² R. Theodorescu, *op.cit.*, p.346-347.

³ Engel P., *A Temesvári és Moldovai Szandzák települései (1554-1597)*, Szeged, 1996; O. Zirović, *Târkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683 godine*, Beograd, 1994;

1554-1579, când apar consemnate în defterele otomane, mănăstirile de la Svinița și Sirinia, amândouă cu hramul *Sfântul Nicolae*⁴, mănăstirea *Sfinții Arhangheli* de la Moldova Veche⁵, mănăstirea Baziaș cu hramul *Sfântul Ilie*⁶ precum și mănăstirile Zlatița și Cusici de la gurile Nerei⁷. Pornind de la aceste date sumare din sursele documentare ne-am propus, cu ajutorul arheologiei medievale, abordarea unor aspecte ale evoluției arhitecturii ecleziastice în Clisura Dunării. Identificarea tuturor monumentelor cunoscute, cercetarea sistematică a acestora, va îngădui aprecieri ferme în chestiunea evoluției arhitecturii ecleziastice la Dunărea de jos apuseană. Arheologia medievală reprezintă în cazul bănățean singura opțiune de constituire a unei documentații serioase cu privire la mănăstirile și bisericile medievale. Arătăm, în alte împrejurări, că datorăm în exclusivitate arheologiei medievale din ultimele trei decenii imaginea actuală despre arhitectura medievală din Banat. Descoperiri mai vechi din prima jumătate a veacului trecut de la Turnu-Severin și de la Vodița, făcute în condițiile de pionierat ale arheologiei românești, atrăgeau de pe atunci atenția asupra unor monumente semnificative pentru începuturile arhitecturii ecleziastice și în egală măsură ale organizării monahale în spațiul nord dunărean. Cercetările de mare amploare din deceniul al optulea al veacului trecut de pe ambele maluri ale Dunării au adus clarificări în privința monumentelor medievale⁸. Descoperirile de pe malul sârbesc de la Hajdučka Vodenika⁹, Peska Bara¹⁰, Manastir¹¹, Ribnica și Donje Milanovac¹² au oferit detalii cu privire la planul unor biserici sală parohiale din secolele XII-XV din Clisură. Biserica de la

---

⁴ Engel P., *op.cit*, p. 128-134.

⁵ *Ibidem*, p.133.

⁶ *Ibidem*, p.26.

⁷ *Ibidem*, p.29.

⁸ Cercetările de pe malul sârbesc se regăsesc publicate în *Djerdapske Sveske*, II, Belgrad, 1984; III, 1986; Cercetările de pe malul românesc au rămas definitiv în afara circuitului științific.

⁹ Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les necropoles médiévaux de Bolgetin et de Hajdučka Vodenika*, Belgrad, 1986, p.108.

¹⁰ D. Minić, Sl. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, 33-34, 1982-1983, p.302.

¹¹ *Starinar*, 33-34. 1982-1983, p.155.

¹² *Starinar*, 33-34. p.262, fig.4.

Ribnica, de lângă Donji Milanovac, cu rosturi de biserică parohială aparține veacului al XIV-lea. Ea a avut o structură simplă, formată dintr-o sală dreptunghiulară și un altar semicircular decroșat (Fig. 11). Monumentele de la Peska Bara au fost ridicate la cumpăna dintre sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea. Se remarcă biserica de la Manastir, cu dimensiuni mai mari de 13 m/5,80, care a avut o navă dreptunghiulară, încununată cu o turlă așezată pe pilaștri și un altar semicircular nedecroșat (Fig. 11/6). Planimetria monumentului converge spre biserici similare ridicate sub influența școlii morave, în prima parte a veacului al XV-lea. Reluarea cercetărilor în aceeași perioadă, la mănăstirea Vodița a dus la stabilirea mai exactă a etapelor de amenajare a celei dintâi mănăstiri ortodoxe de la Dunărea de jos apuseană¹³ (Fig. 2A).

Demersul nostru în această chestiune a vizat identificarea pe teren a mănăstirilor atestate documentar la mijlocul veacului al XVI-lea, urmat mai apoi de cercetarea sistematică a acestora. Rămân încă neidentificate pe teren ruinele mănăstirilor de la Svinița și Moldova Veche. Cercetările de la Baziaș și Sirinia¹⁴, deși sunt încă în derulare, considerăm că au oferit repere semnificative privind arhitectura ecleziastică, care sunt discutate acum în contextul de ansamblu al datelor privind arhitectura bisericilor și mănăstirilor din Clisura Dunării.

Desigur încheieri ferme, care să ofere răspunsuri la întrebări esențiale legate de momentul când apar cele dintâi biserici din zid și primele mănăstiri în spațiul sud bănățean, a impulsului sub care au luat naștere vor fi formulate doar la finalizarea cercetărilor sistematice de la monumentele de la Dunărea de jos apuseană.

Mănăstirea Baziaș, situată în extremitatea vestică a Clisurii, sub culmile joase și tocite ale Munților Locvei, a fost consemnată în defterele otomane dintre anii 1569-1579. Mănăstirea, închinată inițial *Sfântului Ilie*, a rămas în zona de umbră a istoriei pentru o vreme îndelungată, până la începutul veacului al XVIII-lea¹⁵. O regăsim consemnată, însă,

---

¹³ C. Cantacuzino, *SCIV*, 22, 3, 1966, p.473 și urm.

¹⁴ Cercetări inițiate în anul 2002 de D. Țicu și D. Rancu.

¹⁵ Engel P., *op.cit.*, p.26; O. Zirović, *op.cit.*, p.47; V. Lupulović, B. Crstić, *Manastir Bazias*, Timișoara, 1998, p.17-22.

cu hramul schimbat, începând cu anul 1724, alături de alte mănăstiri din Eparhia Timișoarei în anul 1751. Biserica a fost construită având planul unui triconc simplu, cu o singură turlă ridicată deasupra navei. Spațiul de vest al bisericii se închide printr-un turn clopotniță încorporat în pronaosul actual al bisericii, care domină prin masivitate ansamblul monumentului (Fig. 8). Cercetările de arheologie, derulate momentan numai pe spațiul nordic al bisericii, au surprins două etape distincte de amenajare. Inițial biserica a avut planul unui triconc simplu cu dimensiunile exterioare de 13,20/8,20 m. Biserica a suferit transformări, foarte probabil, în jurul anului 1721, după cum se precizează într-o inscripție încastrată în zidul de sud al navei. Atunci, biserica a fost mărită prin alipirea unui spațiu de formă de formă pătrată (6,40/6,40) cu un turn clopotniță interior. Turnul, ridicat în interior, se susținea pe zidul de vest cât și pe cei doi stâlpi masivi de zidărie din interior (Fig. 8). Observațiile stratigrafice confirmă cele două etape de amenajare a bisericii, fără a oferi momentan și indicii cronologice pentru datarea etapelor. Adâncimea zidului de fundație al turnului coboară până la 1,30 m, în timp ce fundația zidului navei nu depășește 0,60 m (Fig. 9), măsurat de la nivelul actual de călcare. Inventarul funerar al celor paisprezece morminte, cercetate arheologic pe latura de nord a bisericii, nu oferă jaloanele cronologice așteptate, atât pentru necropolă cât și pentru stabilirea relației cu momentul. Moneda găsită în umplutura gropii M₁, emisă de regele Bela al IV-lea (1235-1270) nu poate constitui, datorită contextului în care a fost descoperită, un reper în chestiunea discutată mai înainte.

Biserica cu plan triconc avea traveea centrală sub forma unui dreptunghi, flancată pe latura de nord și sud de două abside semicirculare. Altarul era realizat, de asemenea, sub forma unei abside semicirculare alipite pe extremitatea de răsărit a navei. Se remarcă, în cazul Baziașului, traseul semicircular al celor trei abside atât la interior cât și la exterior, cei patru pilaștri masivi, care flanchează extremitățile absidelor laterale ale navei care susțineau arcurile și pandativii pe care a fost ridicată turla. Tamburul turlei care încununează nava are o formă octogonală la exterior și circulară la interior și este acoperit cu o calotă semisferică. Ferestre înalte, cu fânta îngustă spre exterior, străpung cele opt laturi

ale prismei tamburului. Diametrul turlei, ridicată deasupra traveei centrale a naosului măsoară 2,80 m. Absidele laterale ale navei și cea a altarului au fost acoperite cu semicalote, în timp ce la navă întâlnim o boltă semicirculară longitudinală pe arce la extremități. Spațiul dintre pilaștri și altar este acoperit cu o boltă semicilindrică transversală. Biserica mănăstirii Baziaș, cu elementele sale arhitecturale păstrate, prezintă silueta unui monument unic din arhitectura medievală ecleziastică a Banatului. Ea se înscrie, prin planul triconc cu pilaștrii adosați în flancurile absidelor laterale, în tipul clasic al triconcului sârbesc, cum a fost adeseori numită în istoriografie această categorie de monumente. Analogiile formale de plan cu monumente din spațiul Dunării de jos apusene de la Vodița II¹⁶, Topolnița¹⁷, Vișina¹⁸, dar și de la sudul Dunării, cu bisericile mănăstirii din Gorniak (1379), Lipovac (1399) ori cea de la Brezavica-Beška (1440) din valea Moravei¹⁹, pledează pentru înscrierea acestui monument în seria bisericilor cu plan triconc ridicate la sfârșitul veacului al XIV-lea ori la începutul veacului al XV-lea, cândva în jurul anului 1400, în culoarul Dunării de jos apusene. Finalizarea cercetărilor de arheologie medievală la Baziaș va aduce și precizările așteptate legate de momentul construcției bisericii.

Biserica mănăstirii Sirinia, foarte recent identificată prin cercetări de arheologie medievală, prezintă un plan asemănător celei de la Baziaș (Fig. 1). Mănăstirea Sirinia, cu hramul *Sfântul Nicolae*, este cunoscută doar din defterele otomane de la mijlocul veacului al XVI-lea. Ea a fost consemnată în anii 1554-1579 odată cu mănăstirea Baziaș, Cusici, Zlatița, Svinița și Moldova Veche. Remarcabil pentru cunoașterea arhitecturii ecleziastice rămâne faptul că bisericile mănăstirilor de la Cusici²⁰, Baziaș și Sirinia au avut un plan triconc (Fig. 2). Mănăstirea a fost ridicată la gura văii Sirinia, un afluent al Dunării, care coboară

---

¹⁶ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p.187; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.296-297.

¹⁷ C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p.126-127.

¹⁸ *Ibidem*, p.129.

¹⁹ A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednovekovno Srbii*, Belgrad, 1962, p.176-178, fig.379, 387, 398.

²⁰ C. Moisescu, *op.cit.*, p.189-190, fig. 230.

din Munții Clisurii, în vecinătate de Cozla, în Depresiunea Liubcova. Monumentul păstrat la nivelul fundației prezintă planul unui triconc cu dimensiunile de 15/9 m. Pronaosul a avut o formă trapezoidală cu dimensiunile interioare de 4,80/4,10/4,40 m, având baza mică alipită direct pe absidele laterale ale naosului (Fig. 3). Se remarcă de altminteri un decroș sub forma unei șanțurii la exterior între pereții navei și ai pronaosului. O sală dreptunghiulară (4/3,80 m) flancată de două abside semicirculare, egale în dimensiuni, forma naosul bisericii. Două fride laterale, apărute între perechea de pilaștri din estul navei și absida semicirculară a altarului, despărțeau spațiul naosului de altar.

În spațiul navei se detașează poziția celor două perechi de pilaștri, care aveau rolul să susțină turla ce încăleca nava. Perechea de pilaștri din vestul navei era așezată direct pe frontul de est al zidului de la pronaos, ceea ce aici a dus la eliminarea unor fride asemănătoare celor create în spațiul dintre navă și altar. Tamburul turlei, ridicate deasupra traveei centrale a naosului, cu diametrul de 3 m, se sprijinea pe arcele care uneau pilaștrii. Fundația și zidurile bisericii au fost construite din piatră de calcar cioplită, aflată din abundență la îndemână pe valea Siriniei, în timp ce pentru bolta navei și turlă s-a folosit travertinul, exploatat din imediata vecinătate de la Cozla. Blocuri de travertin, cioplite sub forma unor bolțari cu dimensiunile de 0,50/0,45/0,15 m, 0,70/0,40/0,25 m, altele cu dimensiuni asemănătoare s-au găsit într-un număr extrem de mare la interiorul bisericii. Acești bolțari din travertin proveneau de la calota care acoperea pronaosul, de la bolta turlei și a absidelor navei și altarului. Fundațiile bisericii aveau o lățime de 1,10 m și erau săpate până la adâncimea de 0,80 m, măsurată de la nivelul de călcare medieval. Pereții bisericii au fost demantelați până aproape complet. Doar în puține segmente ei s-au păstrat în elevație între 0,30-0,70 m (Fig. 5).

Spațiul interior al bisericii a fost puternic bulversat, uneori până la adâncimea fundațiilor, iar materialul arheologic descoperit este puțin și neconcludent. Ceramica uzuală, fragmentară nu poate oferi repere de datare pentru monument. Extinderea cercetărilor în necropola mănăstirii, în zona chiliilor va aduce, probabil, documentația absolut necesară pentru reconstituirea istoriei mănăstirii de la Sirinia. Analogiile pentru planul bisericii constituie, în stadiul actual al cercetării, suportul pentru o

discuție referitoare la arhitectura monumentului. Biserica mănăstirii Sirinia se înscrie în șirul monumentelor cu plan triconc, cu perechi de pilaștri dispuși pe flancurile absidelor laterale, ridicate sub influența școlii *morave* începând cu deceniile opt și nouă ale veacului al XIV-lea²¹ în spațiul de la nordul Dunării. Sub condiția unor confirmări arheologice ulterioare considerăm că biserica mănăstirii Sirinia a putut fi ridicată în cursul veacului al XV-lea, probabil în prima jumătate a sa. Această zonă din Clisura Dunării cu structuri instituționale românești, districtul Liubcova bunăoară, atestat acum în secolul al XV-lea, a intrat în domeniile nobililor români Nicolae de Bizere și Mihai de Cerna. Cetatea Drencova și satele aparținătoare au fost donate celor două familii nobiliare românești pentru meritele și contribuțiile financiare la întreținerea cetăților de pe linia Dunării. Adunarea generală a nobililor și cnezilor români din cele șapte districte românești din Banat, întrunită la Caransebeș în februarie 1452 a confirmat, la solicitarea lui Iancu de Hunedoara, faptul că nobilii Cerna stăpâneau trei părți din domeniul cetății Drencova, iar Nicolae de Bizere o parte. Cele două puternice familii Cerna și Bizere, din elita feudală a Banatului, au primit donația asupra cetății Drencova și a satelor aparținătoare de la regele maghiar Albert în cursul anului 1439. În aceste circumstanțe este firesc să vedem în reprezentanții celor două familii nobiliare românești posibili ctitori ai mănăstirii Sirinia din vecinătatea cetății de la Drencova, dar, sigur, tot așa de bine ea ar fi putut să fie ctitoria unor reprezentanți ai elitelor locale din districtul românesc Liubcova sau al cnezilor din Almăj. Nu credem că este întâmplător faptul că o parte din mănăstirile din Clisura Dunării, de la Moldova Veche, Sirinia, Svinița și chiar Mraconia se află în apropierea unor cetăți medievale din secolele XIV-XV. Veacul al XV-lea a fost o perioadă în care elitele românești din sudul Banatului s-au distins în luptele antiotomane și au fost răsplătite cu privilegii. Puținele documente de cancelarie au consemnat în cursul veacului al XV-lea, în Clisura Dunării, sate și târguri românești în structuri instituționale specifice lumii românești. Nu putem omite din discuția privitoare la arhitectura mănăstirilor din

---

²¹ V. Vătășianu, *op.cit.*, p.189; idem, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 36-38; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.296-297; C. Moisescu, *op.cit.*, p.117.

Clisura Dunării un monument deja pierdut sub apele Dunării și din păcate și necercetat arheologic, este vorba de mănăstirea Mraconia sau Mrăcunea care este uneori amintită în istoriografia locală bănățeană²². Biserica a avut un destin tragic ca atât de multe biserici și mănăstiri medievale bănățene. Distrusă de o incursiune otomană în anul 1788, ea a rămas în stare de ruină până în anul 1931 când s-a rezidit pe vechile temelii pentru a fi apoi definitiv pierdută în anul 1968 sub apele Dunării²³. Ea a fost ridicată pe valea Mraconia, la intrarea în Cazanele mici ale fluviului. Puținele informații referitoare la trecutul monumentului, cât și descrierea planului acestuia le datorăm și acum harnicului istoriograf bănățean de la începutul veacului al XIX-lea, Nicolae Stoica de Hațeg. Planul monumentului relevă structura unui triconc ce avea circa 14,23 m lungime, cu un pronaos îngust în continuarea cărui, pe aceeași lățime, se desfășura o navă dreptunghiulară cu două abside semicirculare și un altar sub forma unei abside semicirculare la interior cât și la exterior (Fig. 2B). Structura spațiului interior al navei, cu dispunerea celor două perechi de pilaștri din flancurile absidelor laterale, aduce aminte de biserica mănăstirii Sirinia.

Mănăstirea Mraconia a avut în elevație două elemente reprezentative: o turlă cu o calotă semisferică ce încununa nava și un turn, mai scund, deasupra pronaosului. Nava a fost acoperită pe extremitatea de vest și de est cu bolți semicilindrice susținute de arcurile longitudinale dintre pilaștri. Bolțile și calotele semisferice ale absidelor laterale erau lucrate din piatră fasonată, încă vizibile în anul 1829. Dealtminteri, după aceeași mărturie a cronicarului Nicolae Stoica din Mehadia pereții mănăstirii erau acoperiți cu picturi ce s-au păstrat bine până în jurul anului 1800. Tradiția locală, consemnată de același harnic istoriograf bănățean, atribuie ridicarea mănăstirii călugărilor sârbi din veacul al XIV-lea. Documentele turcești din veacul al XVI-lea n-au consemnat mănăstirea, doar satul pustiit din apropiere. Ogradena era

---

²² St. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p.197; V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1947, p.109-115; I.B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 81-83; M. Teleguț, M. Ancușă, *MB*, 22, 4-6, 1972, p.235-236.

²³ M. Teleguț, M. Ancușă, *op.cit.*, p.235.

amintit în anul 1554²⁴. Analogiile de plan, luate în discuție cu precauțiile necesare, în absența unor cercetări, sugerează o apropiere a monumentului de la Mraconia de biserici ridicate în Oltenia, ori în Hațeg la Prislop. Biserica Vodița II, din imediata vecinătate de Mraconia din Valea Dunării românești, reprezintă analogia cea mai apropiată, care sugerează o ridicare a monumentului în cursul veacului al XV-lea, poate chiar în prima jumătate²⁵. Monumentele recent investigate din spațiul bănățean alături de cele deja cunoscute de pe malul sudic al Dunării, aduc această zonă de culoar geografic și cultural în sfera de interes a cercetării istorice. Bisericile mănăstirilor Baziaș, Sirinia, a celei dispărute de la Mraconia alături de cele cunoscute din nordul Banatului de la Bezdin²⁶ și Hodoș-Bodrog²⁷ oferă câteva repere semnificative pentru stadiul actual al cercetării, cu privire la difuziunea monumentelor cu plan triconc la finele veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea în această zonă a Dunării de jos apusene. O documentație arheologică completă a fiecărui monument, discutată în contextul general al istoriei bănățene, va oferi răspunsuri la chestiuni mult discutate legate de momentul apariției triconcului în spațiul bănățean, de aportul tradiției locale, a meșterilor locali la difuziunea unui model venit cu siguranță din lumea feudală sârbească²⁸. Monumentele de arhitectură mai sus discutate au fost ridicate într-o zonă în care documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea și al XV-lea au confirmat existența districtului Liubcova, a districtului Haram, a târgului Kwunzeg, instituții specifice lumii românești. Aceleași surse istorice amintesc către mijlocul veacului al XV-lea stăpânirea unei cetăți Drencova de către nobilii români Nicolae Bizere, Mihail și Vasile Cerna alături de Mușina și Șandor din Densuș. Acești nobili români au cheltuit suma de 5000 florini aur pentru întreținerea

---

²⁴ Engel P., *op.cit.*, p. 98.

²⁵ A. Deroko, *op. cit.*, p.199-203; C. Moiescu, *op.cit.* p.126-129; V. Vătășianu, *op.cit.* p.480,483.

²⁶ O. Velescu, A. Corvătescu, *BMI*, XII,1, 1972, p.49-58.

²⁷ A.A. Rusu, G.P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p.177-178; R. Popa, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989, p.226-229.

²⁸ N. Ghika-Budești, *BCMI*, XX, 1927, p.129-131; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.297-299; V. Vătășianu, *op.cit.*, p.190, cu privire la contribuția meșterilor locali.

unor cetăți dunărene, fapt confirmat de un document emis de cancelaria regelui Vladislav al II-lea în anul 1443²⁹. Bisericile cu plan triconc din spațiul bănățean au fost ridicate într-o zonă în care arhitectura din zid poate fi urmărită încă din veacul al XII-lea. Arhitectura ecleziastică din sudul Banatului, cu bisericile sală cu altar rectangular ridicate începând cu veacul al XIII-lea, dar cu deosebire în cursul veacului următor, relevă influențele receptate dinspre lumea catolică central europeană. Bisericile mănăstirilor ortodoxe bănățene, atât cât cunoaștem despre ele în momentul actual relevă puternicele legături, firești dealt minteri, cu lumea monahală sârbească.

Arheologia medievală bănățeană a adus, treptat, în ultimele decenii lumini pentru o zonă care se afla „împotriva evidenței neluminată în privința monumentelor de artă veche”³⁰.

---

²⁹ D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998, p.323, 447-448.

³⁰ I.D. Ștefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981, p.15.

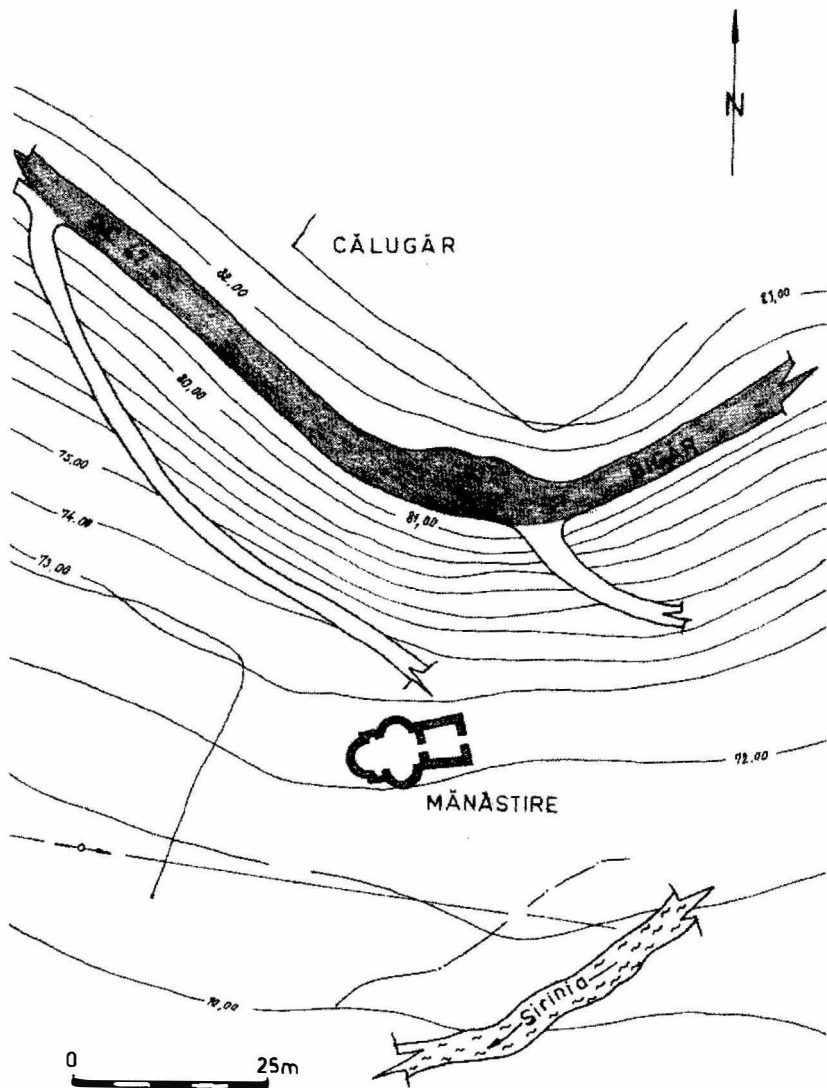

Fig. 1. Drencova. Valea Sirinia. Plan de situație cu amplasarea bisericii mănăstirii Sirinia.

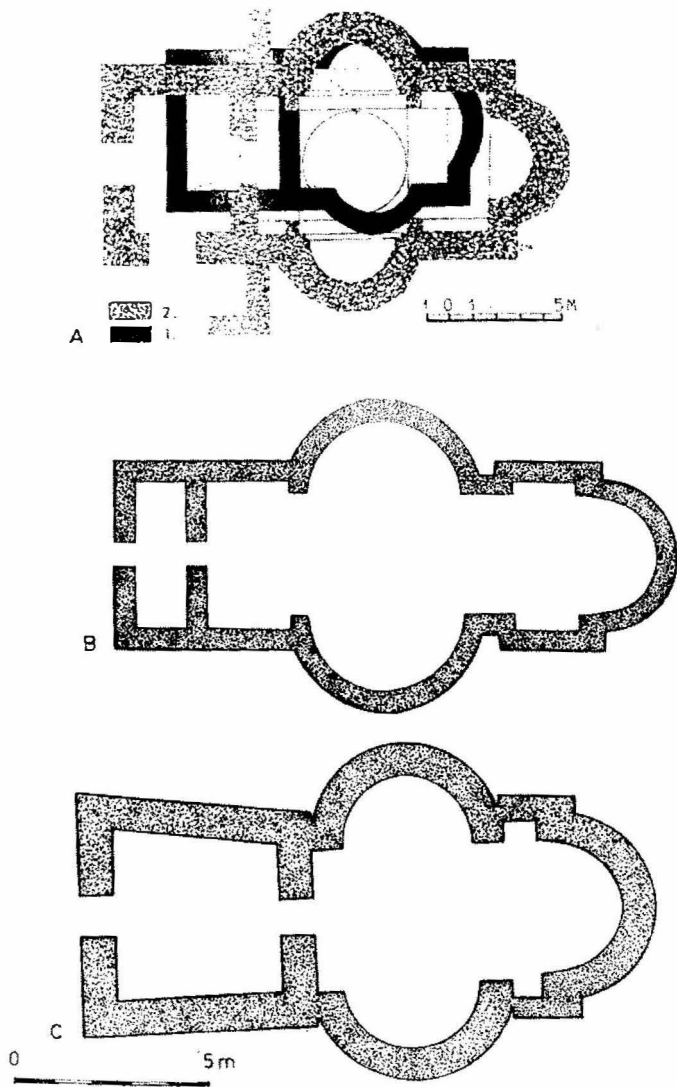

Fig. 2. Biserici cu plan triconc (sec.XIV-XV): A. Vodița (după C. Moiescu); B. Mraconia; C. Sirinia.

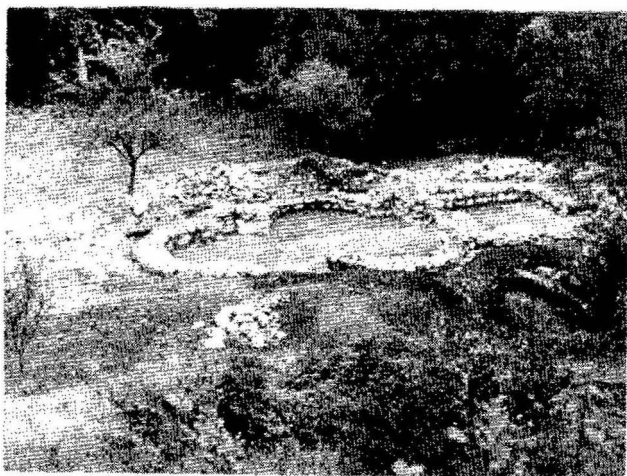

Fig. 3. Drencova. *Valea Sirinia*. Ruinele bisericii mănăstirii Sirinia.

Fig. 4. Mănăstirea Sirinia. Detalii de la absida nordică a triconcului.

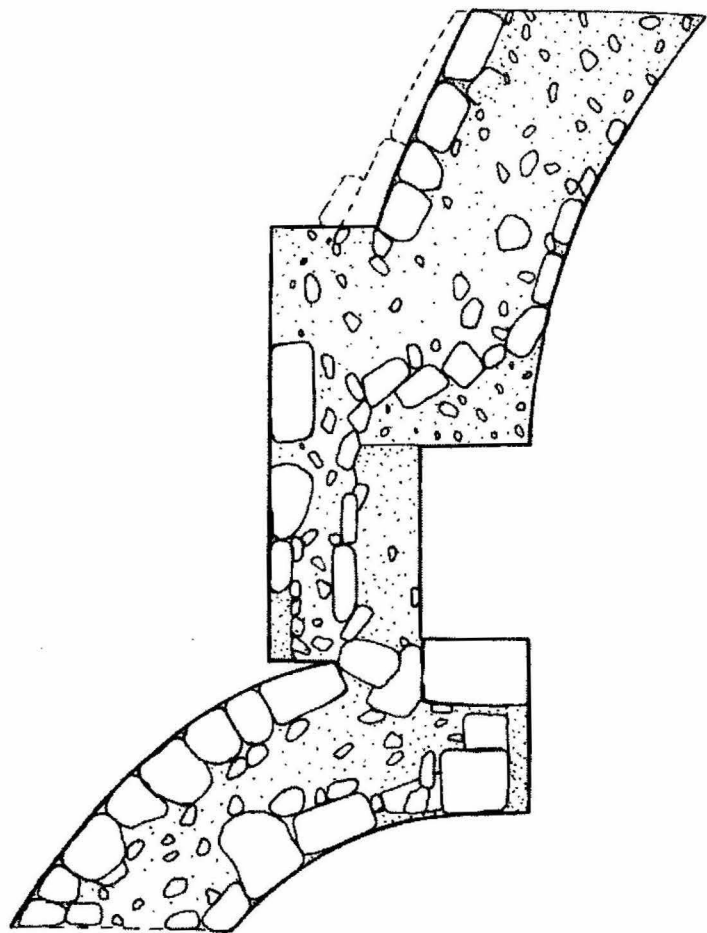

Fig. 5. Mănăstirea Sirinia. Planul zidului nordic al absidelor bisericii.

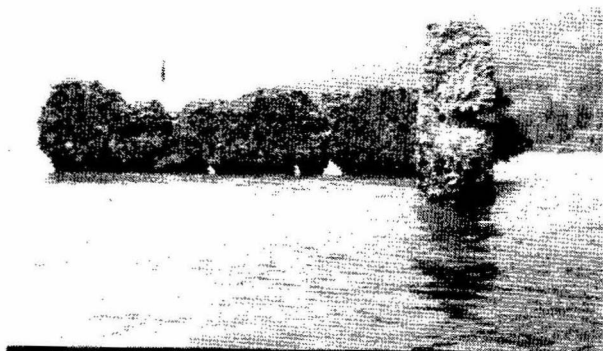
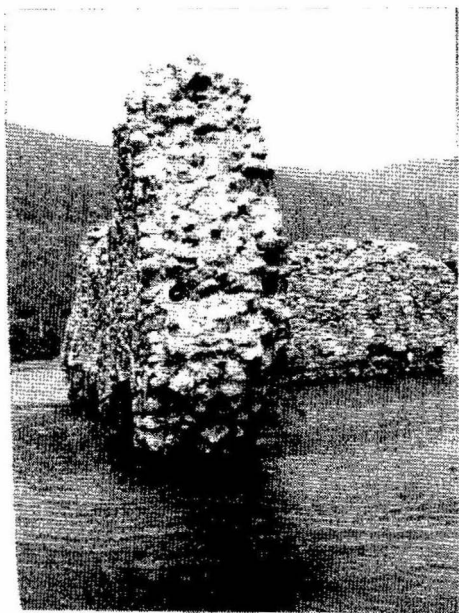

Fig. 6. Starea actuală a ruinelor cetății Drencova (sec. XV).

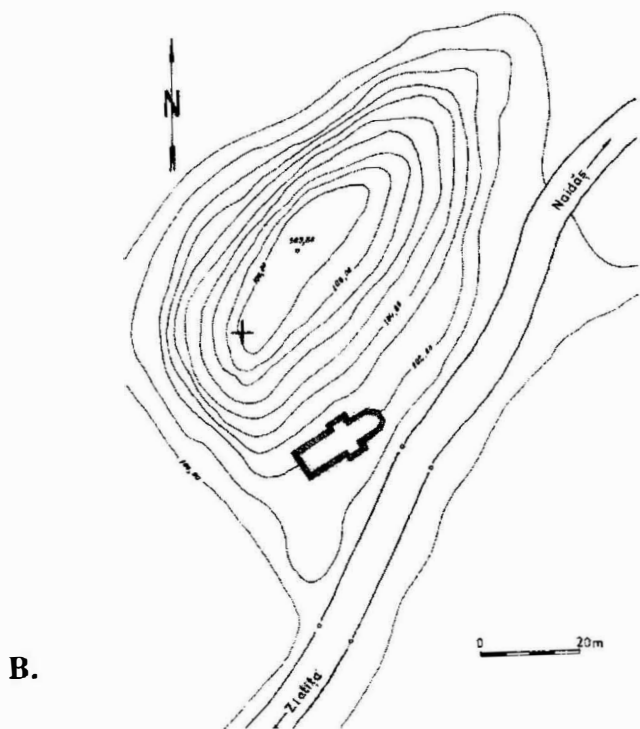
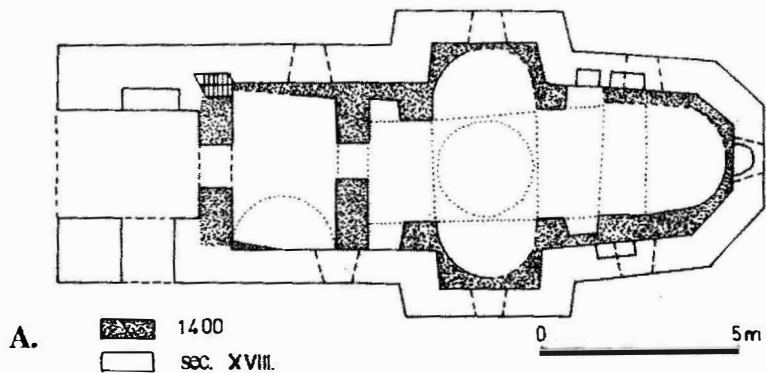

Fig. 7. A. Biserica cu plan triconc de la mănăstirea Cusici (după C. Moiscscu); B. Plan de situație cu amplasarea mănăstirii Cusici

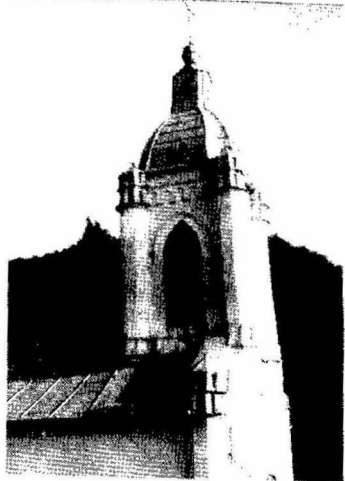
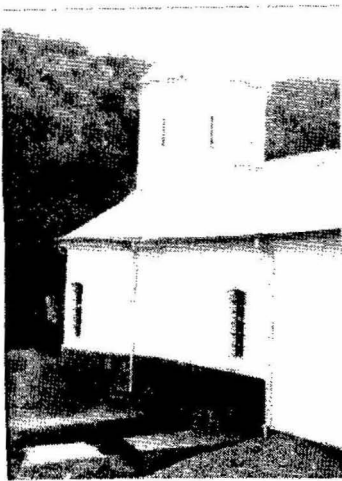

Fig. 8. Mănăstirea Baziaș.

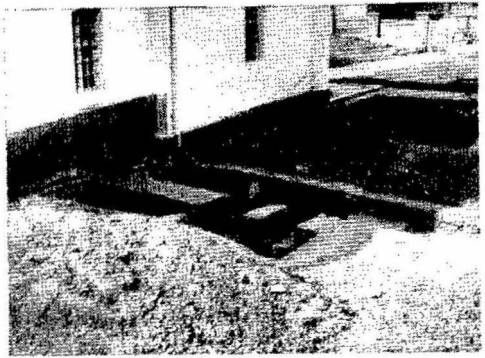

Fig. 9. Cercetări arheologice la Mănăstirea Baziaș.

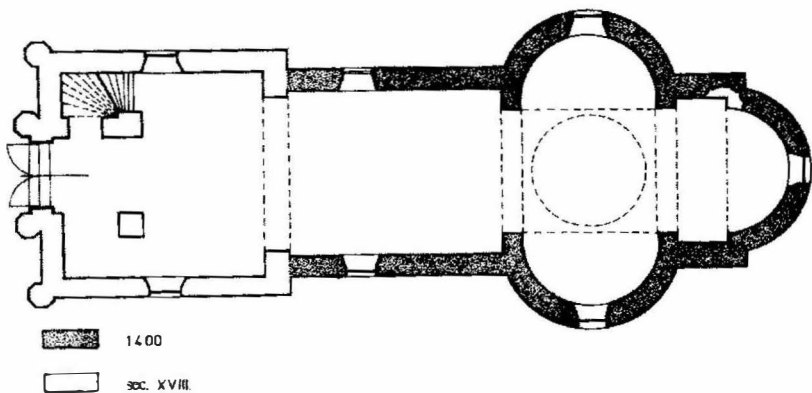
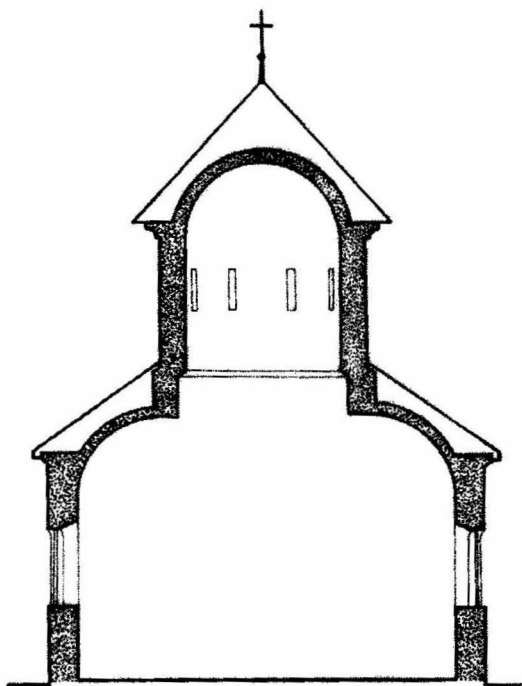

Fig. 10. Secțiune și plan cu etapele de construcție a bisericii mănăstirii Baziaș.

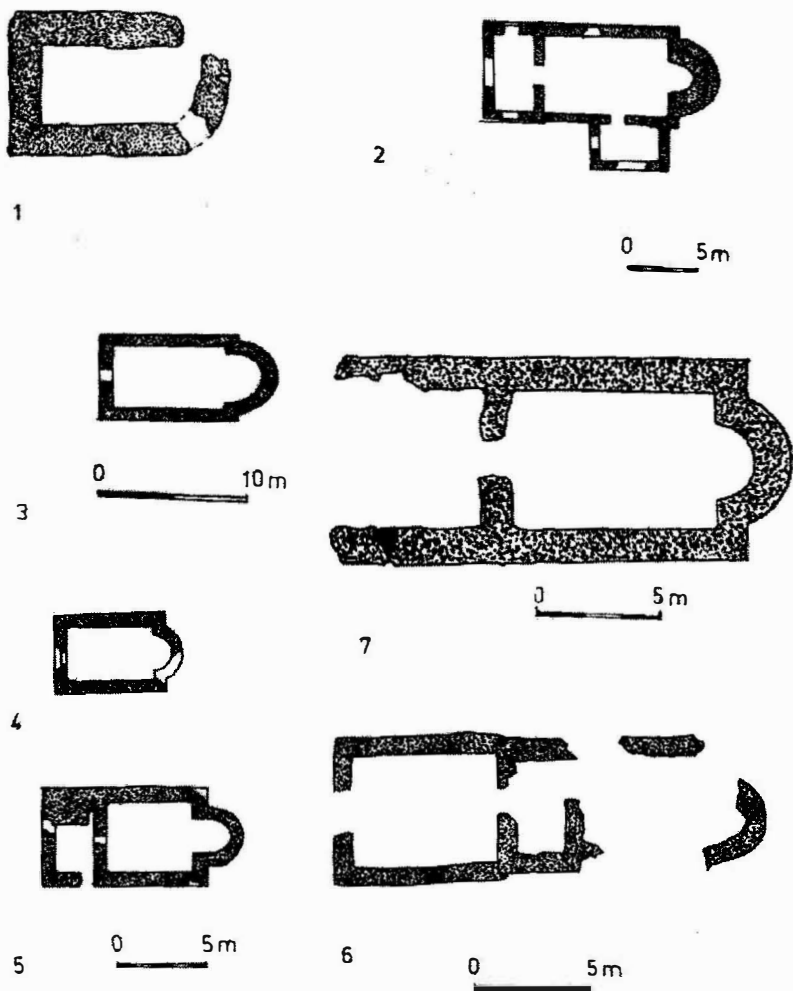

Fig. 11. Biserici din secolele XII-XV din Clisura Dunării:

1. *Hajdučka Vodenica*; 2. *Boljetin*; 3. *Donji Milanovac - Veliki Gradac*; 4-5. *Ribnica*; 6. *Manastir*; 7. *Pesca Bara* (după *Starinar*, 33-34, 1982-1983).

ZLATIȚA – UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ ECLEZIATICĂ DIN VEACUL AL XV-LEA

Satul Zlatița este amplasat pe cursul inferior al râului Nera, nu departe de vărsarea acestuia în Dunăre, la Stara Palanka. În această zonă se delimitează o enclavă slavă, din care fac parte satele sârbești Socol, Câmpia, Zlatița, Cusici, Vravec Gai și Palanca împrăștiate pe ambele maluri ale Nerei¹. Râul are în acest sector o vale largă și domoală, cu o luncă care se lățește treptat de la Zlatița și până la Socol. Malul drept al Nerei, care în momentul actual este frontieră de stat cu Serbia, este străjuit de un câmp înalt pe care se află satele Călugăra, Cusici și Bela Țârkva, în timp ce malul sudic este închis de culmile joase și tocite ale ultimelor prelungiri vestice ale Munceilor Locvei.

Mănăstirea Zlatița se află situată în extremitatea vestică, la circa 2 km de satul Zlatița, pe malul stâng al râului Nera. Biserica actuală a mănăstirii, ridicată între anii 1761-1770 este amplasată pe terasa mijlocie a Nerei de unde domină zona². Pe același mal, la circa 3 km est, pe o terasă identică, se află mănăstirea medievală Cusici³.

Demersul de cercetare arheologică a fost motivat de informații istorice care au consemnat biserica medievală a mănăstirii Zlatița. Astfel, defterele otomane din vremea lui Selim al II-lea (1566-1574) amintesc

---

¹ M. Filipović (sub.red.), *Banatske Here*, Novi Sad, 1958, p.393-394, discuția despre acest grup etnic, eterogen, cu elemente etnice din Herțegovina, Muntenegru, Stari Vlah, Serbia vizează îndeosebi perioada secolelor XVIII-XIX.

² O. Radoslavlević, *Manastir Zlatica*, Bela Țârkva, 1996, p. 13-15.

³ O. Zirojević, *op.cit.*, p.124; E.Pal, *op.cit.*, p. 82; D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 183-184 cu o prezentare neconcludentă, confuză, a ruinelor mănăstirii Cusici și Zlatița. Ambele mănăstiri se află acum în hotarul satului Zlatița, pe malul stâng al Nerei, în timp ce satul Cusici a rămas în hotarul sârbesc, pe malul drept al Nerei.

mănăstirea Zlatița cu hramul „Sfântul Sava”⁴. Ea apare consemnată în defterele următoare până în vremea sultanului Murat al III-lea (1574-1595), cu același hram și cu obligația de a achita o dare de 650 de accii. Inventarul bisericilor și mănăstirilor din Episcopia Vârșețului din 15 ianuarie 1757 a consemnat mănăstirea Zlatița cu hramul „Sfinților Luminători sârbești Simion și Sava, foarte veche și gata să cadă”, fiind metoh ale Mănăstirii Milisevo⁵.

Ruinele vechii mănăstiri nu s-au păstrat, după dărâmarea ei în anul 1770 în urma războaielor turco-austriece. Tradiția locală a păstrat amintirea vechii mănăstiri și a locului ei de amplasare. Astfel la circa 50 m est de biserica actuală, în lunca joasă, lângă o fântână a fost ridicată o troiță, pe locul fostei mănăstiri (Fig. 1). Cercetarea arheologică pe teren a fost inițiată pornind de la informația oferită de tradiția istorică locală.

Cercetarea arheologică a identificat planul unei biserici sală cu dimensiunile exterioare de 17,50/5,20 m. Structural monumentul a avut un pronaos, care măsoara la interior 3,20/4,10 m. Nava lungă de 7,20 m și lată de 4,10 m era flancată pe latura de nord și sud de două abside dreptunghiulare, cu dimensiunile interioare de 3/2 m. Altarul avea forma unei abside semicirculare (Fig. 5), cu o lungime de 4,80 m măsurată pe axă.

Zidurile bisericii au fost construite din piatră și cărămidă. Observații asupra modului de construcție a zidurilor s-au putut face în S₁, S₄ și S₁₀. Zona de est a bisericii cu absidele laterale și absida altarului au fost puternic afectate, zidurile fiind demantelate până la fundație. Planul absidei altarului a putut fi reconstituit cu ajutorul traiektului șanțului de fundație. Fundația zidurilor a fost săpată până la adâncime de 1,05 m pe latura de vest, pe latura de nord a navei la 0,85 m, în timp ce la absida nordică a navei este la 0,60 m iar la altar la 0,30-0,20 m de

---

⁴ O. Zirojević, *op.cit.*, p. 124; E. Pal, *A Temesvári és Moldavai szudzsák török kori települései, 1554-1579*, Szeged, 1996, p. 29, 152; O. Zirojević, *Tárke i manastiri na području Pečke patriarsie do 1683 godine*, Beograd, 1984, p. 107;

⁵ I.D. Suci, N. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 238.

la nivelul actual de călcare (Fig. 3). Terenul în pantă pe care a fost construită biserica a determinat adâncimea mai mare a șanțului de fundație spre vest și o scădere treptată în zona de răsărit a navei. Fundația era formată dintr-un strat de piatră peste care s-a așezat un rând de lespezi cioplite (Fig. 4). Lespezile din fundație peste care s-a ridicat zidul din cărămidă și piatră aveau o formă paralelipipedică cu lungimi cuprinse între 30-50 cm și până la 1,00 m și late de 25-60 cm. Zidurile au fost ridicate din cărămidă, dispusă în șiruri orizontale legată cu mortar. Zidul din cărămidă a fost ridicat între două blocuri din calcar ecarisate (Fig. 3). Pronaosul prezenta o structură ușor diferită a zidurilor, acestea fiind mai înguste, de circa 0,40 m și construite din piatră în amestec cu cărămidă. Fundația zidului vestic al pronaosului era protejată cu lespezi lungi, groase de 0,10 m și puse pe verticală. În fundația pronaosului nu au fost utilizate lespezi late peste care să se ridice zidul, acesta fiind așezat direct pe fragmentele de rocă din fundație. Zidurile bisericii aveau o grosime de 0,55 m, fundația fiind mai lată cu 20-30 cm, astfel la absida altarului fundației avea 0,90-1,00 m, iar la absida nordică 0,70 m.

Absidele laterale ale navei erau flancate de două perechi de pilaștri care aveau menirea să susțină o turlă care încununa nava (Fig. 5). Foarte probabil că pe latura de vest a navei, susținut de zidul despărțitor al pronaosului și de doi pilaștri masivi, se ridica un turn mai mic.

Materialul arheologic este extrem de modest. S-au descoperit multe cuie și piroane provenind de la acoperiș și câteva fragmente ceramice uzuale și glazurate ce pot fi atribuite secolelor XV-XVI. Monumentul de la Zlatița are omologii de plan foarte apropiate cu alte două biserici medievale bănățene, este vorba de biserica mănăstirii Săraca, de la Șemlacu Mic, și cea mănăstirii Voilovița, de lângă Pancevo. Structural ele se încadrează în tipul bisericii sală, flancată de două spații laterale, cu rostul unui transept și încununată de o cupolă. Originea acestui plan de monument se regăsește în mediul feudal sârbesc al regatului Nemanizilor din veacul al XIII-lea⁶. Biserica mănăstirii Moravița, cum este de fapt consemnată în defterele otomane mănăstirea Săraca, a

---

⁶ A. Deroko, *Monumentalna: i dekorativna arhitektura u srednemvekovoi Srbiji*, ed. II-a, Belgrad, 1962, p.50-53.

fost ridicată în veacul al XV-lea, foarte probabil de Gheorghe Brankovici. Fixarea momentului cronologic pentru micuțul lăcaș bănațean, de pe valea Moraviței în veacul al XV-lea s-a făcut pe baza tradiției, pentru istoriografia mai veche și mai recent pe baza analizei elementelor stilistice ale sale, coroborate cu informații istorice legate de stăpânirea domeniului Ersumlio (Vârșeț) la mijlocul veacului al XV-lea de către despotul sârb Brankovici⁷. De altminteri și cercetarea arheologică sugera o încadrare în aceeași perioadă⁸. Similitudini planimetrice foarte apropiate prezintă biserica mănăstirii Voilovița de lângă Pancevo⁹. Planul, ridicat în tradiția școlii de arhitectură din Rașca, cuprindea pronaosul, nava surmontată de o cupolă așezată pe două perechi de pilaștri dezvoltăți din extremitățile încăperilor laterale care flancau nava. Absida altarului, mult alungită, a avut o formă semicirculară atât la interior cât și la exterior (Fig.5). Monumentul de cult de la Voilovița a fost ridicat în a doua jumătate a veacului al XV-lea¹⁰ sau, după o opinie mai recentă, susținută de cercetarea arheologică la începutul veacului al XVI-lea¹¹. Documente referitoare la mănăstirea Zlatița înaintea ocupației turcești a Banatului de la mijlocul secolului al XVI-lea nu s-au transmis. O conscripție a mănăstirilor bănațene din anul 1775, menționa că mănăstirea Zlatița a fost fondată odată cu cea de la Baziaș și Cusici în anul 1496¹². Elemente mai sigure despre începuturile ei ar putea aduce cercetarea vechii necropole a mănăstirii, situată la circa 50-60 m vest de biserică. Pe temeiul analogiei de plan și a puținelor elemente de cultură materială descoperite propunem stabilirea începuturilor mănăstirii Zlatița în veacul

---

⁷ O. Zirojević, *op.cit.*, p.135; Engel P., *op.cit.*, p.91; Szentklaray J., *ETT*, XXII, 1, 1908, p.61; I. Miloia, *AnB*, IV, 2-4, 1931, p.104; T. Sinigalia, *AnB*, Artă, III, 1998, p.29; C. Moiescu, *Arhitectura românească veche*, București, 2001, p.186, încadrează biserica în grupul monumentelor cu plan în formă de „cruce cu brațe libere”.

⁸ Gh. Cantacuzino, *MB*, 24, 4-6, 1974, p.308.

⁹ V. Matic, M. Veselinović, Z. Kostić, R. Folić, *Konzervatorsko – restauratorski radovi na tâkvi Manastira Voilovița*, Pancevo, 1988, p.5 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, p.45.

¹¹ M. Brnbolić, T. Tasić, M. Milius, *Glasnik*, 6, 1985, p.80.

¹² I.D. Suci, R. Constantinescu, *op.cit.*p.344.

al XV-lea, posibil către sfârșitul acestei perioade. Ținând seama de hramul acesteia ea a fost o ctitorie sârbească din a doua jumătate a veacului al XV-lea, perioadă în care nobililor sârbi din Banat le-a fost conferit dreptul de a-și construi biserici și mănăstiri pe moșiile lor¹³. Documentele de cancelarie din secolele XV-XVI nu lasă posibilități de identificare a ctitorului mănăstirii Zlatița. Stăpânirile de sate și moșii din jurul Vârșețului (Ersumlio) din anul 1447 a impus în istoriografie opinia că Brancovici ar fi ctitorul multor mănăstiri bănățene¹⁴. Aceleași surse istorice au consemnat doar prezența lui George și Petru din Zlatița, în anul 1452, la introducerea nobililor din familia Cerna și Bizere în stăpânirea cetății Drencova¹⁵. O altă chestiune care-și așteaptă răspunsul este acela al raporturilor care au existat între mănăstirile Cusici și Zlatița, situate pe același mal al Nerei, la o distanță de numai 3 km una de cealaltă.

Cercetările de arheologie medievală, inițiate în cursul anului 2003 la mănăstirea Zlatița au pus în evidență un monument ecleziastic legat puternic de tradițiile arhitecturii medievale sârbești și, în egală măsură, au nuanțat documentația cu privire la evoluția arhitecturii ecleziastice în Banat. Numărul impresionant de mare al mănăstirilor bănățene, atestate la mijlocul veacului al XVI-lea, dar cu origini mult mai vechi, se leagă fără îndoială de prezența unor elite locale capabile să susțină efortul material al ridicării bisericilor din zid și al întreținerii mai apoi a monahilor din aceste lăcașuri. Acest fenomen istoric, a cărui amploare abia acum se pune în evidență pentru ortodoxia bănățeană, se circumscrie într-un curent cu mult mai amplu sesizat în lumea ortodoxă medievală din Transilvania¹⁶

---

¹³ I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p.68-69.

¹⁴ Szentklaray, *op.cit.*, p.46 și urm; I.D. Suci, *op.cit.*, p.69; O. Radoslavlevi, *op.cit.*, p.15.

¹⁵ D. Țicu, *op.cit.*, p.400.

¹⁶ A.A. Rusu, *MT*, I, 1-2, 1997, p.13-14.

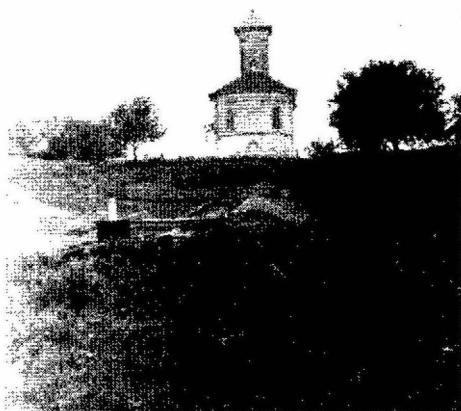

Fig. 1. a. Biserica mănăstirii Zlatița din veacul al XVIII-lea
b. Ruina mănăstirii medievale.

Fig. 2. Detalii de la absida de nord a bisericii.

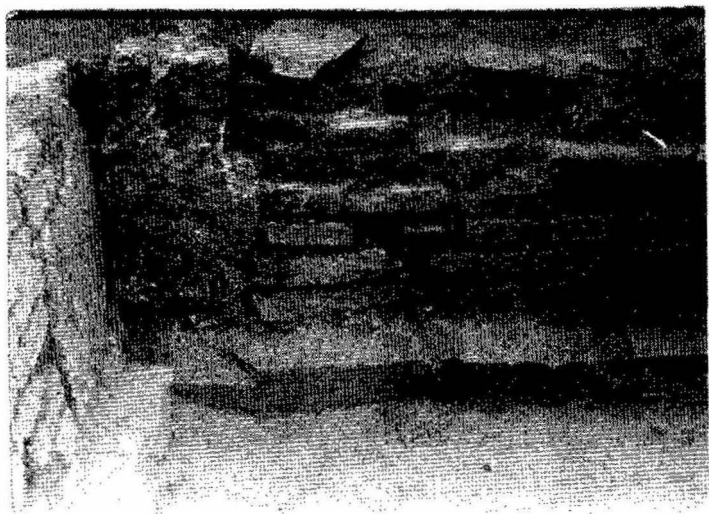

Fig. 3. Structura zidului de nord al navei și al absidei bisericii.

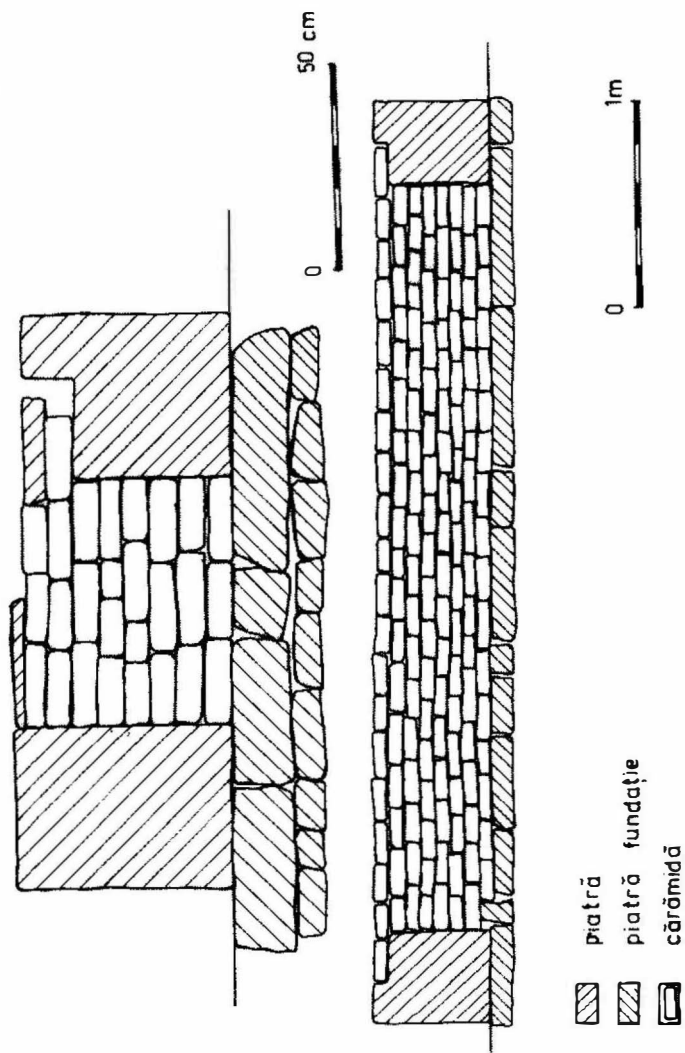

Fig. 4. Zlatița. Structura de construcție a zidului nordic al navei și al absidei nordice.

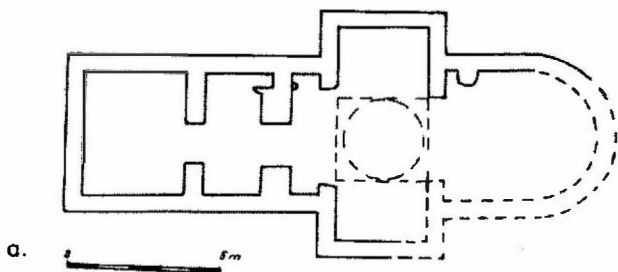
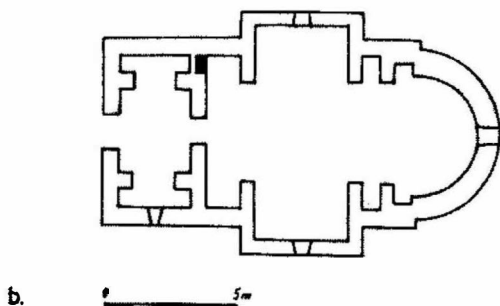
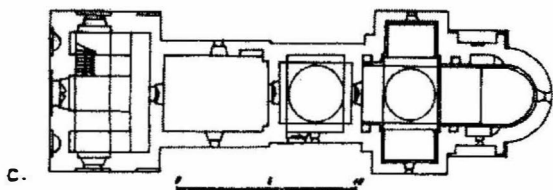

Fig. 5. a. Zlatița. Planul bisericii mănăstirii „Sf. Sava” din veacul al XV-lea; b. Planul bisericii mănăstirii Săraca (Moravița); c. Planul bisericii mănăstirii Voilovița.

OPINII ÎN LEGĂTURĂ CU PRODUCEREA ȘI RĂSPÂNDIREA CERAMICII SMĂLȚUITE MEDIEVALE ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS APUSENE

Ferestrându-și drum prin lanțul Carpaților Porților de Fier, Dunărea unește două mari unități geografice europene: Depresiunea Panonică cu Depresiunea Pontică. Acest sector al fluviului cuprins între defileu și gurile de vărsare în mare este numit îndeobște Dunărea de jos¹. La extremitățile acestui segment dunărean gravitează două zone istorice, Banatul și Dobrogea, amândouă situate la o răspântie de drumuri europene. Banatul și o parte a Olteniei, aflate la capătul vestic al cursului inferior al Dunării sunt adesea numite în istoriografie Dunărea de Jos Apuseană². Privită într-un context mai larg sud-est european, Dunărea de jos apuseană a fost o zonă de contact, o placă turnată între lumea central europeană și lumea balcano-egeană. La începutul Evului Mediu zona s-a aflat la confluența de interese a Imperiului Bizantin, Regatului Maghiar și a Țaratului romano-bulgar al Asăneștilor, dar în același timp, ea a fost o zonă de legătură între alte două provincii românești: Transilvania și Oltenia. Așa cum s-a remarcat deja, poziția geografică deosebită, atât la Dunărea de jos răsăriteană cât și la cea Apuseană le-au determinat la începuturile Evului Mediu statutul de adevărate coridoare culturale pe care au circulat oameni, idei și bunuri materiale³.

Preocupări stăruitoare în domeniul arheologiei medievale au contribuit la o cunoaștere mai nuanțată a civilizației medievale din Banat. Cercetări arheologice la monumente de arhitectură de la Ilidia⁴, Reșița⁵,

---

* Apărut în *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspectiven des Zusammenlebens*, Reșița, 1996, p. 143-155.

¹ N. Popp, *Fluviul Dunărea*, București, 1985, S. 104; M. Grigore, *Defileuri, chei și văi de tip canion în România*, București, 1989, p. 81.

² R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. 10-14)*, București, 1974, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 340.

⁴ Șt. Matei, *Banatica*, 2, 1973, p. 314-318.

⁵ D. Țeicu, *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 67-70.

Mehadia⁶, în vatra așezărilor rurale de la Gornea și Moldova Veche⁷ ori în necropolele precum cele de la Șopotul Vechi, Cuptoare⁸ și Gornea⁹, au scos la lumină mărturii ale civilizației medievale din secolele XII-XIII de primă importanță.

Ceramica smălțuită, alături de podoabele medievale, ilustrează în mod convingător prezența elementelor de tradiție bizantino-balcanică în cadrul culturii materiale medievale din secolele XII-XIV din Banat¹⁰. În spațiul bănățean, ceramica smălțuită a fost cunoscută și folosită din epoca romană și romană târzie, revenind în zona dunăreană a Banatului la începutul Evului Mediu^{10a}. Ceramica smălțuită este cunoscută din inventarul unor locuințe investigate arheologic în așezările de la Moldova Veche, Gornea¹¹, Turnu Severin¹², Ilidia și Gherteniş. Descoperirile timpurii aparținând secolului XI-XII sunt extrem de puține până acum și se cunosc îndeobște din așezarea de la Gornea- Zomonițe și Drobeta Turnu-Severin. Vasele au fost lucrate dintr-o pastă grosieră, cu mult nisip și au un smalt verde. Din formele fragmentare de la Gornea s-a putut reconstitui un urcior și o cană cu mănuașă, ambele fără motive decorative¹³ (Fig. 2/5). Cercetările de până acum au admis deja, pentru zona Dunării de jos răsăritene, că o parte a ceramicii smălțuite în veacul al XI-lea se producea în așezările și fortificațiile de la Păcuiul lui Soare¹⁴, Capidava și Dinogetia¹⁵. În cazul descoperirilor din spațiul bănățean,

---

⁶ Cercetări inedite, D. Țeicu, Șt. Matei.

⁷ I. Uzum, *Banatica*, 4, 1977, p. 220; *Banatica*, 5, 1970, p. 230.

⁸ D. Țeicu, *Banatica*, 12/1, 1993, p. 231, 240-241.

⁹ *Ibidem*, p. 235-236.

¹⁰ D. Țeicu, *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 274-286.

^{10a} D. Minić, *Starinar*, XLIX, 1998, p. 229-236. A consacrat o analiză specială ceramicii smălțuite decorată cu cerculețe albe din Serbia. Cercetarea iugoslavă consideră, spre deosebire de noi, această ceramică un produs de import din centre bizantine.

¹¹ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 274.

¹² M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1979, p. 21, 31.

¹³ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 275, fig. 4/1.

¹⁴ D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 197, p. 105.

¹⁵ R. Florescu, *SCIVA*, 1-2, 1956, p. 290-292; I. Barnea, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 238.

considerăm că ar fi hazardat să facem supoziții în legătură cu centrele de producție ale acestei ceramici.

Lotul cel mai numeros, pe baza căruia pot fi studiate caracteristicile ceramicii smălțuite, din zona Dunării de Jos Apusene, provine din așezările rurale din sec. XIII-XIV de la Ilidia-Săliște, Moldova Veche-Rât, Gornea-Țărmuri, precum și a unor descoperiri mai vechi de la Turnu Severin și Vodița (Fig. 7). În cadrul ceramicii smălțuite din sec. XIII-XIV se detașează distinct vasele cu smalț verde, simple ori decorate în tehnica „cu cornul”, care constituie, de altfel, categoria cea mai reprezentativă. În cele ce urmează vom zăbovi, cu preponderență, asupra originii, producției și răspândirii ei în spațiul dunărean, încercând să dovedim componența locală a acestei categorii ceramice. Analiza are la bază cercetările și descoperirile de la Ilidia, Moldova Veche, Gornea și Turnu-Severin.

Din punctul de vedere al pastei din care au fost lucrate, al arderii și al smălțului, vasele au un aspect uniform și se caracterizează printr-o bună factură. Pasta din care au fost lucrate vasele de la Gornea-Țărmuri, bunăoară, a fost arsă până la culoarea roșie-cenușie ori negru-brun. Aceleași caracteristici au și vasele de la Moldova-Veche Rât. Ulcioarele provenind din cetatea de la Turnu-Severin au fost lucrate dintr-o pastă roșie arsă uniform. În cadrul descoperirilor de la Ilidia se disting din punct de vedere al pastei, două grupe de vase: unele lucrate dintr-o pastă nisipoasă arsă uniform la roșu și a doua grupă ce cuprinde vase cu pastă de culoare neagră ori cenușie și care are un aspect asemănător ceramicii uzuale. Smălțul aplicat pe vase are diverse nuanțe de verde. În marea majoritate al cazurilor, el a fost aplicat direct pe corpul vasului, arareori el are un suport de angoba albă. Forma tipică, preponderența în cadrul ceramicii cu smalț verde o constituie ulciorul. Vasele au avut un gât prelung, corpul bombat, piriform și uneori cu o toartă. Ele se înscriu, prin eleganță și zveltețe, în tradițiile ceramicii bizantine¹⁶. Ornamentul dominant l-a constituit cercul, desenat cu humă albă, aplicat în diverse combinații: simplu, concentrice, în șiruri paralele ori întretăiate (Fig. 6). Uneori, acest decor în tehnica „cu cornul”, a fost însoțit de motive incizate, comune ceramicii uzuale, situația cea mai frecventă de acest gen s-a

---

¹⁶ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 277.

întâlnit în așezarea de la Ilidia-Săliște (Fig. 4, 5).

Asupra datării ceramicii smălțuite din spațiul Dunării de jos Apusene s-au exprimat opinii divergente. Într-un raport de săpătură privitor la Gornea, ceramica smălțuită, decorată cu cercuri de humă albă a fost atribuită sec. XI-XII¹⁷, în timp ce aceeași categorie ceramică de la Moldova Veche-Rât a fost încadrată vag între sec. XI-XIII¹⁸. Descoperirile de la Turnu-Severin au fost atribuite începutului veacului al XIV-lea, altelei au fost încadrate în sec. XV-XVI¹⁹. Momentul apariției ceramicii cu smalt verde, decorată cu cercuri, se poate stabili prin studierea contextului arheologic în care a fost descoperită și a analogiilor din zonele învecinate. Opinia noastră în această chestiune, așa cum am spus-o și cu alt prilej, că momentul apariției acestei ceramicii, în zona dunăreană a Banatului, poate fi stabilit cel mai timpuriu în veacul al XIII-lea²⁰. Descoperirea de la Ilidia și Turnu Severin aparține veacului al XIV-lea. Socotite ca o apariție insolită în cadrul ceramicii de la Păcuiul lui Soare, ulcioarele decorate cu cercelețe au fost atribuite nivelului de locuire din veacul al XIII-lea și al XIV-lea²¹. În stratul de cultură, atribuit primei jumătăți a sec. al XIII-lea de la Curtea de Argeș, s-a găsit ceramică smălțuită cu acest decor²². La Coconi, în așezarea din veacul al XIV-lea din Câmpia Română, precum și la Târgoviște, ceramica de acest tip a fost găsită în locuințe atribuite veacului al XIV-lea²³. Descoperirile de la Turnu Severin, din fortificația poligonală și din colțul de sud-vest al castrului, au fost atribuite veacului al XIII-lea, însă C. Nicolescu, într-un volum consacrat culturii bizantine în România a atribuit descoperirile de la Turnu-Severin mai degrabă primei jumătăți a veacului

---

¹⁷ I. Uzun, *op. cit.*, p. 221.

¹⁸ *Idem*, *Banatica*, 5, 1979, p. 250.

¹⁹ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 21 a datat ceramica în sec XIII.; *Catalog, Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*, Buc., 1978, cot. R.491, p. 255. Vasele datate în sec. XV-XVI. Aceeași datare în *Cultura bizantină în România în 14 Jh.eingegliedert.*, Buc., 1971, S.157.

²⁰ D. Țicu, *op. cit.*, p. 238.

²¹ S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare*, II, București, p. 98.

²² N. Constantinescu, *Coconi*, București, 1972, p. 140.

²³ *Ibidem*, S.140; P. Diaconescu, C. Ionescu, *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 356.

al XIV-lea²⁴. Aceeași categorie a ceramicii smălțuite, în zonele imediat vecine de la sudul Banatului, la Ribica și Branicevo a fost atribuită veacului al XIII-lea²⁵. În genere, se poate conchide că ceramica smălțuită, ornamentată cu cercuri în humă albă este cunoscută în regiunea Dunării Inferioare încă din prima jumătate a veacului al XIII-lea, dar tradiția ei se va perpetua în atelierele locale pe tot parcursul veacului al XIV-lea.

O chestiune importantă de stabilit rămâne aceea a centrelor de producție locală a acestei categorii a ceramicii smălțuite, iar dacă acestea au existat, arheologia așezărilor poate oferi un răspuns la această problemă. În așezarea de la Gornea a fost cercetat un cuptor de ars oale, dar care a funcționat în cursul veacului al XII-lea²⁶. Pentru perioada secolelor XIII- XIV nu cunoaștem, deocamdată, cuptoare de ars oale în spațiul Dunării de Jos Apusene. Analiza inventarului arheologic al locuințelor în care s-a găsit ceramica smălțuită a oferit indicii semnificative în problema ridicată mai sus. Producerea ceramicii smălțuite este un proces extrem de complex, cu multe etape operaționale, în care vasele sunt arse de două ori în cuptor²⁷. Vasele rebutate în cursul acestui proces complex constituie o dovadă a producerii ceramicii smălțuite în cuprinsul unei așezări. Analiza pastei din care au fost lucrate vasele smălțuite, precum și elementele decorative incizate, identice celor de pe ceramica uzuală oferă argumente convingătoare ale unei producții locale a ceramicii smălțuite în așezările bănățene. S-a făcut, în același mod, dovada unei producții locale a ceramicii smălțuite în așezările de la Dunărea de Jos Răsăriteană, în cursul secolului XI și în secolele XIII- XIV, în așezări precum cele de la Dinogeția și Păcuiul lui Soare²⁸. Pornind de la aceste constatări, am găsit suficiente argumente pentru existența unor centre locale bănățene care au asimilat tehnica smălțuirii vaselor la sfârșitul veacului al XIII-lea și în cursul veacului al XIV-lea.

---

²⁴ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 21; *Cultura bizantină*, p. 157, categ.235.

²⁵ D. Minić, *Balkanoslavica*, 3, 1974, p. 69; M. Popović, *Starinar*, 1988, p. 147, fig. 19; D. Minić, *op. cit.*, p. 230 și urm.

²⁶ I. Uzum, D. Țeicu, *Acta MN*, 15, 1978, p. 296.

²⁷ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 130; I. Barnea, *Dinogeția*, I, p. 244-245; C.Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București, 1974, p. 21-22.

²⁸ I. Barnea, *Dinogeția*, p. 238; S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 110-113; Idem, *Etudes byzantines et post byzantines*, București, 1979, p. 30-32.

În inventarul locuinței de la Gornea-*Țărmuri* s-au găsit, alături de ceramica smălțuită decorată cu cerculețe, fragmente de vase, de aceeași factură și cu aceleași ornamente, însă fără smalt. Ele au fost considerate în raportul de săpătură amintit, o categorie ceramică aparte, provenind alături de ceramica smălțuită, din lumea sud-dunăreană bizantină. Este absolut limpede că fragmentele de vase fără smalt reprezintă rebuturi ale unui atelier de olărie, care a lucrat ceramica smălțuită în așezarea de la Gornea. Având în vedere importanța așezării pentru microzona dunăreană, unde se afla și tradiția unui centru de olărie mai vechi, se poate presupune cu suficient temei că la Gornea, la sfârșitul secolului XIII a funcționat un atelier de olar ce a asimilat deja tehnica smălțului. Analiza ceramicii smălțuite din secolul al XIV-lea de la Ilidia pune în evidență asemănări cu pasta ceramicii uzuale, dar mai ales surprinde elemente de decor incizate întâlnite frecvent și pe ceramica smălțuită. Dacă avem în vedere importanța unei reședințe feudale și a unei așezări ce a ajuns în acea vreme la rangul de *oppidum*, nu apare deloc surprinzătoare existența unui centru local de producere a ceramicii smălțuite în cursul veacului al XIV-lea la Ilidia.

Se conturează astfel, la nivelul cunoașterii actuale, cel puțin două centre de producere a ceramicii smălțuite în zona Dunării de Jos Apusene, unul la Gornea, celălalt la Ilidia în Depresiunea Oravița. Acestea au deservit sfârșitul veacului al XIII-lea și în veacul următor, comunitățile sătești din Valea Dunării și Valea Carașului. Acest fenomen petrecut în mediul feudal românesc din Banat nu poate să surprindă și nu este un fenomen singular. În același timp, în celălalt capăt, la Dunărea de Jos răsăriteană s-a produs un fenomen similar.

Originea ceramicii cu smalt verde, decorată cu cerculețe, trebuie căutată în lumea bizantină. Descoperiri asemănătoare în centre importante precum Pergamu și Constantinopolul confirmă originea bizantină a acesteia²⁹. Ea fost apoi vehiculată prin marile culoare ale Peninsulei Balcanice până în regiunile Dunării de jos. Odată cu veacul

---

²⁹ O.Wuff, *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke*, II, Berlin, 1911, fig. 28; W. F. Volbach, *Mittelalterliche Bildwerke aus Italien und Byzanz*, Berlin und Leipzig 1930, p. 231, fig. 31, nr. 6325, 6326, 6329, 9544.

al XIII-lea, în a doua jumătate a acestuia, ceramica smălțuită decorată cu cornul se cunoaște în așezări și centre precum Ribica, Branicevo, Păcuiul lui Soare³⁰.

Cercetările și descoperirile arheologice de până acum au adus în conul de lumină mărturiile ale civilizației bizantine ce s-au exercitat asupra civilizației medievale din Banat. Se constată bunăoară, o intensificare a circulației monedei bizantine începând cu veacul al XII-lea. În același timp, podoabe venite direct din lumea bizantină ori din centre balcanice, unele de mare rafinament artistic, au fost apreciate și căutate în mediul feudal românesc din Banat³¹. Fără îndoială, poziția geografică a Banatului, aflat la o răscruce de drumuri europene și în același timp la o zonă de convergență a intereselor unor mari puteri medievale precum Imperiul Bizantin, Regatul Ungar și Țaratul româno-bulgar al Asăneștilor au determinat rolul de coridor geografic și cultural și, explică, în același timp influențele culturale exercitate la începutul Evului Mediu³². Împăratul Vasile al II-lea (975-1025) cucerește la începutul veacului al XI-lea Regatul bulgar, înglobându-l Imperiului Bizantin, care revine astfel cu frontierele la Dunăre. Același energic împărat a luat măsuri administrative privind organizarea bisericească a fostei patriarhii de Ohrida. El a menținut unitatea ecleziastică pentru o întinsă zonă a Balcanilor, menținând fosta patriarhie la rangul de arhiepiscopie autocefală³³. Episcopia de Branicevo de la frontiera dunăreană avea sub jurisdicția sa și o parte din teritoriul nord-dunărean al Banatului, unde apare menționat castrul episcopal Tibiscos.

Dominația politică și spirituală a Imperiului bizantin în sud-estul european în cursul veacurilor XI-XII s-a resimțit în această perioadă și asupra Banatului. Politica activă a Imperiului în această parte a Europei, ajunsă la apogeu în vremea împăratului Manoel Comnenul, când au existat chiar premisele unei alianțe bizantino-maghiare au atras în sfera

---

³⁰ D. Minić, *Balkanoslavica*, 3, 1974, p. 69, pl. 10; S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, 1977, p. 96; M. Popović, V. Ivanisević, *Starinar*, 39, 1988; D. Minić, *op. cit.*, p. 233-235; V. Bikić, *Starinar*, XLIX, 1998, p. 146 și urm.

³¹ D. Țeicu, *op. cit.*, p. 242-248.

³² R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 61-63.

³³ M. Gyöny, *Révue d'histoire comparée*, XXV, T. VI, I, 1947, p. 43.

de interese și influențe inclusiv regiunea Dunării de Jos Apusene³⁴. O parte din zona sudică a Banatului a făcut parte din dota Margaretei, împărăteasa Bizanțului și a constituit la începutul veacului al XIII-lea obiect de dispută între Ionița Asan și Emeric, regele Ungariei³⁵. Privită în acest context mărturiile de cultură materială de tradiție bizantină ori bizantino-balcanică medievale întregesc și nuanțează imaginea noastră istorică asupra Banatului.

---

³⁴ Gy. Moravcsik, *Studia bizantina*, Budapesta, 1967, p. 315-319; 306-313.

³⁵ L. Tăutu, *Antemurale*, III, 1956, p. 61,62; *Idem, Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, 1964, p. 368-384.

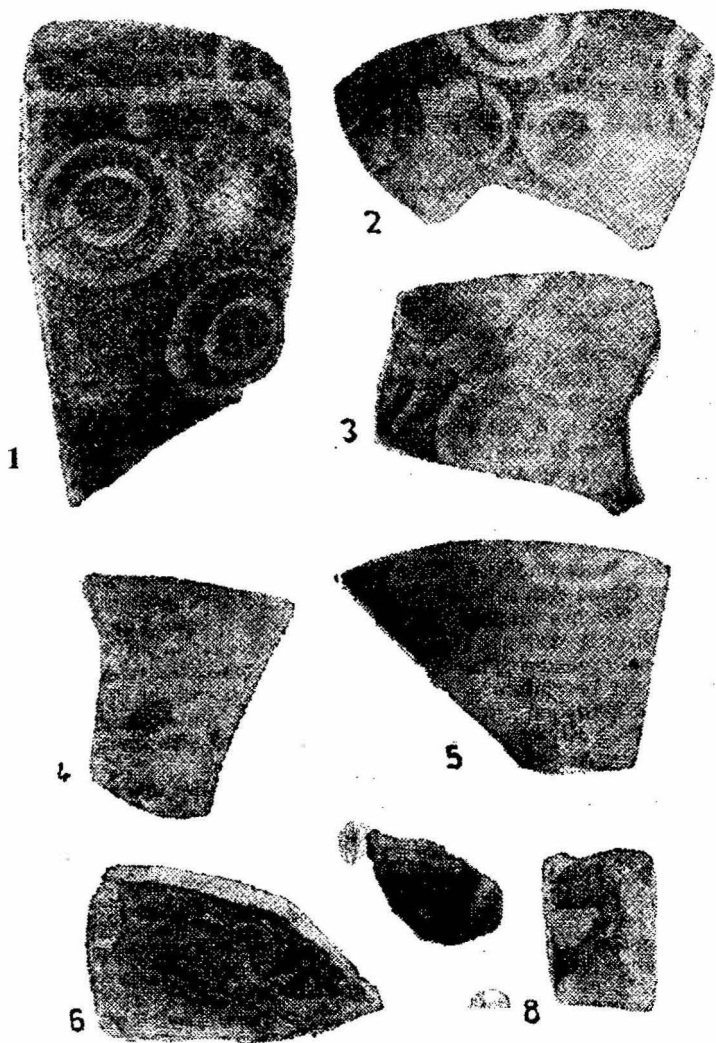

Fig. 1. Gornea - Țărmuri. Ceramică smălțuită, 4-5 Fragmente de vase
rebuturi

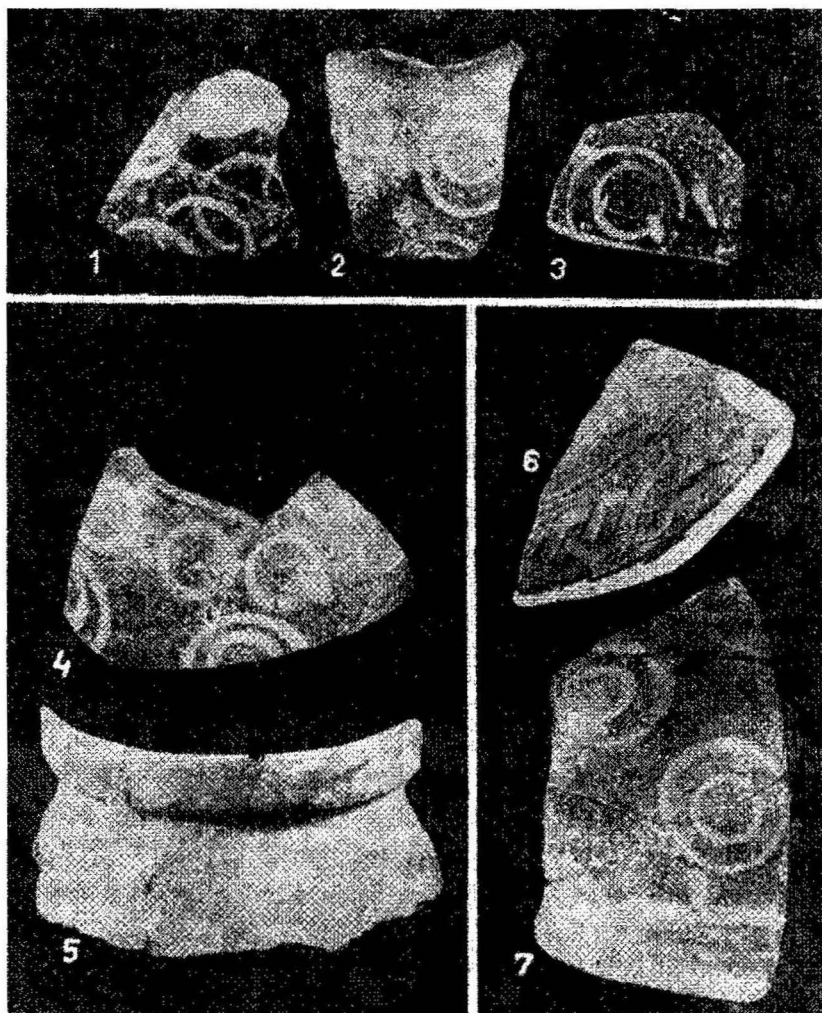

Fig. 2. Gornea - *Țărmuri* 1-4, 6-7, 5 Zomonite

Fig. 3. Ilidia - *Săliște*. 1-4. Ulcine.

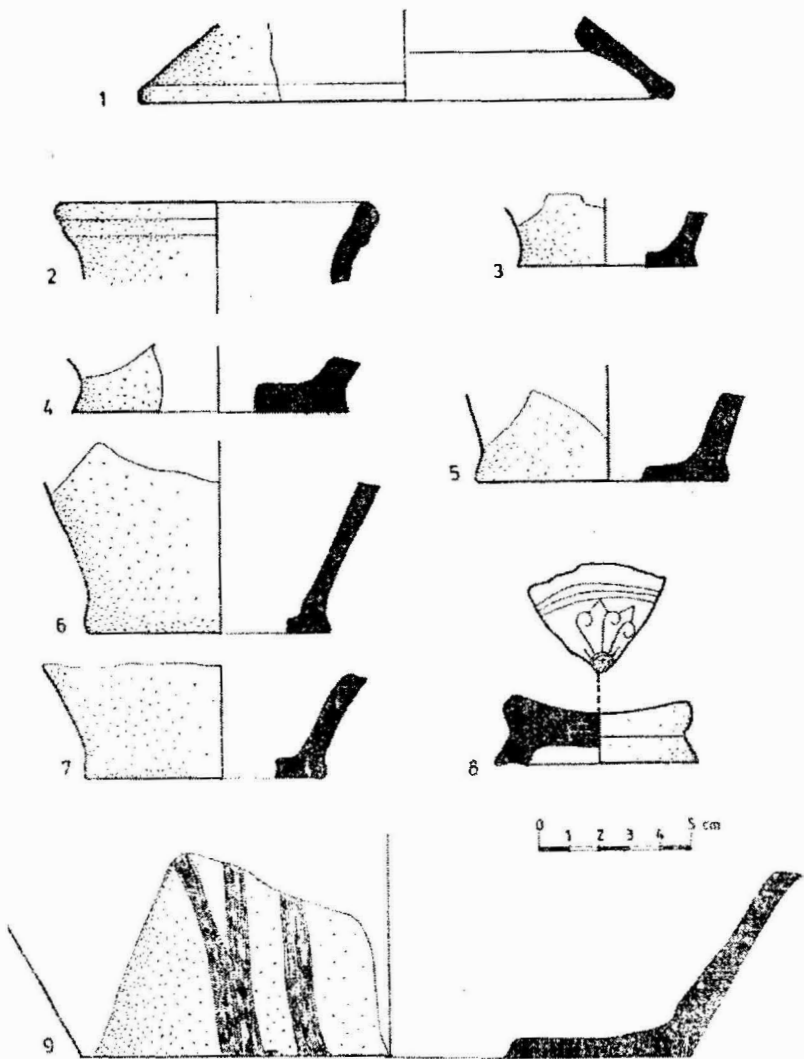

Fig. 4. Ilidia - Săliște - B3

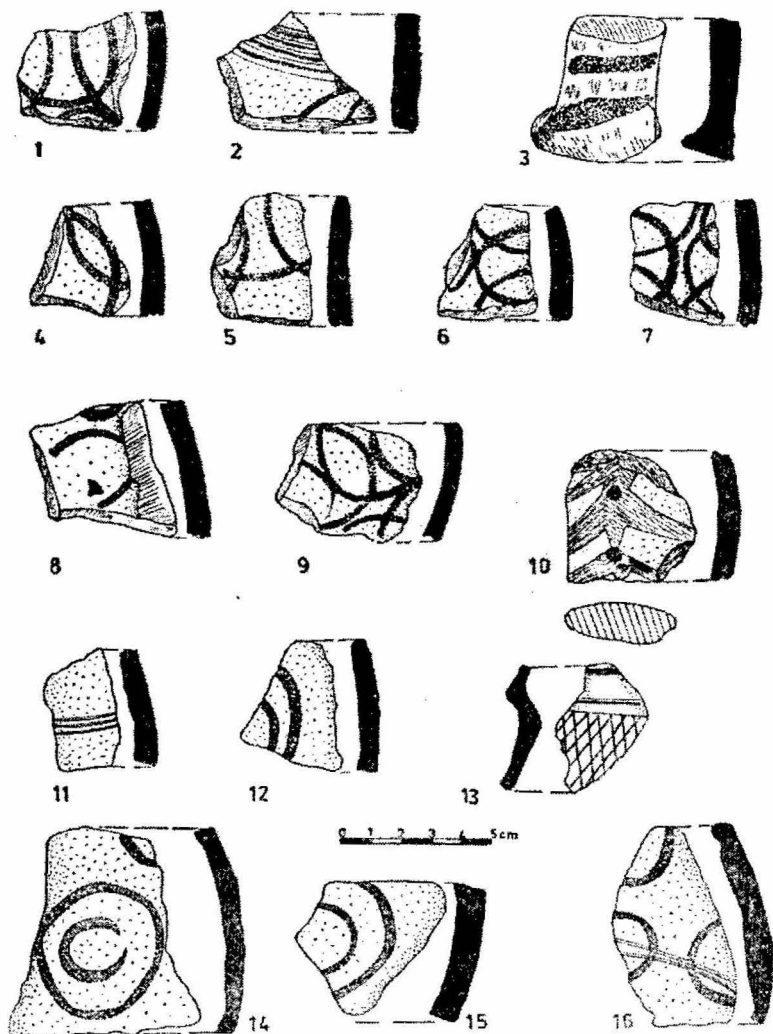

Fig. 5. Ilidia - Săliște. Ceramica cu smalț verde decorată cu „cornul”

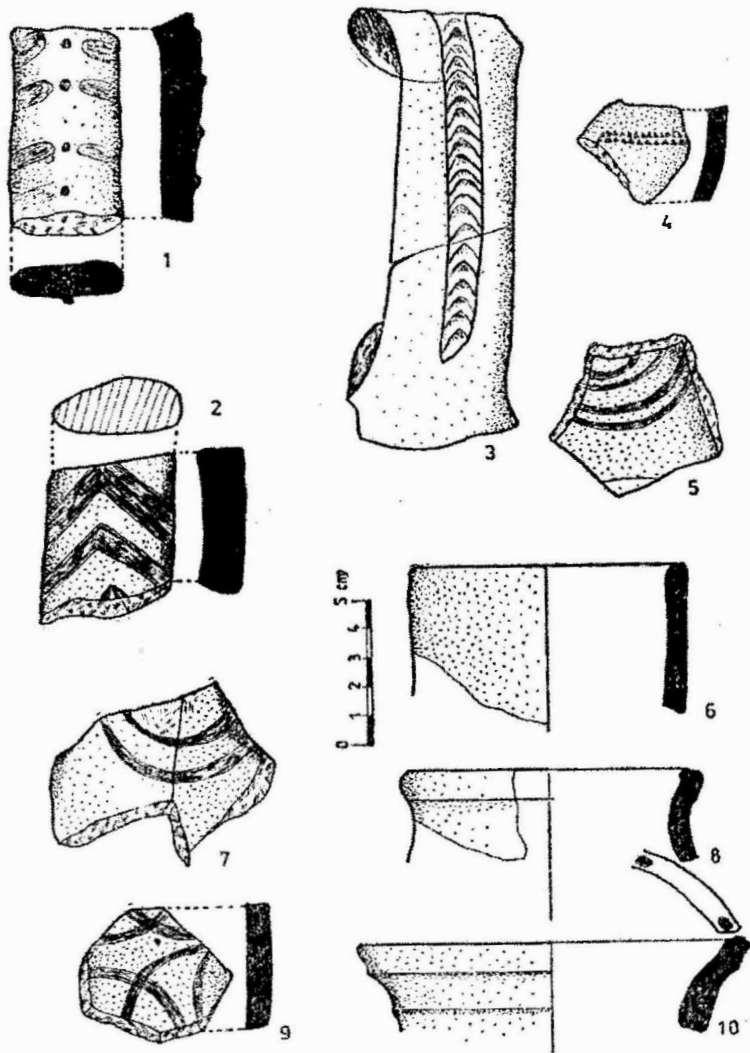

Fig. 6. Ilidia - Săliște – 1-9; Mehadia 10; Gornea - 11-16

Fig. 7. Turnu Severin - Ceramică smălțuită (după *Cultura bizantină în România*).

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- AAWG = Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philosophisch-historische Klasse, Göttingen.
- AAH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta.
- Acta MN = Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- An B = Analele Banatului, Timișoara.
- Arch Ert = Archaeologiai Ertesitő, Budapesta.
- Arch Pol = Archaeologia Polona, Varșovia.
- Arh Mold = Arheologia Moldovei, Iași.
- AM = Arheologia Medievală, Reșița.
- AP = Archeološki Pregled, Belgrad.
- BZ = Byzantinische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.
- BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice, București.
- CA = Cercetări arheologice, București.
- CAH = Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- DIR, C = Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIII; vol. I – veac XIV, vol. II-IV, București; 1951-1955.
- DLR = Dicționarul limbii române, București.
- ETTK = Értekezések a történeti tudományok köneből, Budapesta.
- Fol Arch = Folia Archaeologica, București.
- GZM-A = Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Arheologija; Sarajevo.
- GGB = Godišnyak Grada Beograd, Belgrad.
- IBI = Internationales Burgen-Institut Bulletin, München.
- Materiale = Materiale și cercetări arheologice, București.
- Mem Antiq = Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- MT = Mediaevalia Transilvanica, Satu Mare.
- PZ = Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.

Rad VM	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad.
RHSEE	= Revue historique du sud est européen, București.
RI	= Revista istorică, S.N., 1990, București.
RIR	= Revista istorică Română, București.
RISBC	= Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
RMM-MIA	= Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de Artă, București.
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București.
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
SlovArh	= Slovenská Archeológia, Bratislava.
StIB	= Studii de Istorie a Banatului, Timișoara.
StuSl	= Studia Slavica, Budapesta.
StCP	= Studii și comunicări, Pitești.
TRÉT	= Történelmi és Régészeti Ertesítő, A Délmagyarország Történelmi és Régészeti, Társulat Közlönye, Timișoara.
Zbor NM	= Zbornik Narodnaja Muzeja, Belgrad.
Zbor VI	= Zbornik Radova Vizantinoloskog Instituta, Belgrad.

Cuprins

Cuvânt înainte	7
----------------------	---

Așezări

1. Cercetări arheologice în vatra satului medieval Ilidia	9
--	---

Necropole

2. Necropola de la Șopotu Vechi	23
3. Observații privind necropola medievală de la Turnu-Severin	61
4. O discuție pe marginea inventarului funerar de la biserica medievală de la Caransebeș	72

Monumente

5. Mănăstiri ortodoxe medievale din Banat	83
6. Biserica medievală de la Mehadia	95
7. Biserica satului dispărut Bizere	106
8. Despre arhitectura ecleziastică din Clisura Dunării	124
9. Zlatița – un monument de arhitectură ecleziastică din veacul al XV-lea	145

Patrimoniu

10. Opinii în legătură cu producerea și răspândirea ceramicii smălțuite medievale în regiunea Dunării de jos apusene	155
--	-----

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-272926; 225684; Fax: 0256-208924;

E-mail: mirton@mail.dnttm.ro   www.mirton.ro

